Književno kulturna manifestacija

Susreti Zija Dizdarević

Godišnjak 27

Fojnica, 2012. godine

Književno–kulturna manifestacija
Susreti Zija Dizdarević

GODIŠNJAK

27

Redakcija:
Hatidža Dizdarević (glavna i odgovorna urednica),
Miro Petrović, Damir Šabotić, Nevres Jemendžić

Izdavač:
Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Za izdavača:
Šehzija Buljina

Tehnički urednik:
Omer Drinić

Fotografije:
Foto-studio „Color Art“ Fojnica

Lektorica:
Ferida Duraković

Štampa:
Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Za štampariju:
Šehzija Buljina

Tiraž:
300

ISSN 1840-4162

SADRŽAJ

5

NOVA ČITANJA KLASIKA BH. KNJIŽEVNOSTI: ZUKO DŽUMHUR (1920-1989)

Ivo Andrić: „Sva je ova knjiga u službi čoveka“
predgovor za *Nekrolog jednoj čaršiji*
Ivan Lovrenović: „Drugo lice Zuke Džumhura“
Zuko Džumhur: *Nekrolog jednoj čaršiji, Kamen crnoga sjaja, Put u Bamijan, Čarobna visoravan, Odoh ja u Sevilju*

49

GOST SUSRETA ZDENKO LEŠIĆ

„Uživam u mrvicama kada dođu do mene“
Zdenko Lešić: *Sarajevski tabloid*
Zdenko Lešić: *Knjiga o Tari*

137

NAGRAĐENE KRATKE PRIČE

Lana Bastašić: *Čovjek koji je prodavao majice*
Vojislav Voki Erceg: *Motel „Luna“*
Adisa Bašić: *Driving Home for Christmas*
Obrazloženje žirija

159

NAJBOLJI RADOVI UČENIKA

TEMA: *Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju*
Senad Milanović, IVa Gimnazije Bugojno
Ilda Ajkunić, IVc Gimnazije Bugojno
Alma Karajko, II4 Mješovita srednja škola Travnik
Obrazloženje žirija

171

ALBUM

Press clipping
Fotografije

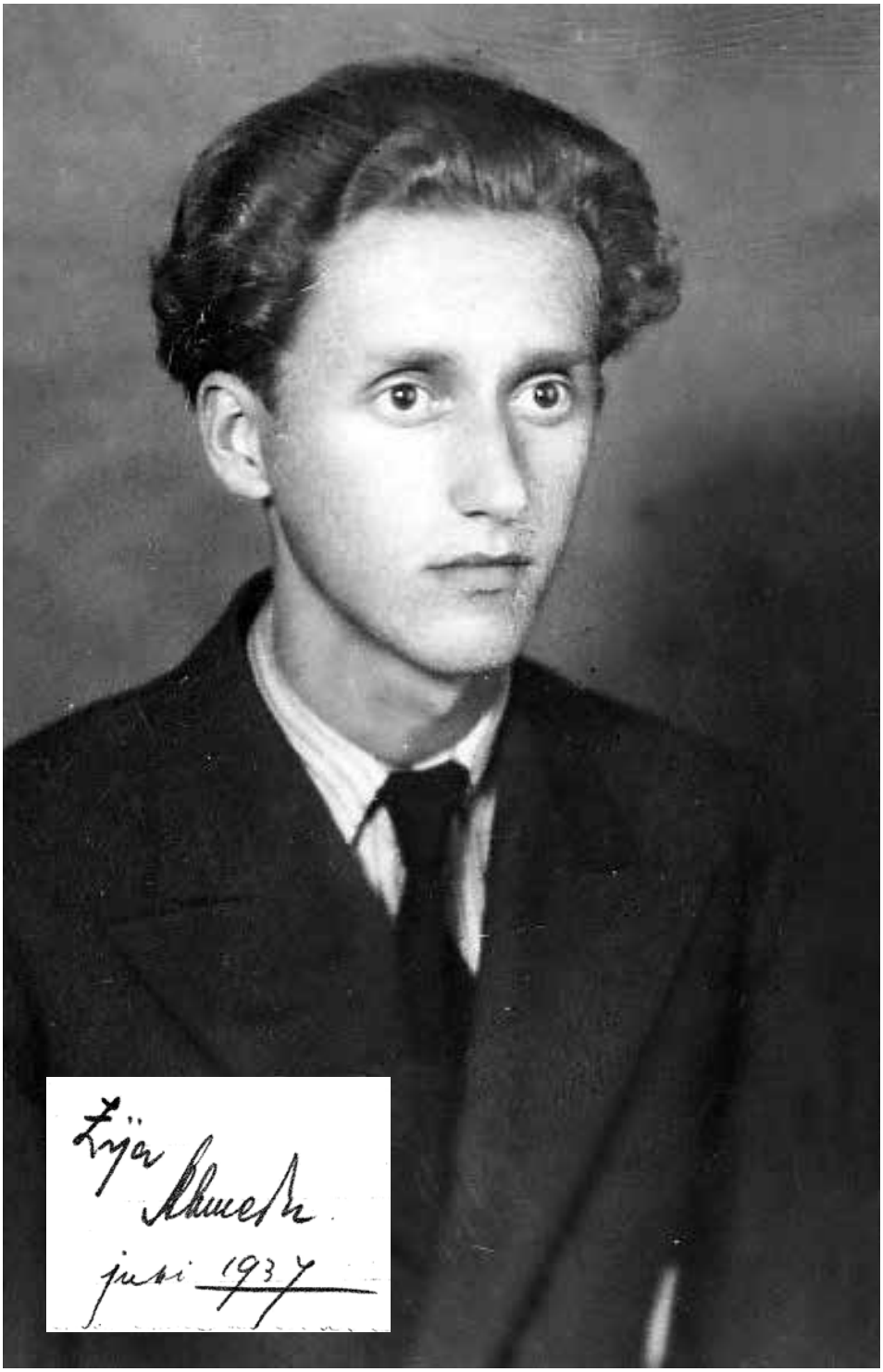
Živjeo
juni 1937

Nova čitanja klasika bh. književnosti

Zuko Džumhur

Ivo Andrić

„Sva je ova knjiga u službi čoveka"

(Predgovor za *Nekrolog jednoj čaršiji*)

Jedan trebinjski beg, uži zemljak pisca ove knjige, priznao je, pre sto godina, jednom Austrijancu da nikad u svom dugom veku nije bio ni do Dubrovnika od koga ga deli svega dvadesetak kilometara druma. Kad se Austrijanac tome začudio, beg mu je rekao:
– Nema veće planine od kućnog praga, gospodine!

Tako su teško kretali na put i malo putovali Džumhurovi zemljaci, nekad. Doduše, to pravilo je imalo uvek svoje izuzetke i ta planina nije nikad sprečavala pojedince da putuju svetom i, naročito, da pohode Istok, koji je njima došao u pohode još polovinom XV veka. I oni su odlazili put toga Istoka često, različitim povodima, pod raznim vidovima, voljno ili nevoljno, kao trgovci, vojnici, pitomci, parničari ili prognanici, skitnice ili hadžije. Uostalom, ta planina koja se zove kućni prag bivala je sve manja, ne samo u Hercegovini nego svuda u nas, dok nije potpuno splasnula. Da, mi smo imali dosta putnika, naročito od kraja XVIII veka nadalje, ali malo putopisaca, bar malo dobrih i značajnih. (Naš čovek je uopšte dugo zazirao od pismenog izraza i zabeleženog ličnog utiska i mišljenja!) Zbog toga putopisna knjiga privlači uvek naši pažnju i danas, i izaziva naročito interesovanje.

Od mnogih naših putnika pred nama je jedan naročite vrste, slikar i pisac, pisac i novinar, savremen jugoslovenski čovek, savremenih shvatanja i pogleda, budne pažnje i oštra oka.

Kad se poznati slikar i darovit, popularni karikaturista „Politike" javio kao pisac, mnogi je čitalac bio iznenađen pojavom ovog umetnika koji ume „u dvije brazde da ore". Ja se, pravo da kažem, nisam mnogo tome začudio. On je rodom iz Konjica, mesta iznad kojeg se BH-zemlja naglo prelama u svoju drugu, mediteransku i, kako mnogi misle, bolju polovinu; dakle Hercegovac, a za Hercegovce je *reč* veliko iskušenje kome oni teško mogu da odole. U svakom od njih živi potencijalan pisac ili bar usmeni pripovedač. Tome iskušenju podlegao je verovatno i Z. Džumhur kada je osetio potrebu da od majstorskog crtačkog prikazivanja pređe na pismeno kazivanje. A time je,

hteo ne hteo, primio i sve teškoće koje pisana reč neminovno nosi sa sobom, i sve rizike spisateljskog posla.

Prva pomisao koja se javlja pred ovom prozom jeste: da će autorov stil morati imati nešto od njegove crtačke veštine. I ta pomisao ne vara. I ovde linija, gola i tvrda, polazi sa neočekivane tačke, ide pravo i kruto, čini vam se da će tako i u tom pravcu ići do u nedogled, ali se odjednom negde lomi i neočekivano zakreće kud nikad pomisao ne bi. Tako dobri karikaturisti uspevaju da nas zasmeju i, u isto vreme, nateraju da se zamislimo o onom o čemu je njih život nagonio da misle i brinu.

Ova proza je zaista epigramatična i bleskovita kao karikatura ili skica iz slikarevog putničkog bloka. Pa ipak, nailazimo u njoj i na druge osobine koje dolaze pravo od književnosti i književnih pravaca i manira prošlosti i sadašnjosti. To je malo neobična mešavina raznorodnih uticaja onih koji su pre njega putovali i pisali, i sopstvenih originalnih traženja i pronalazaka. U šarenilu koje ponekad prelazi u baroknu bujnost, a ponekad u ekspresionističke sažetosti vezane mrtvim uzlom, pisac stvara svoj najbolji mogući način kazivanja koji je ipak, pre i više svega – slikovit. (On sam, negde uzgred, čini zanimljivo priznanje: „Samo se slike dugo pamte, a reči već sutradan promene svoj red“). Njegova slika je često tako uspela da zastajemo zadivljeni ne samo pred njenom lepotom nego i pred njenom tačnošću. (Napr. slika starog kaluđera u Jerusalimu: „Ovako okrenut leđima i podbočen, ličio je na neko ogromno crno slovo koje je ispalo iz Biblije“).

Ređe su slike koje promaše ili ne dopru do nas, iako ima i takvih. Ali nisu retka vizuelna zapažanja dublje, doživljene tačnosti. (Napr.: „Na Istoku se spomenik ne može uvek videti ceo. Sve je napuklo i za sve se zalepio ‘noviji’ svet dućana i daščara. Vidi se obično kube ili samo vrh minareta“).

Tome treba dodati da se na stranicama ove knjige s vremena na vreme oseti i uzbudljiva vibracija koja struji u stupcima dnevne štampe.

Zadržao sam se malo duže na stilu i postupcima ovog pisca, jer se tu nalaze i njegove osobenosti i njegove jake i slabe strane. A sada, vreme je da se kaže ono što je glavno: sva je ova knjiga u službi čoveka, bilo da ga prikazuje u složenim prilikama sadašnjice, bilo u prošlosti, i zato – bliska ljudima. Ona razvija pred našim pogledom brz ali širok film utisaka i zapažanja o ljudima, ljudskim odnosima i naravima. Njen pisac nije prosto čovek koji je video ono što mi nismo imali prilike da vidimo i koji to preživljava i opisuje kao samo živo lično preimućstvo. On je od pravih putnika-putopisaca, i to od onih što

putujući, posmatrajući i beležeći, ne zaboravljaju ko su i šta su, odakle su i kuda im se valja vratiti. To ne znači da takvi moraju nužno da opisuju površno ili tendenciozno ono što vide, ne, oni se uživljavaju u predele i gradove, u savremene društvene prilike ili minule epohe krajeva kojima prolaze, ali ne da u njima romantičarski žive i uživaju, nego da bi mogli, kad se vrate, da o njima i povodom njih dobro i živo pričaju svojima. To čini pisac ovih putopisnih crtica. A to mu dopušta da pred nama izazove i osvetli svojom nejednakom ali živom svetlošću mnoge vidove bogate i složene ljudske stvarnosti, sve od sna i legende pa do privrede i međunarodnih odnosa, naročito one koji odgovaraju njegovom temperamentu i talasnoj dužini njegovog senzibiliteta. Ako čitalac može nešto da zažali pri čitanju ovih putopisa, to je njihova feljtonska kratkoća, ali to opet znači da je autor zanimljiv i da ne iscrpljuje ni izdaleka naše strpljenje i našu želju da ga slušamo.

Osim toga, autor je ovoj knjizi dao nešto čime se nijedan pisac, koji je samo to, ne može pohvaliti. To su crteži likova i predela o kojima govori njegov tekst. Svojom snagom i živošću oni ističu jake strane ove proze i dopunjuju njene praznine i, živeći uporedo s njom, mogu samo da doprinesu njenom životu i trajanju.

Zbog svega toga svi su izgledi da će ova knjiga, sa svoja dva načina izražavanja, naići na dobar prijem čitalaca i naći svoje mesto među našim putopisima. Utoliko pre i utoliko više što se dobar deo njenog teksta odnosi na krajeve koji su po svom geografskom položaju i međunarodno-političkom značaju danas u središtu svetske pažnje. Uzmite je i vi u ruke i čitajte je! Ona to zaslužuje. Čitajući je, putovaćete po ćudljivom redu vožnje, ali zanimljivim putevima, a za vođu i nenametljivog tumača imaćete jednog umetnika živa duha i bogata srca.

Beograd, avgusta 1958. godine.

Zuko Džumhur: Ivo Andrić, Mostar, 1974

Ivan Lovrenović

„Drugo lice Zuke Džumhura"

Važno bi bilo percepciju Zuke Džumhura kao dragog i blagog šereta preoblikovati tako da Džumhura možemo sagledati kao cjelovitu autorsku i umjetničku pojavu. Pri tome prvenstveno mislim na njegov pisani opus, iako je on, možda i pretežno, bio i čovjek vizualnih medija. Džumhur jest bio beskrajno duhovit šeret, sjajan ironičar s onom sasvim posebnom vrstom ironije koja nikad ne prelazi u otrovni cinizam iako je precizna i oštra kao potez grafičarskom iglom, ali u Džumhuru imamo i mislioca, ozbiljnog mislioca, koji svoje uvide saopćava na način ležeran, tako kompatibilan sa zahtjevima današnje civilizacije koja ne trpi ozbiljnost. Tu negdje, između te vanjske pojavnosti kao šeretske, i tih uvida koji su munjeviti i lucidni, čini mi se da bi valjalo tražiti nekog malo drukčijeg Džumhura nego što je općenito upamćen, posebno od strane televizijskog gledateljstva. Zato sam rekao da bi Džumhura ipak trebalo najviše tražiti u onome što je ostavio u tekstu. Tekst je, čini mi se, na kraju krajeva glavni dio njegove baštine, što nimalo neće umanjiti čudesnu duhovitost njegove dosjetke, njegovoga televizijskog putopisa, ili, recimo, činjenicu da možda nikada nismo imali tako genijalnoga novinskog karikaturista, posebno u žanru političke karikature.

Netko tko je sklon igrama riječi, traženjima značenja ispod i iza koincidencija, mogao bi početi, recimo, od samoga imena i prezimena, jer se tu stvara neka vrlo zanimljiva igra. *Zulfikar* je mitska sablja a *džumhur* izvorno znači masa, gomila, veliki skup ljudi. Zulfikar Džumhur ─ sablja i gomila, to je na prvi pogled nešto što sa Zukom Džumhurom, kakvoga znamo kao umjetnika individualistički emancipiranoga i „meke duše", ne samo da nema veze nego mu je antipodno. A opet, tu se stvara neko široko značenjsko polje u kojemu se, u metafori, može naći mjesta i za način na koji je Džumhur artikulirao svoj doživljaj svijeta, bogat i nesvodljiv.

Nekrolog jednoj čaršiji u mom intimnom doživljaju najljepša je i najvažnija Džumhurova knjiga. Ta čudesna knjiga putopisa i crteža izašla je devetsto pedeset osme u Sarajevu u prekrasnom izdanju koje danas nećete naći nigdje; imao sam problem da je nađem kada sam prije nekoliko godina kao urednik pravio novo izdanje *Nekrologa jednoj čaršiji*. Svoj primjerak, s jednom vrlo važnom posvetom, nosao sam kroz cijeli život, a onda mi je u ratu

propala — to je jedna od stvari koje najviše žalim. To izdanje „Svjetlosti“ iz pedeset osme bilo doista sasvim posebno, napravljeno i na posebnom papiru i u posebnom formatu, radi Džumhurovih crteža. Da odlučujem u kakvoj kulturnoj ustanovi, raspisao bih nagradni natječaj za onoga ko prvi donese prvo izdanje *Nekrologa jednoj čaršiji* u očuvanom stanju, pa da ga ustanova otkupi i čuva kao eksponat!

Ivo Andrić je u svom predgovoru toj knjizi napisao, iako prividno bez velikih pretenzija, ono što bi se moglo nazvati kvintesencijom načina na koji je Zuko Džumhur putovao, promatrao, doživljavao, i onda to uspijevao posredovati čitatelju u svom putopisnom tekstu. Vrijedi pročitati barem fragment: „Ova proza je zaista epigramatična i bleskovita kao karikatura ili skica iz slikarevog putničkog bloka. Pa ipak, nailazimo u njoj i na druge osobine koje dolaze pravo od književnosti i književnih pravaca i manira prošlosti i sadašnjosti. To je malo neobična mešavina raznorodnih uticaja onih koji su pre njega putovali i pisali, i sopstvenih originalnih traženja i pronalazaka. U šarenilu koje ponekad prelazi u baroknu bujnost, a ponekad u ekspresionističke sažetosti vezane mrtvim uzlom, pisac stvara svoj najbolji mogući način kazivanja koji je ipak, pre i više od svega slikovit. (On sam, negde uzgred, čini zanimljivo priznanje: ‘Samo se slike dugo pamte, a reči već sutradan promene svoj red.)“ Njegova slika je često tako uspela da zastajemo zadivljeni ne samo pred njenom lepotom nego i pred njenom tačnošću. (Na primjer slika starog kaluđera u Jerusalimu: „Ovako okrenut leđima i podbočen, ličio je na neko ogromno crno slovo koje je ispalo iz Biblije“). U ovom kratkom pasusu Andrić, koji je i sam bio vrstan putopisac što je malo manje poznato široj publici, zaista je potpuno ušao u taj Džumhurov nerv putopisca.

Na početku sam pokušao sugerirati kako bi vrijedilo Džumhura potražiti i malo ispod vanjske dopadnosti, duhovitosti, šarma kojim je plijenio. Taj „drugi“ Džumhur vidljiv je i u prvim putopisima iz ove knjige, a može ga se vidjeti i u nekim malim, jedva primjetljivim naznakama koje on pravi i u svojim televizijskim putopisima, kada se u kratkom trenutku pred očima televizijskog gledaoca ukaže Džumhur u nekoj blago osjenčenoj melankoličnoj situaciji, iskazu, raspoloženju... Takvih nema puno i njih treba baš loviti, jer Zuko Džumhur je bio čarobnjak - on je znao da publiku treba plijeniti, a publiku nećeš baš plijeniti tegobom i melankolijom. Ali je isto tako znao mudro dozirati takva svoja autentična raspoloženja koja graniče s melankolijom, pa onda u tim trenucima vi ugledate, čak i u televizijskim hodoljubljima koja su pravljena za široku publiku, toga drugog Džumhura.

Ljudi koji su ga poznavali i koji mogu svjedočiti o njemu, znali su za to njegovo drugo lice; ono je bilo mnogo snažnije i u komunikaciji s ljudima mnogo ozbiljnije od šarmantnih televizijskih putopisa. Nedavno sam pisao kratki esej o arhitekturi Zlatka Ugljena, pa kada sam se sjetio vlastitoga doživljaja njegovoga remek-djela – sada već nepostojećeg hotela „Bregava" u Stocu, i kada sam pokušavao rekonstruirati neke trenutke za potrebu tog eseja, iskrsnuo mi je kao zapravo najsnažniji i najvažniji doživljaj u pamćenju – Zuko Džumhur! Evo kako: „Sav unutarnji, duhovni potencijalitet tako oblikovane kuće, tako oživljenog i oljuđenog prostora u svojoj savršenoj punini iskazivao se, gotovo da kažem ostvarivao se, u nepredvidljivim a neponovljivim trenucima ljudskih susreta, susreta i razgovora kojima su ton i sadržaj određivali neki posve rijetki izuzetni ljudi. U mojem pamćenju trajno živi takva jedna noć u hotelu „Bregava", a ne mogu ni zamisliti da bi bila moguća igdje drugdje, u kojoj smo nekolicina sretnika dočekali kristalno stolačko praskozorje uz pripovijedanje Zuke Džumhura. Mnogo godina kasnije, pošto je Džumhur bio već odavno preselio a ni „Bregave" više nije bilo, čitao sam u novinama uspomene njegove vjerne Vezire, koja je tiho i neprimjetno, a nepopustljivo bdjela nad svakom Zukinom čašicom rakije više kada je već bio zdravstveno iznemogao, ali ga nije bio napustio onaj čudesni eros razgovaranja i ljudovanja. Pripovijeda, dakle, Džumhurova udovica kako je od svih Zukinih poznatih lica slikara, crtača, pisca hodoljupca, nenadmašnoga kozera, televizijskog putopisca valjda samo ona poznavala onoga Džumhura koji je iz njihovoga carigradskog stana odlazio do Čiček-pasaža odakle bi u gotovo mističkoj ozarenosti, pušeći nargilu i pijuckajući rakiju, gledao stambolske zalaske sunca. Kada mi se te dvije slike u pamćenju nekako vežu u jednu, pretapaju jedna u drugu, to je svakako zbog Džumhura – toga sasvim neobičnog mudraca i čarobnjaka od stotinu darova, ali pouzdano znam da je to i zbog Ugljenove „Bregave". Ovako u priči *Trup* ljepotu pripovijedanja starog fra Petra opisuje Ivo Andrić: 'Nikad se ne bi moglo kazati u čemu je upravo bila lepota njegovoga pričanja. U svemu što je govorio bilo je nečeg nasmejanog i mudrog u isto vreme, ali pored toga oko svake njegove reči lebdeo je još naročit prizvuk kao neki zvučni oreol kakvoga u govoru drugih ljudi nema i koji je ostajao u vazduhu i titrao i onda kada je izgovorena reč ugasla. Zbog toga je svaka njegova reč kazivala više nego što ona u običnom govoru znači. To je izgubljeno zauvek.' Zapanjujuće je kako se ovaj opis može bez ostatka primjeniti i na Ugljenov hotel Bregava u Stocu i na cijelu auru kojom je ta kuća zračila i na Zuku Džumhura i na noć iz mojega pamćenja. Sve to izgubljeno je zauvijek."

Doista ta noć, o kojoj ja tu pokušavam nešto napisati, koja se dogodila davno, nepristojno je reći koliko davno, doista je živa kao neko živo biće. I danas se sjećam – iako sam u međuvremenu izgubio i zaboravio koješta važno, možda i važnije od toga – svakog trenutka te noći koja je sva bila - noć Zuke Džumhura. Oko njega je bilo nas, ne znam pet ili šest, on je bio od nas sviju naizgled slabiji jer je već bio baš bolestan i iznemogao, ali cijelu tu noć je on držao na svojim mentalnim plećima, i sve nas je držao na tim plećima, i to kako je on pripovijedao te noći, i što nam je sve pripovijedao, i kako nas je sviju na isti način uvukao u taj magični krug svoga pripovijedanja - to je nešto što se ne zaboravlja, to je nešto što nije zapisano, čega nema ni na televiziji ni u knjizi ni u tekstu, a ja to bilježim radi onog „drugog" Džumhura, koji je bio neka vrsta medija. Medija historije, mudrosti, pučkih znanja... Te noći, recimo, meni se Džumhur otkrio kao čovjek koji zna sve o najkrupnijim i najvažnijim temama naše i svjetske historije; on je nama te noći, između ostaloga, održao kratki kurs alternativne političke historije naših krajeva – Jugoslavije, Bosne i Hercegovine u dvadesetom stoljeću, tako da smo ga slušali otvorenih usta. Čovjek, dakle, koji je bio prava enciklopedija znanja, ali ne onoga drvenog, dosadnog, nego čovjek koji sve to priča i artikulira takvim unutarnjim znanjem i takvom sposobnošću plastičnog govorenja, da je to, kažem, potrajalo cijelu noć. Tada sam Džumhura vidio posljednji put, a i danas sam mu zahvalan na toj noći kao na nečemu najmudrijem i najduhovnijem...

Doista, Džumhur je prije svega bio biće komunikacije; neutažive žeđi za komunikacijom, ali i čudesne darovitosti za nju. Pa i kada ga gledate na mrtvome filmskom platnu, vi osjećate kako taj čovjek izlazi vama u susret, kako govori upravo vama, kako upravo s vama hoće da podijeli svoje oduševljenje, kako želi da gotovo fizički izađe iz platna do vas, jer ste vi ta osoba koju on u tom trenutku hoće za svoga sugovornika, onoga kome prenosi svoje znanje.

Spremio sam jedan fragment iz Džumhura i njime sam mislio ilustrirati svoju primisao o„drugome", „težem" Džumhuru. To je fragment sa samog kraja *Nekrologa jednoj čaršiji*, iz teksta *Pijesak i zvijezde*. Inače, to je svijet koji je Džumhur očito najviše volio, odnosno svijet u kojem se on empatijski nekako osjećao najbolje. To je onaj svijet što ga je Andrić zvao Levantom. Priča Džumhur, dakle, svoj dojam iz Antiohije, i opisuje jednu sliku:

U hladu jedne česme, na kraju prljavog naselja u dolini, provedoh čitavo popodne u potpunoj tuposti misli i osjećanja. Duboka jaruga dijelila je malo naselje na skoro dva jednaka dijela. Kuće su bile trošne i male. Onako skupljene na brijegu izgledale su kao gomile starih, iznemoglih prosjaka pred dverima nekakvog basnoslovnog carskog hrama.

Iznad sela lebdio je miris kozjeg loja i jasmina. Uzalud sam satima pokušavao da nožnim palcem otkinem jednu grančicu masline ili nekog drugog drveta. Pred veče je prošao pogreb. Četiri hitra seoska kostura nosila su leš neke nesretne djevojke. Za nosilima je išao mali, pognuti sveštenik. Svještenikove ruke bile su pobožne i gladne. Njegova brada ličila je na staru isluženu džamijsku metlu. U pustinji je smrt običaj i svakodnevna stvar. Fatalizam je naučio ove ljude da će svi koji žive umrijeti i da će umrijeti i oni koji se još nisu ni rodili. Niko nije bio uzbuđen. Niko nije plakao. Nikoga nije ni bilo. Na pogrebima bogataša i uglednih ljudi uvijek ima nečeg trivijalnog. Zaželio sam da što prije odem u Bejrut i da se ponovo vratim na obale Mediterana...

Rano mru na Jugu,

Saloma!

Saloma!

Zvijezde nad pustinjom bile su noćas tako stare i otežale. Bilo ih je odjednom mnogo, beskrajno mnogo, kao bezvrijednog sitnog novca nekog starog carstva koje je odavno propalo.

E, to je majstor.

Zuko Džumhur

Nekrolog jednoj čaršiji[1]

Ovde, sa brega, vidi se ceo Zlatni Rog.

Desno je Fanar.

Voda pod Fanarom bila je bajata i stara – vizantijska.

U ovoj vodi više se ne ogledaju stvari sa zemlje.

Po Fanarskom bregu nad Zlatnim Rogom čuče crvotočne kuće polupanih mušebaka, rasute po padini iznad Vaseljenske patrijaršije. Izdaleka, ovako razbacane, liče na potučenu vojsku poslednjih otomanskih sultana.

Ova propala zdanja grčkih trgovaca vekovima su odolevala islamu i zemljotresima.

Bogata i moćna do pre stotinak godina, desna obala zaliva bila je gnezdo fanariota. Ovde je bio centar grčke akcije na Balkanu i trgovačke špekulacije na Levantu. Odavde su se generacije bogatih hrišćana lukavstvom, novcem i intrigama nosile s turskom verom i policijom. Zlatom se kupovao Sultan i iskupljivao Hrist.

Trgovci su držali novac, patrijarh carigradski držao je crkvu, car ruski držao je patrijarha. Kada nije bivalo tako – panduri su globili trgovce, a derviši su vešali patrijarha. Srednja vrata Vaseljenske patrijaršije i danas su zazidana. Na njima je visio patrijarh Grigorije. Ali, i pre i posle toga, begovi fanarski bili su i kneževi i guverneri otomanski po Vlaškoj i Rumeliji i savetnici carski na Saraju i na Porti.

Nema više fanariota... Ni sultana otomanskog... Ni cara pravoslavnog...

Sa ovog brežuljka zlato je pobeglo u banke po Galati ili čak u Urugvaj.

---

1 Napomena Redakcije:
Nakon upoređivanja svih bh. izdanja putopisa Zuke Džumhura, Redakcija je zaključila da postupak ijekavizacije i jezičke adaptacije tekstova nije proveden dosljedno i odgovorno. Stoga smo odlučili da čitaocu ponudimo izbor iz prvih izdanja (objavljenih za života i uz saglasnost pisca), bez ikakvih jezičkih intervencija izuzev ispravki očitih slovnih grešaka.

Bogati trgovci žive na Džihangiru ili Floridi. Na Fanaru je ostala sirotinja jevrejska i Patrijaršija vaseljenska uboga i preuboga. Pre nekoliko godina htela je Patrijaršiju pomoći i Moskva, ali su je pretekli protestanti i dolari.

Na padini što prolazi pored malog prozora ležao je nekad stari Vizant, i možda su janičari u jednom od ovih tesnih prolaza dotukli osamnaestog i poslednjeg vizantijskog cara, računajući od Konstantina Velikog ili sto dvanaestog, računajući od imperatora Augusta Oktavijana.

Tako piše u svim istorijama...

Brod okreće desno, panorama se prekida. Pored prozora teče zelena voda. Sve do Ejuba...

Trule tarabe, drvene kuće, desetak kubeta, stotine automobila i jablanovi. Sakrivena u šiblje, turbeta na gomili dotrajavaju kao neko ogromno, neupotrebljivo i polupano posuđe, bačeno u korov.

Na Istoku se spomenik ne može uvek videti ceo. Sve je napuklo i za sve se zalepio „noviji" svet dućana i daščara. Vidi se obično kube ili samo vrh minareta.

Na dnu dvorišta Ejubove džamije, u zelenilu šedrvana i česama ima stotinjak kvadratnih metara stare turske keramike, lepše od one u jedrenskoj Selimiji, i svežije od one u Plavoj džamiji. Na ovim pločama sve se veže i prepliće u zelenim čvorovima i opet nadovezuje u večnom ponavljanju teme koja je bez početka i kraja kao u staroj istočnjačkoj bajci.

Ovo je ispevao pjesnik koji nije znao za granice dozvoljenog i nedozvoljenog, i bežeći jedino od čovekova lika, iskreno i tiho pevao je po ovom zidu svoju malu zelenu strofu. Nju može zapamtiti svako ko voli da čita čudna slova kojima je napisana, ali niko je ne može ponavljati i recitovati. Plemenitom površinom sa svih strana tankim plavim venama istočnjačkog ornamenta teče nežni krvotok arabeske.

Iz dvorišta Ejubovog turbeta svi putevi vode u stara turska groblja.

Da nema dugačkog naselja na drugoj strani, ovo bi bio grad mrtvih.

Bez kapija, strogih aleja, bez prodavaca cveća, bez čuvara, crnine i sveća, ovo čuveno tursko groblje liči na livadu po kojoj su nakrivo izrasle velike bele pečurke od kamena.

Kao da je ovde smrt bila obična i svakodnevna stvar, a na drugim mestima u svetu izuzetna nesreća koja se mora ulepšati.

Penjući se prema kafanici na bregu, učini vam se da se grobovi nadovezuju i ređaju kao brojanice i, odjednom, požurih, ne zagledajući se i ne obazirući se.

Pjer Loti voleo je Istanbul, Zlatni Rog, Ejub i ovu kafanicu na bregu.

Nekada je iz duga vremena proučavao budizam i kao Lamartin putovao u Svetu zemlju na hadžiluk. Ovde je poverovao u lepu Hatidžu i postao turkofil. Jednom je i sam hteo da izmisli neku novu veru – ovde je zaboravio i na staru. Na dugim plovidbama, od Polinezije do Boke Kotorske, nije shvatio narode ni upoznao civilizaciju. Nije razumeo ni Indiju, ni Egipat, a još manje Grčku i Italiju. Sve filozofije i religije zamenili su na kraju stambolska bula i orijentalni život.

Kažu da je Loti u ovoj kafanici na Ejubu sedeo mesecima i pisao „Azijadu". Dokazi su u svim bedekerima, na svim jezicima, i jedna fotografija na modrom kafanskom zidu.

Iznad šarene litografije po kojoj juriša i junački gine konjica neke nepoznate narodnosti i sve se dimi i puši, baš kao na slikama iz srpsko-bugarskog rata u izdanju knjižare Tome Jovanovića i Vujića sa Zelenog Venca, uparađen u malom formatu razglednice stoji Loti pun ordenja i brkova. U levom uglu preko lampasa nečitka posveta i potpis. Na suprotnom zidu Rita Hejvort reklamira „čuveni mirišljavi PURO toalet sapun".

Pesnik, moreplovac i turkofil besomučno gleda u nju mesecima...

Plovim ispred stare otomanske krstarice „Medžidije". Starudija rđa u plićaku ispred nezgrapne žute palače sultanovog admiraliteta.

Bespomoćna carska olupina po kojoj se suše ribarske mreže i danas ponosno plovi svojih dvadesetak milja, sekući modre talase nekog zamišljenog mora na šarenim lajpciškim litografijama zadenutim u uglove berberskih ogledala u Anadoliji.

Plovimo opet sredinom masne vode i sečemo glavice trulog kupusa koje bacaju lađari sa prepunih dereglija.

Uramljena u malo okno brodarskog prozora odmiče sporo, kao na starinskom filmu, dugačka siva panorama starog Stanbola. Ivicom vidika prolaze džamije sultana i velikih vezira.

Ceo prozor ispuni Sulejmanija, velika bogomolja još većeg osvajača, za koju je neimar godinama odabirao mesto. Posle dođoše kvartovi drvenih kuća, isečeni uskim sokacima po kojima od jutra do mraka, kao u crevima ogromnog džina, jure ljudi i Ševroleti.

Na ovim ulicama nema nezaposlenog sveta. Tri pertle i dva češlja, jagnjeća glava i malo luka, vunene gaće, maramica ili jedna riba, već je trgovina na trotoaru. Trguje se u kući, u radnji, pred radnjom, na ulici, u prolazu, u krevetu.

Jak glas ili diskretan šapat su jedina reklama. Galama zamenjuje velike firme, male oglase, plakate i skupa neonska svetla.

Ovaj svet po ulicama, kapijama i parkovima koji nikad nije štrajkovao ipak je uvek u nekakvom štrajku bežeći po ceo dan od velikog posla i dangubeći na sitno.

Da li je duša ovoga grada krštena ili nekrštena? Prepirka traje pet stoleća... Učestvovali su i očenaši i artiljerija i Koran, i motke.

Svađali su se carevi, vladike, prosjaci, bašibozuk i krstaši.

Kemal je, na kraju, spasio šarenu dušu ovoga grada.

Posle njega ostale su freske bez tamjana i minareta bez mujezina. Ostavio je za sobom čoveka u plavoj čuvarskoj uniformi da prodaje ulaznice i oduzima fotografske aparate na vratima bogomolja.

Brod plovi pored Mahmud-paše, ispod Kapali-čaršije koja je izgorela. Kapali-čaršiju je progutao plamen.

Ovo je posmrtno slovo hiljadama galanterija, parfimerija, konfekcija, manufaktura, kolonijala, bakala, aščinica, kafanica, zlatara, krpara, antikvara, staklara, staretinara, svaštara i ostalim stotinama malih dućana u tamnim svodovima nekada čuvene Kapali-čaršije u Istanbulu.

Ovo je nekrolog kamenom mravinjaku punom jorgana, fildžana, čipaka, ibrika, fotelja, solitera, frižidera, kombinezona i svih najlona, u kome se više od sto hiljada dana kupovalo i prodavalo, nudilo i tražilo, živelo i bankrotiralo.

Ličila je na mahove na luksuznu pećinu u kojoj se skrivalo od nevremena, reformi, uroka i kriza, i trgovalo uporno i strašno u rešenosti da se istraje do naših dana i da se postane jedinstven i nenadmašan.

Ogroman prostor između spoljnih zidova u kiselom drvetu i mahovini i beskonačni broj stubova pregrađivao se danima i godinama i kamenom i krpom i daskom, i tako je sazdano čudovišno vašarište čuveno u svakom veku od svoga postanka do juče. Svaki esnaf i svaka vrsta trgovine stiskale se pod jedno kube, pod nekoliko svodova, među desetak stubova, u donji rakurs, u prolaz, u gornji rakurs, između dva prilaza, u dno ćor-sokaka.

Oni što nisu imali stalnih dućana vrištali su pored svoje robe na ulici, u prilazima, u prolazu...

Veliki gradovi se ponose i istorijom i noćnim lokalima i katedralama i lepim ženama. Istanbul se ponosio i svojom Kapali-čaršijom.

U vlažnom lavirintu piske, ljudi i mirisa šiš-kevaba, Rev d'or-a, užeglog masla – sijale su grivne, Solomonove zvezde, minđuše, lančići, medaljoni, krstići, polumeseci i amajlije zlatarskih dućana po kojima se iza čekmedžeta krčmilo zlato kao burek. Do njih su bile katakombe antikvara u čijim su vitrinama buđali žućkasti trbusi indiskih Buda i rđale sablje dimiskije.

Krčmili su se falsifikati i originali.

Taškent, Buhara, perzeri, Smirna, Samarkand. Samovar ruskog cara, sijamsko ordenje, mamuze kralja Amanulaha, češke ujdurme „a la turka", činije, nargile, Beli orlovi, kineske vaze, slike Ane Mej Vong sa autogramom, dušek Pjera Lotija!...

U malim izlozima dostojanstveni stari časovnici kao nadgrobni spomenici što stenju i sviraju Lehara i „Nizamski rastanak".

Kilogrami „Šafhauzena", „Omega", „Marvina", „Helvecija", „Lonžina".

Opet prolazi, mrak, česme, fluorescentne cevi...

Trgovine u starim sanducima, mangale, čajnici, miris prženog šećera i naftalina – na ulazu najveći istočni arsenal polovnih frakova, redengota, smokinga i štraftastih pantalona... Tri puta po hiljadu mladoženja, makroa, konzula i novinara može se venčavati, slikati i paradirati pod kiriju od dvadesetak lira!

Kuhinjski kredenci, trokrilni ormani, fotelje, bračne sobe, armije stolica. Čaše, bokali, servisi za čaj, karafindli, slanici, servis za dvanaest osoba, šerpe, nokširi, stakleno posuđe. „Vestinghauz", „Simens", „Sidol", „Kerting", „Orion".

Svilena marama „Suvenir d'Istanbul". Slika poslednjeg sultana sa leptir mašnom. Zelena reklama „Devlet hava jolari" i stjuardesa nudi sendviče sa sirom.

Uzvici, krikovi, čopori...

Žućkasti potoci sladunjave kolonjske vode...

Nekome je nestao novčanik!

Mideri... Kilote... Tobralko... Korzeti...

Mlinovi za kafu kao bataljoni patuljaka u oklopu.

„Soar d'Pari", „Vakans", „Amur", „Šanel", „Đulijag".

Pod svodom žute, plave, roza, bele, zelene spavaćice kao zastave na Farukovoj jahti.

Miris prženih leblebija i crnih mačora... Prodavac štofa ima tri metalna zuba.

Nova ulica...

Kravata sa Aja Sofijom i tri minareta... Oprema za motocikliste, muštikle, „Kontinental" gume.

Šoljice za belu kafu sa Ivicom i Maricom. Komplet za dvadeset četiri osobe.

Godinu, mesec i dan više i ne pamtim.

Bila je zima...

Bilo je to davno...

Bila je ona prava, stara sarajevska zima sa mnogo snega i neke čudne bele tišine.

I bila je noć.

Poodmaklo gluvo doba nad smirenom kotlinom oko Miljacke.

Ne znam koliko je bilo sati. Ni kad me je majka probudila, ni kad sam bunovan pogledao u prozore nisam pomislio na vreme.

U zavejanim oknima našega prozora goreo je grad. Gorelo je čitavo Sarajevo.

Naši prozori bili su okrenuti prema Imaretu. Sa naših prozora video se veliki deo Sarača, šiljati odžaci na medresi Kuršumliji, mali sarajevski dućani sefarda, Tašlihan, tri minareta, stara sinagoga i deo zida i česme pred Begovom džamijom.

Te noći sve je blistalo u toploj pozlati ognja.

Sokaci su bili prepuni bunovnog sveta.

Svi smo trčali prema buktinji koja nas je mamila i omamljivala.

Plamen je nadvisio stare jablanove, minareta i smeđu sahat-kulu.

Te tihe zimske noći goreo je Kolobara han.

Dim je bio pun mirisa štavljenih bravljih koža.

Možda se ništa ne useče tako jasno u pamćenje kao neki veliki požar u noći.

Dok sam crtao starca u levom uglu crteža, setio sam se starog adže koga sam poslednji put video te noći.

Adžo je imao smešan mali dućan u jednom ćošku starog hana. Njegov dućan više je ličio na poveći sanduk za šećer ili neko limeno posuđe nego na radnju u kojoj je romaniskim seljacima amajlijama i čudotvornim zapisima isterivao zle duhove, ograme, demone i šejtane. Osim divita i nekoliko požutelih starih ćitaba, koji su izgledali kao ispucani crepovi sa kakvog zaboravljenog turbeta, više ničega nije ni bilo.

Možda je takav nekada davno bio i dućan onoga Mula Mustafe Bašeskije, mudrog i veselog hroničara starih sarajevskih prilika i ulica.

Bašeskije, koji se podjednako molio za spas duša i onih koji gone i onih koji su gonjeni.

Adžo je stajao te noći poguren i nem.

Čitave te noći adžo je šaputao neku dugu spasonosnu molitvu.

Dobrih duhova noćas nije bilo.

Vatra je gorela čitave duge zimske večeri.

Vatra je progutala čađave tavane i divanhane, jadna imanja siromaha, čitav jedan inventar fukaraluka i tuge. Lučevi direci pucali su kao ramazanske beščetalame.

Ujutro je osvanulo zgarište.

Crno i ukočeno kao dugačak leš nekakvog džina koji se čitave noći nosio sa crvenim bičevima ognjene agonije.

Stara avlija je bila puna mrtvih ptica.

Možda je u jednom njenom ćošku nekada bio dućan onoga dobrog starca koji je toliko voleo Veliudin-pašu Čerkeza, seraskera vilajetskog i neprijatelja Fra Grge.

Gore na spratu bila je divanhana na kojoj su, možda, nekada davno akšamlučili i šenlučili rovašni Morići i po čitave noći kenčijali sa smešnim i nesrećnim Đerzelezom.

Izgorela je za jednu zimsku noć crvotočna velika kutija usred čaršije.

Izgorela je kutija koja je vekovima pod svojim crnim poklopcem okupljala putnike i namernike.

Turke, Grke i Latine.

Kiridžije i kavgadžije.

Kekeze i nakaze.

Čauše i fratre.

Hodže i hadžije.

Ljude koji su putovali svetom za bogatstvom i trgovinom, i nesrećnike koje su po svetu vukli mračni i strašni nagoni.

Te tihe zimske noći izgoreo je Kolobara han.

Ništa se ne useče tako jasno u pamćenje kao sećanje na neki veliki požar u noći.

U nekim novinama otštampana je čitulja jednoj retkosti. Izgorela je jedne noći iza dobro osiguranih zamandaljenih kapija...

Iz bedekera je istrgnuta stranica o mravinjaku, gde se godinama i danima zacenjivalo, ucenjivalo, procenjivalo i cenkalo, dok gust kiseo dim nije odneo sve u bescenje...

Ovo je pomen ogromnoj kamenoj šatri izobilja, šarenila i asortimana, razapetoj od Bajazidovog mejdana do Mahmud-pašinih mahala i Nuri Osmanije. Ovo je pomen tvrđavi jednog mentaliteta, gde se trgovalo dugo i iz ubeđenja, novcem, robom, grimasama i zakletvama.

Kolika je cena stvarima koje se više ne mogu napraviti!

Dobri, stari teatar, čiji su klovnovi sa istorijskim zakašnjenjem na svojim ubogim trapezima pelivanili preživelu levantinsku varijantu prvobitne akumulacije, odolevajući falangama ljupkih prodavačica i utvrđenih cena moćnih savremenih robnih kuća, izbegavao je jednostavnu i tihu smrt u banalnosti regulacionih planova i urbanističkih zahteva savremene metropole i nestao u poslednjem uzbudljivom spektaklu zapaljenih kulisa.

Požar je uzbudio milion ljudi kao u zlim noćima strašnih zemljotresa, velikih strava, ratova, Konstantinove smrti i Fatihovog trijumfa na beloj kobili.

Siroti Sulejmani, Avrami i Antigoni koji su još sinoć u pet do sedam trčali do ćoška da vam se još jednom zakunu, doživeli su reprizu Hjustonovog „Blaga Sijera Madre“ i ostali izbezumljeni i bledi u traganju za požutelim policama „Uniona“, „Rosije Fonsijer“; „Anadolu Sigorta“, „La Nasionala“ i „Asikuracioni đenerali“...

Siroti poreski obveznici, što su na domak „atomskog blagostanja“ godinama drhtali od „Meseršmita“, „Lankastera“, konkurencije, policija, MIG-ova, nuklearnih bombi, Marsovaca i letećih tanjira, preživeli su konvencionalno uništenje svojih običnih malih sreća u plamenu jednog klasičnog istanbulskog požara bez nade i hepienda.

Šetnja po Zlatnom Rogu je završena. Na izlazu treba predati kartu.

Neko će reći da je Zlatni Rog lep samo u proleće.

Drugi, opet, ujesen.

Treći zimi.

Ustvari, on je ružan i leti, i zimi, i u jesen, i u proleće. Ali je u isto vreme i uvek lep, ali samo predveče.

Danju je ovaj zaliv ogroman rov, pun ustajale vode po čijoj se ivici nahvatao život žut kao mahovina.

Noću, na mesečini, ovo je kič, turistička reklama i ono „rado te se seća...“ na razglednicama.

U ponoć, bez mesečine, ovo je strašilo i crni bodež u leđima Evrope.

Popodne ovo je dugačka Čukarica, puna dokova, lađa i otpadaka.

Levo – obala prodavaca i preprodavaca.

Desno – mahala puna čučavaca i leblebija po kojoj se suši ovčetina, dime nargile, trešte gramofoni i pljušte šamari.

Samo pred sunčev zalazak ovo je zlatan mač na crvenoj vatri.

Samo nekoliko trenutaka svakog dana ovo je Zlatni Rog.

(Z. Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*, Svjetlost Sarajevo 1958, str. 39-54)

ZUKO DŽUMHUR

NEKROLOG
JEDNOJ ČARŠIJI

SVJETLOST
SARAJEVO
1958

Kamen crnoga sjaja

Pesak oko mene pretvara ove trenutke u vekove, vekove i dosadu. Pustinja je obavijena ćutanjem i očajanjem.

Arabiju je pokrio mrak, gust i neprobojan kao prljava mantija suludih persiskih opsjenara.

U tami nad peskom bilo je te noći mraka za čitavih nekoliko svetova.

Putujem iza kolone beduina...

Daleko na istoku ostala je Džeda sa svojim neonskim svetlima i mračnim dugačkim sukovima punim Čerkeza, japanske robe i pečenih jarećih glava.

U malim dućanima probisveta mogu se kupiti trave koje leče od ujeda kobre, zapisi protiv urokljivih očiju i paradna admiralska uniforma nekog kineskog imperatora.

Ko zna kakve su sudbine i tamni nagoni za srećom doveli one hiljade mjenjača, torbara i bogoiskatelja čak iz Buhare i Taškenta. Neko je rekao da će Džeda jednog dana prestići Los Anđelos ili Floridu. Noćas mi je, izgubljena daleko u mraku, ličila na gizdavu istočnjačku galiju punu molitava, začina i hodočasnika.

Kamile su zatim koračale prema zapadu...

Do zore će stići u Meku, „kraljicu gradova".

U karavanu su neki trgovci iz Basre i nekoliko mršavih poklonika iz Maroka i Libije.

Dve Marokanke su otkrile svoja lica. U gluvom pejzažu njihove oči su sijale umesto zvezda.

Beduin koji je jahao pored mene bio je čitavo vreme mračan i crn kao da je neko preko njegovog lica prosuo flašu jeftinog crnila.

Pred ponoć smo došli u neku oazu čijeg se imena više ne mogu setiti.

Oaza u pustinjama obraduje čoveka kao tačka posle dugačke i nerazumljive rečenice nekog gnjavatora.

Kafedžija, koji je imao nekoliko klupa i džezava, bio je suvonjav, i fanatik.

Stari ruski samovar, reklama neke italijanske fabrike automobilskih guma, četiri ili pet stravičnih stabala koja su podupirala sparušene zvezde – bili su jedini inventar ove izgubljene oaze.

Beduini su dugo čučali ispred stabala palmi i posle su tražili vode.

Žene su bile izdvojene. Jedna je bila krupna i crne trepavice svojih čudnih očiju obarala je pri svakom pogledu mome.

Posle sam i ja čučao iza palme i platio za lonac žute pustinjske vode pola dolara.

Ne znam koliko je bilo sati kada smo krenuli dalje.

Vreme u pustinjama nema nikakvog značaja.

U pustinjama ništa i ne počinje i ništa se i ne završava.

U daljini je ostalo more. Jedan albatros kružio je juče izgubljeno... Možda je čak sa Sumatre doleteo na obale ovog toplog mora. Setio sam se Crnjanskog i Cvijanovićeve knjižare.

Opet smo putovali kamenjarom oivičenim satanskim pejzažom arabljanskih bregova.

Predeli su plašili putnika kao čudovišna neka scenografija koju je napravio Salvador Dali.

Granice između legende i stvarnosti ovde su sasvim izgubljene.

Svuda na Istoku legenda je uvek zamenjivala istoriju. Naša istorija imena i datuma istočnjacima je najbolja potvrda nemoći i jalovosti naše fantazije.

Beduini su spokojno spavali na svojim kamilama.

U zoru smo naišli na prve policijske karaule na prilazima Meke.

Sanjivi stražari u burnusima dugo su zagledali svežanj pasoša. Jedan stražar imao je dugačku srebrnu kamu. Njegov pogled bio je naivan kao veronauka.

Posle smo naišli na još četiri karaule u kojima su stroge straže kontrolisale imena i vjeru hodočasnika, brinući brigu da nijedan nevernik ne prekorači prag svetoga grada.

Dvojica beduina su čitavo vrijeme pevušili. Malopre su recitovali neku staru arapsku baladu. Grlenim glasovima veličali su lepotu i preimućstva svoga nomadskog života u slobodi.

„...Beduin ima svoj burnus koji mu stoji lepše nego ikakva kraljevska kruna ukrašena biserom i draguljima... Beduin ima svoga konja koji je brži od svake ubojite strele... Beduin ima svoj laki šator koji mu u pustinji zamenjuje basnoslovne dvorce... Beduin ima svoju divnu pesmu koja je uzvišenija i lepša od svake molitve.“

Tako je zapisano u nekoj knjizi.

Možda zato i ne postoji na svetu narod koji je toliko zaljubljen u reči i lepotu svoga govora kao Arapin.

„Lepotica Arabije", „Kraljica gradova" i „Sveti grad Kabe" ležao je opkoljen visokim stenama i pećinama čudovišnog oblika. Iz daleka je mogla biti i šarena filigranska kutija puna starinskih adiđara koje je neka džinovska ruka sakrila u srce pustoši.

Nekada je bila drevno arapsko svetilište i centar bankarstva i bluda za sve arapske ljude od Nila do Perziskog Zaliva. Njenim tesnim ulicama punim usijane vlage prolazili su stolećima bogati trgovci iz Bagdada, isposnici iz Hadramauta, pesnici iz Damaska i Samarkanda, pripovedači bajki iz Basre i Same, bludnice sa Sumatre i Malaje.

Svetkovine su trajale nedeljama i karavane su donosile voće iz Sidona, začine iz Kalkute, sneg sa Libana, svilu iz Šangaja.

Najbolji stihovi, recitovani na ovim festivalima ljubavi, ispisivani su na pergamentu i vešani o sive zidove drevnog Avramovog svetilišta.

Dani su prolazili u trgovini i svađi, a noći u strasti i poeziji...

Fasade gospodskih mekelijskih kuća bile su pune balkona i mušebaka koji su zbunjivali svojom lepotom i zaprepašćavali strpljenjem starih, davno pomrlih majstora.

Zagledan u lepotu toga drveta poverovao sam u večnost ljudskih ruku.

U prolazima, uskim i tesnim kao u sokacima oko Straduna, bilo je mnogo siromaha, mačaka i aščinica. Miris čudovišnih začina lebdeo je oko minareta i mešao se sa glasom mujezina i molitava.

Levo i desno bili su pokriveni sukovi puni trgovaca, švajcarskih satova, nemačke mašinerije, francuske kozmetike i pakistanskih probisveta i isposnika. U dubini grada, na izmaku mekeliskih sokaka, bio je crni kamen Avramov.

Moj prijatelj zvao se Abdel Rahim Hadi ibn Mohamed Ali... ili nekako slično, i nije imao Kadilak.

Abdel Rahim nije imao neko određeno zanimanje. Bavio se čitanjem molitava za spas i pokoj duše mrtvima i donošenjem vode za novac živima.

Gole i surove pećine zatvarale su grad. Julskih dana i noći i u Meki je bila nesnosna vrućina.

Vodovod je gradila neka lepotica Abu Zubeida, ćerka ili žena (više se ne

sećam) Haruna al Rašida, kalifa bagdadskog i gospodara pravovernih, za oprost od greha i mir duše svoje i svojih mnogobrojnih predaka i svojih mnogobrojnih potomaka.

Uokvirena vencem golih granitnih stena, zbijena u smeđu dolinu, bez travke, cveta i zelene grane, Meka je ličila na ogromno ognjište puno vrelog pepela.

Noćivao sam desetak noći na ulicama usijanog grada kao i hiljade Indusa, Sudanaca i Pakistanaca.

Asura prostrta na pesak pružala je mnogo više komfora u kakvom bezimenom prolazu ili pred tremom nekog starog trgovačkog zdanja, nego hotelska sobica, zagušljiva i tesna, sa dvadesetak gostiju na gomili.

U svetom gradu Arabije hotel je iluzija i komfor predrasuda razmaženog Evropljanina.

Jedne užarene noći, dok sam tužno i besposleno gledao u svoje kicoške kožne kofere kupljene negdje na Terazijama, čupkao bradu i razmišljao o besmislenosti napornih putovanja, upoznao sam Abdel Rahima Hadi ibn Mohamed Alija, koji nije imao Kadilak i koji nikada nije čuo za Molotova.

Ima zemalja u koje ne treba ići sa koferima. Ima krajeva sveta u koje treba otputovati sa džakom i sa bisagama. Jedno iskustvo više, jedna predrasuda manje.

Abdel Rahim je naučio da izgovara ime moje zemlje i mi smo postali prijatelji.

(Dvadeset godina i šest zlatnih zuba, visok, crnomanjast, u inostranstvo nije putovao, od venerićnih bolesti nije bolovao, bradu i brkove brije i osobenih znakova nema...)

Abdel Rahim je znao napamet sve sokake, prolaze i dućane ovog drevnog grada što ga osnova i podiže naš časni praotac Avram.

Znao je gde se u svako doba dana i noći može pronaći Česterfild, engleski keks u originalnom pakovanju, egipatsko voće na oku, Bajerov aspirin, japanski kompot i holandsko mleko u konzervama.

Znao je, osim toga, čija je koja kuća u gradu, gde je Kain ubio Avelja i kako se zove sadašnji predsednik Sjedinjenih Američkih Država.

Sporazumevali smo se nekim čudnim jezikom koji nikada neću moći da objasnim. Naš jezik bio je sastavljen od reči italijanskih, engleskih, francuskih, reči internacionalnih i prstiju srpskih i arapskih.

Jezik naš nasušni bejaše naivan i prost kao u davna vremena našeg praoca Avrama.

Abdel Rahim je znao napamet desetine imena holivudskih starova na neviđeno, i bio je zaljubljen u Džejn Rasel. O njoj smo pričali dugo u zvezdanim pustinjskim noćima dok su po ulicama oko nas krotko mrijuckali bradati induski hodočasnici izmučeni postom i molitvama.

Njenu sliku isečenu iz nekog starog „Lajfa" nosio je Abdel Rahim u jednom džepu svoje prostrane galabije pored molitvenika i amajlija koje su ga čuvale od urokljivih očiju zlih duhova. Saznao sam, dalje, da je u njegovoj zemlji zabranjeno slikarstvo i vajarstvo, da nema igre, pesme ni muzike, da je zabranjen svaki alkohol i da je zabranjena svaka kocka.

U njegovoj zemlji niko nije čuo za antabus i plavuše su na velikoj ceni.

U Alahovoj državi jedine su razonode njegovih podanika duge molitve i česti požari.

Setih se, danas slučajno, jednog malog hadramautskog princa koji je leteo zajedno sa mnom u istom „Vajkauntu" iz Kaira. Mali princ je u avionu čitavo vrijeme pevušio „Arivederči Roma" i pokazivao mi fotografije napuljskih prodavačica. On uči u Italiji podoficirsku školu i jednog dana će u svojoj zemlji biti admiral, ministar ili konzul.

Ali mali hadramautski princ je tužan...

Za vreme svoga školskog raspusta neće moći u brdima svoje zemlje da pevuši „Mambo italijano", ni da pušta svoje omiljene gramofonske ploče, ni da se oženi svojom ljubljenom napuljskom prodavačicom. Nosiće bele čaršave mjesto šarenih ljetnih košulja kupljenih negde na Via Veneto i moliće se u džamiji. Umesto Katarine Valente slušaće stroge glasove starih sveštenika i biće jednoga dana admiral, ministar ili konzul u svojoj žarkoj domovini.

Stvari, ipak, nemaju onakav izgled kakav bi želela njegova mala prinčevska duša i kako je to nekada davno i naivno mislio i jedan naš ambasador koji je proučavao tugu malih princeza sa Jonskog Mora.

Moj prijatelj Abdel Rahim učio je neku srednju teološku školu i spremao se za sveštenika.

Naučio je more molitava napamet i ispostio pola svojih dana.

Želeo je da jednoga dana postane hodža, ali se ovde na Istoku ne može živeti od čiste religije, kao što se na Zapadu ne može živeti od čiste umetnosti.

Želie je da postane automehaničar i da šeicima popravlja automobile, ali za to je dockan i daleko.

Odlučio je da postane vodonoša i da čeka dok i u njegovoj avliji ne procuri nafta.

Dotle će čitati molitve za pokoj duša mrtvima.

Već satima sedim na vrelom pesku.

Svet je polako pristizao...

Telal je još jutros objavio da će tačno u podne biti izvršene kazne na prostranom trgu pred ulazima u sukove velike čaršije.

Podne je prošlo odavno...

Pojavila se, najzad, omalena, kratkovida prilika uvijena u belo.

Šeik!

Na kratkom putu od limuzine do uzvišice pred bakalskom radnjom pratili su ga buljuci dece. Ogledao se ovlaš u prozorskim oknima dućana, polako se okrenuo prema gomili i nešto progunđao.

Policajci su prišli. Jedan policajac vukao je veliku tašnu punu papira.

Dugonog, krupan čovek u policijskoj bluzi užurbano je sortirao motke, batine, štapove i ostale instrumente u službi mesne pravde.

Nebo je bilo belo i prašnjavo.

Iz izloga neke radnje ravnodušno su zurile mrtve oči zvaničnih portreta.

Šeik je dugo tragao po skrivenim džepovima svoje bele galabije. Svi smo gledali u njega. Zavirivao je predano i dugo u sve lavirinte svoga gornjeg i donjeg veša.

Najzad je izvadio naočare za sunce.

Kožna torba se otvorila i počelo je sređivanje administracije. Gomila zvaničnih papira prosula se u pesak. Policajci su čučali uokolo i tragali, odvajali i sređivali akta.

Šeiku su doneli limunadu. Šeik se nešto bunio. Doneli su mu slamku.

Policajac je izvukao iz gomile cedulju koju je tražio.

Šeik je promenio naočare.

Čitao je polako. Ništa se nije čulo. Publika je protestovala umereno. Šeik nije povisio ton.

Dugonogi u policijskoj bluzi prišao je i salutirao propisno. Šeik je odgovorio na pozdrav i izvršio inspekciju štapova, pažljivo.

Šeik je ponovo nešto čitao i dvojica osuđenika koji su bili vezani istim lancem lenjo su ustajali. Gazili su preko svojih drugova kojima je bilo teško da se pomaknu. Jedan osuđenik je posrnuo i povukao drugoga. Svi smo se smejali. Prizor je odjednom izgubio svoju ozbiljnost.

Vezani su prišli uzvišici i okrenuli leđa dugonogom.

Dva policajca su pažljivo pretresala osuđenike. Pošto je ustanovljeno da nijedan nema ispod galabije nikakve druge odeće do svoje nesretne lopovske kože, šeik je dostojanstvenim pokretom umorne ruke dao znak.

Svetkovina pravde mogla je da počne.

Motka je izabrana.

Prva leđa su primila prvi udarac. Udarac mlitav i blag. Drugi, treći, četvrti... Peti je bio jači i usmeren prema mestu na kome se obično sedi. Šeik je brojao.

Osuđeni ne zna koliko će udaraca dobiti. To je diskreciono pravo vlasti. Ne zna ni dugonogi koji ga tuče. Šeik će, kada bude dosta, novim pokretom ruke dati znak da se batina zaustavi i da je pravda zadovoljena.

Okovani koji je primao batine gledao je u pesak, siv i nepomičan. Drug koji je bio vezan uz njega zverao je uokolo po svetini. Docnije će se uloge promeniti.

Četrdeset, četrdeset jedan!

Stop!

Šeik je zaustavio uzvitlanu bambusovu motku u letu.

Pravda je zadovoljena. Starac pored mene mirno prevrće svoje ćilibarske brojanice.

Primetio sam iza šeikovih leđa beli bolničarski mantil koji je pod miškom čvrsto držao omanju kožnu torbu kakve su kod nas nekada nosile babice po palankama.

Presuda. Pretres. U pesak su se spustile dugačke flanelne gaće. Motka.

Dugonogi je pljunuo u šake...

Deset oštrih udaraca sasvim nisko i povratak u gomilu koja čeka svoj red i svoju sudbinu.

Izmlaćeni se u prolazu šetka. Starčić pored mene ostavio je brojanice u džep i zapalio američku cigaretu.

Zaboravio sam da brojim. Sada je, valjda, trideset, ili trideset dva.

Iznad naših glava protutnjao je „Ka-el-emov“ četvoromotorac. Dževa, Kairo, Atina, Rim, Pariz – Foli Beržer. Udarci nisu jaki. „Ka-el-em“ ima najlepše stjuardese. Obično lete plavuše. Možda je danas slučajno neka crnka.

Opet sam zaboravio da brojim.

Dva Kadilaka dugo trube iza naših leđa. Niko neće da se pomakne. Možda stjuardesa nikad ni kao dete nije dobijala batine.

Prave kazne dolaze tek na kraju. Nije uzalud ovdje prisutan beli bolnički mantil sa smešnom torbicom. Gaza, jod, injekcije, testera, makaze, satara. Smešna mala torba užasne sadržine. Beli mantil je, verovatno, učio neku srednju medicinsku školu, ili nešto slično, neki tehnikum. Ili je bez škole imao samo praksu, i rutiner je. Možda je nekada bio berberin.

Svuda uokolo širio se zadah pravde.

Deseti ili dvanaesti osuđenik. Izgubio sam broj.

Presuda, pretres, batine.

Postaje monotono.

Dugonogi je ponovo pljunuo u šake.

Opet jedan četvoromotorac iznad naših glava. „Lufthanza“. Ko zna koliko je ruku odsekao ovaj beli bolnički mantil u službi pravde! Ovde je vazdušni saobraćaj vrlo razvijen.

Sunce je sasvim poludelo.

Ono više ne sija – ono boli.

Starčiću pored mene nije vrućina. On preko galabije ima novi džemper i preko džempera dugački vuneni kaput. Mnogi se ovde tako oblače. Svaka zemlja ima svoje običaje. Ovde je zatvor zamenjen batinama, a teže krađe kažnjavaju se odsecanjem ruke. Zatvor za beduina nije kazna (kažu) ili ga bar on ne bi tako shvatio. Izgubljen novac (tvrde) može čitav dan stajati na ulici i niko ga neće taknuti. Ipak, ljudima su potrebne dve ruke i oni, valjda, o tome vode računa.

Jedna ruka je malo.

Jednom rukom se može samo prositi.

Šeiku su opet doneli limunadu.

Ono je prodavac povrća kod koga sam kupovao ananas. Oblači se poluevropski i uvek me oslovljava na engleskom. Nekoga je prevario na vagi; zato samo

deset blagih udaraca toljagom u leđa. Ipak, i dalje ću kupovati ananas kod njega.

Vlažan vetar duva sa pristaništa. Veliki, beli brod dugo i sipljivo svira. Na pramcu švedska zastava.

Sledeći!

Presuda! Pretres! Udarac.

Vreme je ručku.

Koga interesuje kako će nesretnik u poslednjem času premestiti venčani prsten na drugu ruku. Odsečenu ruku može kažnjenik poneti sa sobom, a može je ostaviti i u pesku.

Starac pored mene opet mljacka gumu za žvakanje.

Ipak, možda bi beduini i zatvor posle izvesnog vremena shvatili kao kaznu.

Opet jedan superkonstelejšn. „Saudi Arabien er lajn" dobro plaća svoje pilote. Piloti su Amerikanci. „Saudi Arabien er lajn" nema stjuardese. To je zabranjeno.

Šeik broji udarce.

Šeik nema pojma o poveljama, deklaracijama, protokolima i rezolucijama sa Ist Rivera. Šeik se pridržava zakona svoje zemlje. Kladim se da nikada nije čuo za nekoga Daga Hamaršelda. Šeik ima Ševrolet, model pedeset sedme. Na blagoslovenom pesku njegovog malog emirata dolari rastu kao kupus.

Sledeći, presuda...

Švedski brod je isplovio.

Jedan kažnjenik gleda za belom perjanicom dima. Možda tom rukom više nikada neće čačkati nos.

Beli bolnički mantil je nestrpljiv. Uskoro će, valjda, početi prave kazne.

Jedan... dva... tri... deset...

Šeik broji.

Idem da popijem koka-kolu. Jednu, dve, tri...

Svako jutro budi me jedna crvena limuzina.

Neki mesni dostojanstvenik ili nešto još više od toga odlazi na posao... Zavaljen na zadnjem sedištu ispušta prve dimove jutarnje cigarete i sanjivo gleda u mene. Njegovo levo oko je manje od desnog. On je nespretan, ali je

dostojanstven. On, možda, ne ume da čita, ali ume da šofira. On ne zna ni četiri osnovne računske radnje, ali svake noći plaća basnoslovne račune. On je najuspelija kombinacija između baba-Roge i Ali Babe koju sam ikada video.

Tako počinje jedan moj običan dan u usijanoj zemlji Hedžasu.

Posle dolazi crna kafa kod moga komšije, nekog živahnog degenerika čak iz Samarkanda. Njegova kafa je jaka, arapska i skupa.

Preko puta je pošta.

Upravnik pošte dolazi na posao na tetoviranom magarcu. Magarac koji je tetoviran, znak je otmenosti i plemenitog porekla njegovog vlasnika. U ovoj pošti se primaju samo avionske pošiljke. U upravnikovoj kancelariji ima ibrik, minderluk i jedan žuti telefon. Takav žuti telefon video sam samo u nekom holivudskom filmu u kome je igrala Dijana Dors. Magarac koji je tetoviran ostaje napolju privezan za vreme kancelarijskog radnog vremena. Beduini se, inače, ne dopisuju.

Uz prvu kafu počinju moja uobičajena jutarnja razmišljanja.

Jutros sam razmišljao o Arabljaninu i o limuzini.

Bogati Arabljanin kupi kola: Kadilak, Linkoln, Pontijak, Ševrolet...

Još bogatiji Arabljanin kupi dva Kadilaka, dva Ševroleta...

Kola bogatog Arabljanina su poslednja reč tehnike, dvesta i više konja, automatski menjač, telefon i nežne pastelne boje. Čim kola stignu u njegovu garažu uvaženi vlasnik će okačiti na kiler svog novog automobila brojanice zamočene u svetu vodu „Abu Zemzem“ i navući svilene zavesice koje su vezle njegove žene. Brojanice treba da ga čuvaju od sudara i ostalih saobraćajnih nesreća. Kola se kupuju samo za gotov novac, za dolare ili za rijale – kola moraju biti poslednji model. Pozadi moraju da budu kao spreda i obično imaju po dve radio antene. Brojanice mogu da budu od sedefa, ćilibara ili od običnog stakla. Mogu biti bele, plave ili zelene, ali se bez njih ne mogu zamisliti automobili bogatih trgovaca iz Nedžda. Brojanice su obavezne. Kola se, naravno, moraju registrovati, čak mogu imati i tablu sa brojem, ako mesni kovači i bravari uspeju da proizvedu isti broj limenih ploča koliko se svake godine uveze automobila.

Uvaženi vlasnik će, zatim, uneti u svoja kola sijaset jastuka i jastučića da poveća udobnost i lepotu. Poredaće šarene krpice i ostale kerefeke svuda uokolo i pored šoferšajbne držaće upaljene nargile.

Sedeće suvereno za volanom i voziće svoje dve, tri ili četiri supruge uvijene od

glave do pete u crno i neće poštovati nikakve saobraćajne znake ni propise. Ako bi negde u svetu nesretnom pešaku trebalo otkriti spomenik, ovde bi mu trebalo podići džamiju i uz džamiju mauzolej. Žene će se voziti iza leđa moćnog supruga, crne i nepomične kao velike flaše mastila. Bogati suprug je neumoljiv i strog kada su u pitanju drevni običaji njegove zemlje, ali je prema svojim ženama nežan i pažljiv. Retko ih vara i obično izvan svog harema nema drugih ljubavnica.

Davaće gas bosom nogom ili u svojoj omiljenoj papuči domaće radinosti i razvijaće brzinu od stotinu i više kilometara, ali se njegova shvatanja o vremenu nikad neće promeniti.

Uneće u kola samovar, špiritušu i rešo i kuhaće ovčiju plećku i persiski pilav kad god mu padne na pamet. Neizbežnu i skupu rekvizitu takozvanog američkog načina života doteraće za svoju domaću upotrebu i svoj lični merak. Od američke limuzine napraviće arapski čardak.

Prevaliće hiljade i hiljade kilometara po autostradama i po bespućima, uzduž i popreko, ali neće promeniti ni jednu svoju naviku, ni jedan svoj običaj. Sve što uzima sa strane, primaće površno i ni jedna od tehničkih blagodeti kojima se danas koristi neće izazvati u njemu ozbiljniju promenu, ni ostaviti dubljeg traga.

Leteće bez straha u četvoromotornim avionima preko Okeana, ali će sa strahopoštovanjem govoriti o nekoj pustinjskoj pećini u kojoj se skupljaju zli duhovi i vampiri. Letovaće u brdima Libana i u Floridi i ići na lečenje u Švajcarsku, ali će u hodžine zapise verovati isto koliko i u penicilin.

On nema svojih sudova, ali ima tuđe predrasude.

On je radoznao, ali je nepoverljiv.

On nema svojih principa, ali ima svoje ćefove.

Ide jedan Kadilak, ide drugi Kadilak...

Poručio sam još jednu kafu u očekivanju moga prijatelja Abdel Rahim Hadi ibn Mohamed Alija. On će mi prodati kantu vode i okupaću se iza kafanske tarabe. Osećam da će danas tražiti da nešto ispričam o jugoslovenskom fudbalu.

Bogati trgovac iz Nedžda gradi kuću.

Jednu kuću. Dve kuće.

Tri kuće.

Bogatom trgovcu se sreća grohotom nasmejala i proviđenje ga je darivalo jednom malom Lendavom koja je procurela baš na njegovoj njivi.

Njegova kuća će imati sve najmodernije instalacije našeg stoleća. Kuća će imati tapete, neonske cijevi, erkondišn, frižidere, električne kuhinje i pegle, ako treba i električne mišolovke, ali će se u kući bogataša iz Nedžda živeti životom predaka. Ješće se na podu i prilikom obeda neće se upotrebljavati drugi pribor osim prstiju. Gazdine žene će biti sve od reda nepismene i manikirane. Negovaće se „Elizabet Arden" kozmetikom i nosiće žipone pariških modnih kuća ispod svojih stravičnih crnih pelerina. Čaše će se blistati u rafovima izglancane kao pitomci vojne akademije na rođendanu svoje verenice, ali će svi ukućani piti vodu iz jednog ibrika, doduše, srebrnog, ali jednog. Umesto engleskog klozeta biće čučavac, doduše, od belog mermera, ali čučavac.

Kuća će imati baštu i u bašti vodoskok i u vodoskoku zlatnu ribicu.

Na električnom štednjaku kuhaće se arapska jela kojih ima toliko i koja niko živi ne bi mogao upamtiti, ali su sva slana, masna, nakisela, paprena i zabiberena.

Posle dobrog arapskog ručka može se popiti Nijagara.

Danas je užasna vrućina.

Možda se u ovom gradu vrši generalna proba pakla.

U podne će nestati sve senke i biće sve belo.

Užareno i belo...

U podne nikoga neće biti na ulici. Ostaće samo tragovi ljudi i automobili uvučeni duboko u zamršena creva prašnjavih sokaka i prolaza.

Dostojni crni Kadilaci, pribijeni uz crvotočne ćepenke, ličiće na kraljeve koje su prognali u daleku i surovu tuđinu da se nikad ne vrate i da u njoj ostave svoje kosti i svoje karoserije.

Prošla je jedna kamila...

Prošla je druga kamila...

Poručio sam još jednu kafu...

Kamile će jednog dana sigurno izumreti.

Kamilari će nadživeti kamile.

Jutros su Indusi, Javanci, Marokanci, Turci i Avganistanci ruku uzdignutih u

užareni svod tražiti oprost grehova svojih i grehova pradedovskih.

Jutros su povorke pod zelenim Muhamedovim zastavama uzvikivale zakletvu Alahu i padale pred mudrim sjajem svetoga meteora.

Jutros su menjači prebrojavali svoje bošče pune zelenih američkih novčanica kao spanaća.

Jutros su ulice bile kužne od stotine leševa koji su u tople noći pustili poslednji pobožni krik i pokajali se po hiljaditi put za grehe koje nikada nisu ni počinili.

Avgustovski dan palio je krovove grada, povorke kostura i zelene barjake pravovernika.

Na uglu pred prodavnicom nemačkih lekova izdahnuo je jedan starac. Mogao je biti i Indus, i Arapin, i Perzijanac.

U njegovim otvorenim očima plavio se krajičak pustinjskog neba koje se gasilo.

Nigde u blizini nije bilo nijednog anđela.

(Z. Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*, Svjetlost, Sarajevo 1958, str. 80-101)

Put u Bamijan

Čitaoče, ako te jednoga dana neki vetar, karavan ili „boing“ nanese u centralnu Aziju, neizostavno otiđi u Bamijan, dolinu velikih Buda, u severnom Avganistanu. Bamijan stari Avgani zovu: Dolina suza. Budisti kažu: Klanac jecaja. Jermenci: Moabdik – prokleti kraj.

Zaputi se od Kabula na sever sve do Čarikara, prašnjave i male, ali nadaleko čuvene kasabe sa svojih nenadmašnih majstora za izradu i obradu noževa, makaza i svakojakih sečiva, pa onda od benzinske pumpe, na desnoj strani dugačke čaršije, prvim putem sa leve strane, skreni na zapad.

Zapamti da od Čarikara valja preći osamdeset sedam sela, prebaciti se preko dvadeset četiri ćuprije, obići četrnaest tvrđava i stići u Topčider, poslednje naselje pred ulazak u dolinu velikih Buda. Topčider se ni po veličini, ni po izgledu, ni po čemu ne razlikuje od ostalih ubogih naseobina kraj puta, osim po imenu što mu je ostalo od davno pomrlih tobdžija slavnog osvajača hindustanskih strana, sultana Nadira Šaha, „sina svoga mača, unuka svoga mača, praunuka svoga mača, čukununuka svoga mača i sve tako redom“. On nastani tu hrabre artiljerce na obroncima snežnog Hindukuša pored jednog brzog planinskog potoka.

Ako si dokon, zastani i uslikaj se u još jednom Topčideru, ali bez platana, bez stare terazijske česme i Miloševog konaka.

Od Čarikara drum je karavanski, loš, krivudav i neobezbeđen, neznatno menjan i doterivan od vremena Ptolomejevih zemljopisa u kojima je opisivan „Svileni put“. Ovuda su prolazile povorke budističkih i nestorijanskih propovednika i hodočasnika, zajedno sa kiridžijama i trgovcima što su iz Kine podno Pamira prenosili dragocene tovare svile i adiđara dolinom Bamijana, čak na Levant, u Mezopotamiju i u Antiohiju. Nepotvrđene su ostale vesti da je ovim stranama prošao i sveti Toma na svom mukotrpnom putovanju u Indiju.

Prolazićeš neviđenim predelima veličanstvene pustoši i divljine, podno i po vrhu ružičastih, smeđih, žutih i crvenih brda, kao kroz zbirke dečijih crteža obojenih šarenim drvenim pisaljkama, ili mimo slika najnaivnijih naivaca iz rumunskih sela po Banatu.

Nećeš videti ni travke, ni cveta, ni drveta – ništa što ima svoj vek, trajanje i svoj kraj. Ekran je ispunjen samo onim što je već umrlo zauvek, što je balsamovano i skamenjeno, što se više neće menjati dok je ovoga sveta i veka. Čitava ta panorama zastrta je plavim šatorskim krilom neba boje najkrupnijeg

i najčistijeg tirkiza. Vredelo je preći hiljade i hiljade milja i da nema ničeg drugog osim ovog opojnog plavetnila. Samo ovde shvatićeš želju pobožnih da se na kraju puta sa zemlje zauvek vinu u nebo.

Pred samim Bamijanom su ostaci logora neke filmske ekipe koja je tu nedeljama boravila i snimala film „Jahači stepe". U filmu glavnu ulogu igrao je Omar Šarif. On je kao i obično glumio neodoljivog Čapandaza, neku vrstu avganistanskog kauboja. Slavni glumac je negde, na nekoj od terasa Hiltonovih hotela, na konferenciji za štampu izjavio: „Najdublji utisak na mene je ostavio put od glavnog grada Avganistana Kabula do Bamijana, gde je pre osam vekova ratovao Džingis-kan." Tako su pisale novine.

Kad već Omar Šarif, neodoljivi Čapandaz, ili neka vrsta avganistanskog kauboja u koloru i sinemaskopu, pomenu Džingis-kana, podseća te na velikog mongolskog osvajača Džingisa, čije ime ni na jednom živom ni mrtvom jeziku sveta ne znači ništa, ali na svim jezicima podjednako dobro zvuči i ima nešto što u sebi sadrži rat i ima sličnost sa rečima koje znače: veliki, neustrašivi ili nepobedivi.

Pričali su mi da je baš na mestu gde je logorovala ova filmska ekipa poginuo najmiliji unuk Džingis-kana Moatugan, sin Džagatajev.

Prvi i jedini put, veliki osvajač, ubica i palikuća svetio se u Bamijanu, lično pogođen i ucveljen. Posle smrti svoga voljenog unuka naredio je da se pobije i sravni sa zemljom sve živo: ljudi, žene, deca, stoka, psi, mačke i ptice. Cela oblast je u spomen njegovog unuka postala pustinja puna ruševina i nagomilanog kamenja i stotinama godina kasnije nekadašnja cvetna i plodna dolina bila je pusto i nenaseljeno mesto, Prokleti kraj: Moabdik.

Jedini preživeli svedoci ovoga klanja su velike Bude u stenama Hindukuša. Oni su uspravni, vitki i okrenuti prema reci i obroncima Kohibabe. Jedan je visok 56 metara, drugi je nešto manji i dostiže visinu od 35 metara. Obojica su u odelima grčkih plemića, nemaju trbuha i nisu zagledani u svoj pupak. Nastali su u vreme snažnih uticaja helenizma u Avganistanu, kada su granice između Olimpa i Pamira bile jedva uočljive. Obojica stoje u velikim nišama u steni, uništenih lica do ispod nosa i veoma oštećenih nogu do kolena. Kažu da ih nisu dirali ni Arapi, ni divlje horde Džingis-kanove, nego da su ih opljačkali i unakazili sitni kokošari i protuhe malih i beznačajnih prinčeva čija imena jedva da je istorija i zabeležila. Oni su sa njih i oko njih razvukli zlato, bisere i ostale dragocenosti, koje su vekovima darivali pobožni hodočasnici.

Od podnožja do Budinog temena imaju stepenice. Turisti se penju na glavu božanstva i slikaju.

Ja sam odbio da se Bogu popnem na glavu.

Pred Prvi svetski rat suluda baba potonjeg avganistanskog kralja Amanulaha, naredila je da se Budama potpuno raznesu lica. Hiljade i hiljade budističkih kaluđera i sveštenika živelo je u ćelijama iskopanim u velikoj steni. Oni su tu bitisali osam stoljeća u molitvama i razmišljanju. Učinilo mi se da se i sada oseća miris njihovih uljarica u celoj ovoj prostranoj dolini.

Pokušao sam dva puta da izbrojim ćelije i sva udubljenja u visokoj steni. Prvi put sam brojao do tri hiljade pa sam se pobrkao i brojao ponovo. Drugi put sam imao još manje sreće, pa sam mirno zaključio da ih ima nekoliko hiljada.

Danas, od ranog proleća do kasne jeseni ove ćelije nastanjuju hipici. Oni ovamo dolaze sa svih strana sveta. Ima ih iz Amerike, Australije, Evrope i Jugoslavije. Ovde u ćelijama provode duge mesece sami ili sa svojom porodicom.

Čitaoče, nemoj se zbuniti kada ovdje sretneš plavu ženu u šalvarama, uvijenu u crnu bošču sa detetom na leđima, koja govori engleski, francuski ili švedski, sa riđobradim divom kanadskog porekla u turbanu i u tiftiku. Na njegovim iskićenim grudima vise brojanice od sedefa sa ključevima od kola. Uverićeš se da danas sveta dolina nije više pusta i da se u sumrak opet pale uljarice u ćelijama gde su nekada živeli budistički kaluđeri od kojih ovde više nema ni traga, ni glasa.

Došao je novi svet i nastanio Bamijan koji nije više ni dolina plača, ni klanac jecaja, ni Moabdik – prokleti kraj.

(Z. Džumhur, *Pisma iz Azije*, bibliofilsko izdanje (prvo izdanje 1973), Prva književna komuna, Mostar, 1983, str. 57-61.)

Čarobna visoravan

Dangubim već mesec dana po Kabulu i okolini.

Ne pokušavam ništa da učim, zapanjen činjenicom da u ovoj brdskoj kraljevini narodi govore trideset dva jezika.

Svet je mahom nepismen, ali u Kabulu ipak izlazi četrnaest što dnevnih što nedeljnih listova.

Ne idem u bioskope po kojima igraju indijski kalamburi, ali ni u pozorište u kome se prikazuju Molijer i Gogolj.

Po sokacima u priči i dokolici začas se sazna sve što se zbiva s kraja na kraj njihovog kraljevstva dva puta većeg od Francuske.

Avganistan je kraljevina. Kraljevstvom kraljuje kralj. Kralj je umeren, mudar i pravičan. Kralj se zove Muhammed Zahir šah. Kralj je vojnik i agronom. Kralj je izvrstan teniser, najbolji skijaš, najbolji lovac i ribolovac i najugledniji farmer. Narod voli svoga kralja.

Mnogi velikaši, ipak, sanjaju o republici.

Kraljev je dvor usred Kabula. Oko bašte je ograda, na ogradi je kapija, pred kapijom je straža, iza straže je dvor, u dvoru je kralj. On odavde upravlja sa oko sedamnaest miliona duša. Od tih oko sedamaest miliona, tri ili četiri su nomadi i njima ne upravlja niko...

Svi popisi, inventure i statistike na Istoku su nesigurni i varljivi, i niko, pa ni sam kralj ne zna koliko ima svoga naroda.

Njegova prestonica je razasuta po velikoj poljani i okružena večno belim obroncima Hindukuša. Kroz Kabul protiče reka koja se zove isto kao i grad, i deli ga na dva dela. Jedan je drevan i veličanstven u svom raspadanju, drugi je nov, bezličan i bezdušan kao i svi novi gradovi na svetu. U tom novom delu žive mahom stranci i uljezi, isto tako bezlični i bezbojni. Oni su pravi jad i čemer u poređenju sa biblijskim starcima na drugoj obali reke. Svuda po svetu starost donosi nemoć i bolest, osim u ovim brdima. Ovde su ljudi najlepši tek posle šezdesete godine. Visoki i vitki, obrasli u duge kovrdžave brade i uvijeni u platno liče na mesije i proroke, zvezdočace i čudotvorce koji još lutaju po zemlji i najlepši su spomenici u Avganistanu.

S njima se ne mogu uporediti ni mostovi, ni hamami, ni bogomolje. U Kabulu i nema velikih i bogatih džamija. Kao da je ovaj narod verovao da je i Bog ubogi siromah poput njih, pa mu nije ni podizao hramove koji bi ga zasenili

svojom veličinom i bogatstvom. Kabulske džamije jedva su veće i upadljivije od ostalih kuća. Jedna jedina džamija vredna je pomena i dostojna pažnje. Ona je u jednom novom naselju, ima vitko minare, sva je u arabeskama i podigli su je pre nekoliko godina Sovjeti. Sovjeti su podigli tu neku veliku politehničku školu, ili neki naučni centar dostojan svake prestonice u svetu i u sredini tog malog grada džamiju neviđene lepote i oblika.

Kabul nije samo prestonica silnih naroda, rasa i plemena koji žive u Avganistanu. Kabul je i glavni grad velikog međunarodnog hipi-plemena. Ovde borave hiljade mladih Evropljana, Amerikanaca, Australijanaca, Filipinaca, da bi uskoro postali snažna i jedinstvena bratija.

Nekad je kraljevski grad Katmandu bio premac Kabulu, ali mnogi hipici napustili su Katmandu ljuti što se ovo gnezdo u Himalajima naglo amerikanizira i kvari, pa se polako opredeliše za stari dobri Kabul i zemlju u kojoj je svaki čovek slobodan da se sam opredeli između dobra i zla.

„Nuristan“, „Arijana“, „Balk“, „Grin“, „Gaznavi“ i još desetine hotela podignuti su ili sklepani preko noći da prime jedan mladi narod koji beži od zala civilizacije i mušterijskog ili potrošačkog društva. U ovim hotelima retke su jednokrevetne i dvokrevetne sobe. To su mahom odaje sa dvadeset i više ležaja u koje se može smestiti čitavo jedno bratstvo i do mile volje uživati u svakom zabranjenom voću. Do droge se može slobodno i lako doći kao do svake šećerleme, ili do hamajlije protiv uroka. Hašiš se prodaje u obliku manjih karamela, ili nekih sitnijih bombona.

Avganistanci su hrabri i otmeni ratnici koje je prošlost naučila da budu nepoverljivi prema strancima. Oni i danas retko i samo od nužde zalaze u nove delove grada u kojima žive stranci. Međutim, hipike su primili u svoju zemlju kao još jedno prijateljsko, mirno i blagonaklono pleme. Tome je mnogo doprinela zajednička sumnja, zazor i prezir prema jednoj umornoj civilizaciji. Spremnost hipika da žive na isti način kao i domaća čeljad otvorila je srca ovih gorštaka prema došljacima.

U velikoj odaji „Grin“ hotela, zastrtoj skupocenim tepisima iz Buhare, upoznao sam jednog mladog Francuza. On i njegova devojka bili su obučeni kao Aganistanci. Sedeli smo na tlu, pušili hašiš i pili čaj. Ovde je više od godinu dana i uporno traga za Orlovim gnezdom, davnom postojbinom čuvenog Hasana Sabaha koga su krstaši prozvali – starac sa planine.

Na svom putu prema dvoru Kublaj-kana Marko Polo je u ovim gudurama i klancima nabasao na Orlovo gnezdo. Od njega je ostala skoro jedina bilješka „o starcu sa planine“.

U mladosti veliki jaran pesnika Omera Hajjama, Hasan Sabah se docnije odmetnuo u svoju polutvrđavu, polutekiju Kasr Alamut, na jednom proplanku višem od 3.000 metara. Marko Polo je taj proplanak opisao kao rajski predeo pun mladih žena koje su slobodno živele u društvu Hasanovih derviša potpuno potčinjenih njegovoj volji i vlasti do smrti. „Starac sa planine“ neprekidno je drogirao svoje pleme i držao ga u potpunoj ekstazi. U dubokoj obamrlosti misli i osećanja, Hasan ih je ubijao obećavajući im trajno rajsko naselje na nebu, ili ih je pomoću hašiša nagonio da ubijaju njegove mnogobrojne protivnike. „Orlovo gnezdo“ bilo je, istovremeno, tajna i progonjena verska sekta veoma naklonjena Ismajlitima i zloglasno društvo ubica i razvratnika. Krstaši su im dali ime po biljci hašišu – hasasen, asasen – ubica.

U trinaestom veku „Orlovo gnezdo“ razbili su Mongoli, ali bratija se razbegla na sve strane i još dugo održala u Indiji, Persiji, Siriji i Africi kao obnovljena verska sekta Nizarija.

Mladi Francuz letos je obišao pola severnog Avganistana, uzalud tražeći rajsku visoravan i ostatke tvrđave zloglasnog Kasr Alamuta.

U Avganistanu je video toliko divnih visoravni da bi svaka od njih mirne duše mogla biti rajska.

Prezimiće u Kabulu. Živeće skromno i hraniće se oskudno poput ostalih Avganistanaca, pa će na leto opet krenuti na duga i zamorna putovanja.

Ko zna dokle će ostati ovde tragajući za rajskim proplankom.

On je u Parizu studirao arheologiju, pa su mu dodijale sve te starudije i odlučio je da se posveti traženju istine, meditaciji i zoroastrizmu.

Bila je ponoć kada smo se rastali. Ukrutio sam se od hašiša.

Sa Sahat-kule u dvorskoj bašti izbijali su časovi.

Svi mudri ljudi u Kabulu navijaju svoje časovnike po ovoj Sahat-kuli iz dvorske bašte.

(Z. Džumhur, *Pisma iz Azije*, bibliofilsko izdanje (prvo izdanje 1973), Prva književna komuna, Mostar, 1983, str. 72-76.)

Odoh ja u Sevilju

Dugo sam se uvlačio u Sevilju. Poslije silnih maslinjaka i vinogorja, krušika i breskvika, širokim pravim putem sam ulazio u predgrađa na južnoj strani grada.

Sumorna lica novih četvrtastih nezgrapnih kućerina, ulice, semafori, samoposluge, velike prugaste gaće nekoga hidalga preko balkona, čarape, sapuni, nožići za brijanje i sladunjav vonj po rafovima periferijskih prodavnica, sve kao u nekom Tatar Pazardžiku pod Rodopima, ili negdje u Međimurju, Tesaliji ili u Posavini.

Kao da je i ovdje u Andaluziji odjednom nestalo mašte i ukusa, sve je pred našim očima otužno, jednolično, tugaljivo i nezanimljivo. I ove ulice, i ove kuće, i dućani, i semafori, novi su i prije desetak i petnaest godina na ovom mjestu bila je ledina, makadam i prašina, a sve je kao preko noći postalo staro i oronulo, sivo i žalosno. Kao da to prokleto moderno i savremeno neimarstvo i ne može ljudski ostarjeti i dobiti patinu, nego se na naše oči raspada, ruši i kruni.

U velikom izlogu dućana u predgrađu lutke obučene po posljednjoj modi. Slatke male gospođice sa čiodama u ruci između uparađenih lutaka razvlače i zatežu moare i krepsatene i svaki čas okreću prolaznicima svoje slatke guze. Gizdave lutke voštanih lica kao da su pošle u šetnju. Žena, muž, djever, jetrve, šurjaci, pašenozi, badžanaci, velika i mala djeca, kao da su obučeni u ovom dućanu krenuli jutros na svetu misu, ili u tazbinu na ručak, pa kao ukopani odjednom stali i danima tako blenu na ulicu po onima što su isto obučeni i upravo idu na posao, na ljubavni sastanak, na svetu misu u katedrali, na svadbu, ili na parastos u kapeli.

Ulicom dostojanstveno jaše kabaleros na gizdavu doratu. Jaše između kamiona, autobusa i automobila. Zaustavlja se pred velikim izlogom prodavnice i pokušava da se u staklu ogleda. Pred crvenim svjetlom na semaforu zaustavlja konja.

Gamižem prema basnoslovnoj katedrali u Sevilji. Pohodio sam davno hram svetoga Petra u Rimu i crkvu svetoga Pavla u Londonu. Katedrala u Sevilji je treća bogomolja po veličini, bogatstvu i svakojakim uresima i ljepotama svojim u vaskolikom hrišćanstvu. Kada su neimari udarili u osvećenu zemlju temelje hrama božijeg, jedan ugledni i sipljivi odbornik gospodstvene Sevilje zapištao je koliko ga grlo nosi: „Napravimo u Andaluziji toliko veliku kuću božiju da svi kažu kako smo poludjeli!“

Danas ću se pod svodovima te, takve i tolike katedrale pokloniti pred grobom velikog moreplovca, pustolovca i pronalazača novih svjetova, batlije što je kanio naći novi put do dalekog Hindustana, a nabasao je na Ameriku. Iz utrobe toga novoga svijeta punio je velike zemljane ćupove i okovane škrinje stare kraljevske Sevilje srmom, srebrom i suhim zlatom žeženijem.

Grabim bezličnim predgrađem prema srcu stare Sevilje da u uskim i cvjetnim uličicama u komšiluku staroga jevrejskog dijela grada potražim avliju ili radionicu staroga dobrog volšebnika, čudaka i velikog maga, slikara i učitelja Velaskezovog don Herere, što je majstorski slikao i rukama i nogama, i četkama i krpama, i šipkama i metlama, i kapom i šakom. Gorio je život kao luč što svijetli po putu darovitih i odabranih. Jednog sivog jesenjeg dana prije četvrt vijeka, pred Hererinim velikim platnom u Luvru kao da me je obasjalo mlado proljetno sunce.

Ići ću od sokaka do sokaka, i od kuće do kuće, i hodočastiti po gradu u kome se rodio don Diego Velaskez de Silva. Neki mudraci i tvrdoseri misle da bi ga možda bolje bilo zvati don Diego Rodrigez de Silva, jer se časni otac velikog majstora zvao don Huan Rodrigez, a plemenita majka što je rodila junaka dona Jeronima Velaskez. Nju, možno i tak! Vsjo ravno! Harašo! Smjeram i prema slavnoj ružičastoj kuli mavarske Žiralde na obali razlivenog Gvadalkivira, da u smiraj dana odmorim noge probisvijeta u vodama najopjevanije rijeke svijeta, Vadi al Kebira, kako su Gvadalkivir zvali Arapi.

Krećući u Sevilju, teško sam se rastajao od Malage. Za Malagu sam čuo prije pola vijeka. Malaga je bila stara beogradska kafana u nekadašnjoj Dečanskoj ulici. Tri krupna carska Rusa obrijane glave sjedila su u vrhu kafane. Među njima bila je i jedna krhka ženica. Ta Ruskinjica pjevala je iz noći u noć: kako je ona moja mala garava, crna moja Ciganka, kako igra i pjeva cijelu noć do zore, i kako njene oči gore, kako zlatan prsten nosi na ruci, i kako trojka juri kroz noć, i kako se ne može živjeti bez pjesme ciganske i bez šampanjskoja, i to sve po adetu peterburškomu i običaju staroruskomu... Tri kabasta Rusa, kao tri kozačka atamana, u sav glas kao na jektenijima odgovorili bi kako se oni, tobož, Sibira ne boje, kako je Sibir tože ruskaja zemlja, kako je Volga, Volga, ruskaja rijeka, i kako su nekada živjeli trinaest razbojnikov, i kako su oni bili ruski razbojnici i pili ruski čaj, kusali ruski boršč, sladili kijevske kotlete, tamanili ruske piroške, zalivali rusku votku i tako se veselili cijelu noć, sve do zore rane, moja brigo, moje rane, moj jarane, aj laga, aj lagano, aj pola, aj polako, moj blesavko!

Uđoh u Sevilju!

(Z. Džumhur, *Izabrana djela Zuke Džumhura IV,* Oslobođenje Public, Sarajevo 1991, str. 153-156)

Gost Susreta

Zdenko Lešić

Intervju

Nevres Jemendžić

Dobro veče. Naše druženje na dvadeset i sedmoj književno-kulturnoj manifestaciji *Susreti Zija Dizdarević* nastavljamo rubrikom koju smo uveli prije nekoliko godina, kada pozivamo u goste poznate ličnosti iz svijeta književnosti i nauke. Večeras je naš i vaš gost akademik Zdenko Lešić, s kojim će razgovarati profesor i književnik Nenad Veličković.

Nenad Veličković

Ja sam zamislio da počnemo malo ozbiljno, a onda da se, prema kraju, uneozbiljimo. Vaš je bio zahtjev da ništa ne smije biti jako naučno. Ali pošto smo u Fojnici i susreti se zovu *Zija Dizdarević*, htio sam da počnem u vezi s tim. Naime, prije dvije godine na času, na fakultetu na kojem ste vi radili, na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, držao sam vježbe. Tema je bila *Bašta sljezove boje* Branka Ćopića. Ideja mi je bila da studentima pokažem kako se ta knjiga sastoji iz tri dijela: *Jutra plavog sljeza, Dani crvenog sljeza* i pisma Ziji, koje se nalazi na samom početku knjige. U tom pismu se pominje Jasenovac; prekinuo sam čitanje i pitao studente da li znaju gdje je Jasenovac. Prije dvije godine oni su bili treća godina, imali su u prosjeku dvadeset godina, od njih šesnaest ili sedamnaest niko nije znao gdje se taj logor nalazi. Onda se jedan student ohrabrio da kaže da je to negdje na granici između Bosne i Srbije. Jesu li u vaše doba studenti tako malo znali?

Zdenko Lešić

Studenti kao studenti, neke stvari su znali, neke nisu. Pretpostavljam da su za Jasenovac znali jer je to bila, kako da kažem, svježa rana pa se nije moglo ne znati. Međutim, moje iskustvo sa studentima je dugo i nejednako. Ono što na kraju, poslije četrdeset sedam godina, koliko sam radio u nastavi, nosim kao iskustvo jeste: studenata se upiše mnogo na fakultet, kao što se u mnoge škole upisuje, ali ih završi malo. Mislim da čitava ta institucija univerziteta ima dvije funkcije: jedna je da zabavi i drži pod kontrolom ove koje ništa ne zanima i ništa ne znaju niti žele da znaju; a druga funkcija je za onu manjinu, možda pet posto od ukupnog broja, zbog koje čitav taj posao vrijedi raditi. Ali to nije nikakav naš specijalitet. U nekoliko navrata sam radio na američkim univerzitetima

i shvatio da je to i tamo isto, s tim što je to tamo institucionalizovano. Na koji način je, naime, studij podijeljen? Prvi dio studija je tri godine; za većinu studenata to je najsretnije doba života. Oni imaju, recimo, od pet dana jedan posvećen sportu, jedan je posvećen performativnim umjetnostima kao što su film i teatar, a tri preostala dana slušaju neka predavanja po kursevima koje oni sami žele da slušaju. Nakon te tri godine upisuju se oni najsposobniji u drugi stupanj studija. Do tada su već ti najsposobniji došli, tako da kažem, u fokus raznih firmi, kompanija, instituta, i njima se već otvara mogućnost uključivanja u američki san. Američki san za te studente nije baš jako lagodan, on podrazumijeva žestok rad od dvije godine, kada više nema ni sporta ni filma ni teatra, jer se to ne studira, i to je tih deset posto američkih studenata koji su ostvarili američki san. Ono drugo je nužna populacija koja jednu zemlju čini velikom, ali od njih se, čini mi se, ni u Americi baš mnogo ne očekuje, tako da je moje iskustvo s bivšim studentima slično.

Ono što sam želio, ono što sam se trudio je da izvučem onih nekoliko radoznalih koji hoće da nešto čuju od mene, a za ove druge evo jednog događaja: ovdje na grupi je bilo dosta djevojaka i zapazio sam jednu zgodnu curu, bila je i pametna, ali poslije izvjesnog vremena vidim da više ne dolazi. Nekako sam pomislio da sam ja kriv i pitam ove druge studente šta je s njom. Ona se udala, šta će dolaziti i dalje, studij je završen, ispunio je svoju funkciju. Tako je to bilo s mojim studentima, pa i s vašim, bez velikih promjena.

Nenad Veličković
Ja ću ostati još malo na događaju koji sam maloprije pomenuo. Držali su na stolu lektiru štampanu poslije rata, knjiga je na koricama imala naslov *Bašta sljezove boje*. Ali kad je zatrebalo da uporedimo neke stvari iz *plavog* i *crvenog* dijela, otkrio sam da u toj knjizi, dakle, u školskoj lektiri koja je u hiljadama primjeraka podijeljena po školama, nedostaje cijeli taj dio, dakle *crvenih dana* u knjizi, u lektiri, nije bilo. Shvatio sam zašto je to urađeno, ali velika je to drskost prema autoru. Dakle, „odlomiti" pola knjige i potpisati kao da je cijela, to mi se učinilo kao ubistvo autora. Poslije, recimo, mjesec dana bio je ispit i jedan student je imao na stolu neku knjigu, a ta je imala potpuno bijele korice. Bila je debela, na naslovnoj strani bilo je vaše ime i ispod toga je napisano *Teorija književnosti*. Je li vam poznato to izdanje, potpuno bijelo, samo vaše ime?

Zdenko Lešić
To izdanje mi nije poznato. Ali nedavno sam imao jedan telefonski poziv. Kaže, jeste li vi Zdenko Lešić? Da li imate čitanku za drugi razred gimnazije? Imam. Zovemo vas iz SIPA-e. Bogati, šta sam sad uradio? I onda mi on objasni da je pokrenuta akcija protiv ovih privatnih radionica za kopiranje, doduše

kasno, jer oni su u jednoj fotokopirnici našli nekoliko stotina primjeraka moje čitanke, a sad ja moram da idem kao oštećeni svjedok na sud. Prema tome, ta *Teorija književnosti*, koja se umnaža za jeftine pare, direktno meni uzima pare iz džepa, i nije mi drago što je tako.

Nenad Veličković
Mislim, to se i na fakultetu kopira.

Zdenko Lešić
Na fakultetu imaju svoju vlastitu kopirnicu pa onda pare idu u budžet fakulteta.

Nenad Veličković
Za koju od tih svih vaših kopiranih knjiga mislite da je najvažnija?

Zdenko Lešić
U stvari, ne znam. Ja sam objavio dvadeset knjiga okruglo. I kad sam objavio dvadesetu, rekao sam: Neću više. Od tih dvadeset knjiga ima knjiga koje sam radio, tako da kažem, po potrebi službe, kao profesor univerziteta morao sam studentima dati knjigu. Ima knjiga koje sam radio za svoju dušu, one su mi posebno drage. Možda bih izdvojio dvije. Jedna je objavljena prije četrdeset godina i mnogi koji su se bavili jezikom i književnim djelom znaju za nju. Ona je za nekoliko godina doživjela pet izdanja i objavljeno je negdje oko deset hiljada primjeraka. Iako je prije četrdeset godina objavljena, nije mrtva, jer su je ove godine u Beogradu ponovno štampali kao knjigu koja se traži. Naravno da mi tako nešto laska i da mi je ta knjiga draga. Ali osim nje imam jednu za koju mislim da je najbolje napisana – *Klasici avangarde*. To su eseji o Krleži, Ujeviću, Rastku Petroviću, Crnjanskom, Šimiću, Krklecu, o pjesnicima za koje sam bio najviše, tako da kažem, intimno vezan, pa sam onda o njima vjerovatno zato i najbolje pisao.

Nenad Veličković
A u vezi s knjigom *Jezik i književno djelo?*

Zdenko Lešić
To je to izdanje, poslije četrdeset godina.

Nenad Veličković
Obično se za knjige dobije honorar. Međutim, vi ste ovu knjigu jako skupo platili, jer dok ste je radili neko vam je rekao da treba da idete u Dubrovnik, vi ste rekli: Dobro, dobro, neko vam je rekao treba da se vjenčate, a vi ste rekli; Dobro, dobro.

Zdenko Lešić
To je istina. Knjiga je u zadnjem poglavlju zbrzana. Nije loša, ali pritisla me jedna ženska: Vodi me pred oltar ili nema ništa od nas. I ja, šta ću, završio knjigu i oženio se.
Jedan jedini put za četrdeset i nešto godina.

Nenad Veličković
Vi sad imate unuku. Koliko ja iz daljine vidim, ta unuka jako liči na vašu kćerku. Desi li vam se nekad da vas unuka vrati u vrijeme kad je Andrea bila mala?

Zdenko Lešić
Vrlo često. Odmah da kažem, čas unuku nazivam imenom kćerke, a čas obrnuto. Unuka mi je jako slatka, ona ide u prvi razred Katoličkog školskog centra. Prije Dvadeset petog novembra (Dana državnosti), kada ne radi ni ta škola, učiteljica je od djece, u patriotskom duhu, tražila da nešto zajedno zapjevaju. Djeca su pjevala *Hajmo Bosno, Bosno, hajmo Hercegovino*, i moja unuka isto: *Bosno, Bosno*... i dođe kući, pita je majka: Pa je li ima škole sutra? A ona kaže; Nema, neki je fudbal.

Nenad Veličković
Ovo vraćanje u prošlost, i to da ste u jednom trenutku u ovom vremenu, a već u sljedećem u nekom prošlom – to je stvar koja nas dovodi jako blizu pisanju.

Zdenko Lešić
Samo jedno nema više ─ ono u budućem vremenu. Smanjilo se. Samo prošlo i sadašnje.

Nenad Veličković
Knjiga o Tari – to je knjiga gdje baš pokazujete kako se putuje kroz vrijeme i kako se vrijeme skraćuje u pisanju.

Zdenko Lešić
A to, da. U tu knjigu stao sam ja, sa svim mojim životnim iskustvom, ali to ne bi moglo biti da nisam imao tu neku nevjerovatnu sreću. Ja sam iz Sarajeva izašao negdje pred zimu devedeset i treće, jer sam dobio poziv da radim nešto na Univerzitetu u Londonu. Kad je istekao taj mandat, dobijem jedno pismo iz Koreje, gdje me pozivaju da radim na njihovom univerzitetu. To iskustvo

Koreje i, moram reći, iskustvo budizma, jedne drukčije kulture, navelo me da preispitam i samog sebe i vlastitu kulturu. Za većinu koja ipak nije čitala tu knjigu da napomenem, to je roman. Zašto insistiram da je to roman? Jer, kad bih priznao da je glavni junak Zdenko Lešić, onda bi mi svako mogao kazati: Ma lažeš. I imao bi pravo da utvrdi šta je istina, a šta nije. A kad kažem: Ovo je roman, e onda nema lažeš, onda je sve na istom nivou, i ono što je bilo i što nije bilo. Ali hoću da objasnim taj pojam Tara. Nije to ni rijeka Tara, ni planina Tara, ni ona Tara iz *Prohujalo s vihorom*, nego je budistički koncept, za naše pojmove dosta neobičan, ali ga jedna njihova legenda pretvara u alegoriju. Naime, budisti imaju takozvane *avalokiteshvare*, ne može se kazati da su to bogovi ili boginje jer toga nema u tom budističkom univerzumu, nego su to neki principi koji upravljaju svijetom. Jedna od tih – kažem jedna, a ne može biti jedna jer tu nema roda, dakle nije ni muško ni žensko, i teško je naći kako se to može izraziti – Tara, zvuči kao imenica ženskog roda, ali pojam nije ženski. Naime, jedna od tih *avalokiteshvara* imala je zadatak da sva živa bića spasi iz svijeta patnji, stradanja, iz takozvane *samsare*, ali shvatila je da to ne može i od prevelike žalosti zaplakala. Iz oka joj je pala suza na jedan lotosov list i s tog lista se razvila Tara i dobila zadatak da pomaže i spasava živa bića od stradanja. Ja sam se susreo s Tarom prvi put u Koreji, naravno, i odjednom shvatio da sam se s njom susretao mnogo puta u životu, odnosno da je ona meni priskakala u pomoć. Počeo sam da vjerujem da postoje neke sile koje ljudima pomažu. Nisam budista, ali mislim da su to neki principi, životni principi, neki životni elan koji nam pomaže. Taj moj prvi susret sa Tarom mislim da je najljepše što sam u životu napisao. Ali nećemo o tome.

Nenad Veličković
Vi ste se, nakon tog boravka u Koreji, promijenili u smislu da ste postali hedonista, onako kako ja hedonizam zamišljam. Kad sam jednom htio da budete gost u emisiji *Figure,* predložio sam tu temu. Vi ste, čini mi se, pristali na razgovor, jer inače i meni izgleda da zaista uživate u životu i u svemu onome što je život, a da to nisu samo knjige. Evo pitanje: kad bi ste morali da birate, da li bi ste izabrali kuhanje ili pisanje?

Zdenko Lešić
Ne znam. Hedonizam je nešto prilično tajanstveno, u hedonizmu se uživa u raznim stvarima. Tri godine sam bio u Koreji, tri godine sam radio tamo na Univerzitetu, tri godine sam se suočavao sa jednim drukčijim svijetom, i shvatio sam da ova naša, što kažu „dolina suza", ima i svoje sretne trenutke koje treba grabiti. To ovim mladim mogu eventualno preporučiti, za stare

je već kasno, a ako se hedonistički element u mojoj poznoj biografiji može otkriti, možda se i slažem. Naime, zaista bih želio da uživam u životu, nekad za to treba i mnogo više, treba i mladosti, treba i para, treba i sreće, ali ako se potrudimo, može i bez ičega od to troje. Jedan od mojih poznih hobija jeste kuhanje, ali ne znam napraviti ni burek ni šiš-ćevap, budući da me jako privukla orijentalna, azijska kuhinja – od indijske preko tajlandske, korejske, japanske. S vremena na vrijeme pozovem goste pa im napravim neku večeru, a oni se čude šta se svašta može jesti, a ja opet uživam što oni uživaju. Nije moj apetit više takav da nešto previše uživam u hrani, ali istina je, volim skuhati i volim pomalo nešto dobro pojesti što skuham, kad već pitate za to.

Nenad Veličković
Obećao sam nešto i o budućnosti. Znam da vi u kući imate ovu spravu koja stoji preda mnom, i to je zapravo kućica za sve moguće knjige, ajpod. Vaša unuka, pretpostavljam, već zna s tim da radi (Zdenko Lešić: Ja ne znam), znam da ne znate, ali možete pretpostaviti kako će za deset, petnaest, dvadeset godina biti. Vjerovatno će ova knjiga biti unutra kao i sve druge knjige. Hoće li to promijeniti način pisanja i način čitanja? Ima ih, naravno, različitih u svijetu, ideja je da postoji neki ekran, takozvani *touchscreen*, i vi sve prstom radite, sve moguće knjige na svijetu sa dva poteza prstom pojave vam se na ekranu, i onda možete podvlačiti, šarati, kopirati, sjeći.

Zdenko Lešić
Nesumnjivo. Neke moje knjige, recimo *Teorija drame kroz stoljeća* ima oko hiljadu petsto stranica, sve sam ja to u svojoj „biserici" rukom lupao, prste iskvario, tako je bilo. A onda, ne samo da pišete na mašini nego vam to određuje način na koji pišete. Mislim, u stilskom smislu. S kompjuterom je sve skupa mnogo lakše, jer se vraćate lagano, ispravljate kako vam nadahnuće govori. Vjerujem da se civilizacija razvija u pravcu kad će mnoge stvari biti lakše, a život sve teži.

Nenad Veličković
A književnost u tome?

Zdenko Lešić
A književnost u tome, da li će uopće postojati, ja ne znam, jer vi ste svjedoci da ona takozvana Gutenbergova galaksija, o kojoj se toliko pričalo, ipak nije nestala. Bili ste na sajmu knjiga i vidjeli ste koliko se knjiga objavljuje, i to je priča koja se ponavlja. Uvijek se govori kako se mnogo piše i mnogo

objavljuje. Ima jedan Kranjčevićev stih, dakle u vrijeme prije gotovo sto godina on kaže: *Pišu se knjige, još malo pa neće biti mjesta gdje da se pljune*... A od tada šta se razvilo u izdavačkoj djelatnosti? Kad odete na neki veliki sajam ili u veliku knjižaru, rastužite se jer sve to ljudsko blago u knjigama doći će do vas u jednoj mrvici, i tu će biti i kraj. E sad, ima ljudi kao što je Nenad, pa i ja, pa ima vas dosta i ovdje, koji uživate u tim mrvicama, ali većina se ne zadovoljava tim pa odustane. Ono što može književnost ubiti, jeste ova masa, masa koja naprosto ne želi da čita i neće da čita, a to upravlja našom književnošću.

Nenad Veličković
Sad ste rekli mnogo se knjiga štampa, još uvijek objavljuje, podaci govore da se sve manje prodaje, da sve više knjiga završava u starom papiru. Već dvije godine broj primjeraka internetskih izdanja je veći nego broj prodatih primjeraka štampanih knjiga. U vezi s tim pitao bih vas nešto drugo. Kada ste se vratili iz Koreje, zatekli ste prazne police u vašem stanu. Imali ste biblioteku koju ste decenijama skupljali i svako ko voli knjige zna ili može da zamisli šta znači ostati bez kućne biblioteke. Vi ste ponovo počeli da skupljate.

Zdenko Lešić
Pa evo, i Ivan Lovrenović je ostao bez biblioteke, koliko znam. Poslije svega, nešto i ne osjećam da je to najveći gubitak koji je meni rat donio, jer ima mnogo težih i tragičnijih. A što se knjige tiče, dobar je vic Sinana Gudževića: Ko mi donese knjigu, neće izaći iz kuće dok ne odnese dvije. Neki dan sam dobio od žene koja živi negdje u Malmeu dva primjerka *Knjige o ljubavi*, i molila me da pročitam znajući da sam bio u žiriju za nagradu *Meša Selimović*. Ima ono, recimo u gastronomiji, da nešto ne volite da jedete, i to je otprilike to, ne mogu, ne mogu da pročitam, žao mi je, volio bih, ali ne mogu, i tako je to s knjigama. Zaista mi je ponekad žao što neću pročitati čak ni neke klasike, šta da radim. Ali zato uživam u mrvicama kada dođu do mene.

Nenad Veličković
Putovanja, koliko su vam značila, ne samo Koreja?

Zdenko Lešić
Zahvaljujući onom čovjeku kojega sada krčme, mi smo bili u prilici 1950-ih, 1960-ih godina da puno putujemo. Imaš onaj pasoš, skupiš nešto para, putovanja su bila mnogo jeftinija, i tako je to počelo. Moj prvi izlazak iz zemlje bio je pedeset i neke, kao mladi asistent dobio sam od univerziteta sto

pedeset funti, to je otprilike kao sto pedeset eura danas. Za tih sto pedeset funti sam ostao mjesec dana u Londonu, sedam dana u Parizu i tri dana u Veneciji! Te mogućnosti postojale su dosta dugo, ustvari sve do rata. Ne kažem da je to presudno za određivanje neke vlasti, nekog režima, nekog društva, ali za sazrijevanje mlade generacije to je nesumnjivo bilo mnogo. Mislim da je to jedna od stvari koje su ova država, ili ova vlast, ili ovi nivoi vlasti – ne znam gdje da uprem prstom – dužni mladoj generaciji. Oni putuju, vi to stalno gledate, otišli u Italiju da raspravljaju o sudbini Bosne, i dalje raspravljaju, ali idu tamo, imaju dobre dnevnice i dobre hotele... A gledam ove mlade generacije i pitam se koliko ste putovali, a zaslužili ste da to bude dio vašega sazrijevanja. Sazrijeva se kroz knjige, ali i kroz putovanja.

Nenad Veličković
Još nešto o književnosti. Ja sam prije dvije godine napisao roman i rukopis sam dao vama da pogledate. Kao đačić čekao sam da čujem mišljenje. Našli smo se poslije mjesec dana. Ja nisam ništa govorio, ništa pitao, ali sam znao da ste pročitali jer ste rekli: Pročitao sam vam onaj roman. I, šta mislite, pitam. Profesor kaže: Kraj vam je odličan. Ja kažem: Znam, oko kraja sam se stvarno potrudio. Kaže profesor: Pa potrudite se i oko ostatka. I to je bila jedna od najvažnijih kritika koju sam čuo. Roman još nije izašao, ja se trudim oko tog ostatka već dvije godine, i vjerovatno će na kraju nešto ispasti. A ovo je bio uvod u moje sljedeće pitanje: Zašto danas u ovom našem prostoru, da malo zaoštrim, ne postoji književna kritika? Šta bismo mogli nazvati književnom kritikom?

Zdenko Lešić
Ne bih znao odgovoriti precizno, ali bi se mogli pronaći neki razlozi. Prvo, nijedan od naših dnevnih listova nema svog kritičara, a oni koji pišu, kao Adisa Bašić i Amer Tikveša, oni su kritičari u dva glavna glasila, u nedjeljnicima *Dani* i *Slobodna Bosna,* i oboje dobro rade. To je jedan od razloga – dakle, mediji ne pružaju priliku da se uopće, ne samo književna djela nego i druge knjige predstavljaju, a ako se predstavljaju, to je po ko zna kojim kriterijima. Ja, na primjer, imam knjigu, objavim je nekako, i onda nađem nekoga, Adisu recimo, da mi napiše neku dobru kritiku. Ali to nije ono što Nenad pita. Drugi razlog, ako mislite na pravu književnu kritiku, jeste: ako nekoga ne zanima književnost, što bi čitao književnu kritiku? Nema, dakle, interesa za književnost. Postoji i treći razlog, za koji nisam sasvim siguran da je tačan. Mnogi smatraju da je književna kritika nestala, ali nije nestala nego je promijenila funkciju. Evo, ova nagrada koja će sutra biti dodijeljena također je književna kritika. U funkciji književnih kritičara pojavljuju se članovi žirija. Ima niz

takvih aktivnosti u književnosti koji su zapravo zamjena za književnu kritiku. I najzad, posljednja stvar: postoji prilično pomjeranje interesa kod ljudi koji se bave književnošću, ne kod čitalaca, pomjeranje sa pravih književnih tekstova na ono što se zove metatekst, odnosno ne više razmišljanje o književnom djelu nego razmišljanje o razmišljanjima o književnom djelu. I ta većina naših ovdašnjih, a i u širem okruženju, ljudi od pera koji se bave književnošću, to više nije teorija književnosti nego oni naprosto promišljaju književnost, a ne ocjenjuju konkretne književne tekstove.

Nenad Veličković
Nedavno je jedan kritičar pisao povodom vaše knjige *Jezik i književno djelo*, objavljene u Srbiji, i zaključio da je to izuzetno važna knjiga, dobro napisana, čak i poslije četrdeset godina vrijedna. Apsolutno ništa tu nije trebalo dodavati. A onda je napisao da knjiga ima neke krupne propuste i među njima naveo činjenicu da u bibliografiji nedostaju neki autori, kao Novica Petković ili Dragiša Živković. Kako ste vi doživjeli tu kritiku?

Zdenko Lešić
Znate, kad vas neko prvo nahvali pa vam opali šamar, vi ne znate šta da mislite. Moram vas ispraviti, to se ne odnosi na tu knjigu, koja je zaista jako hvaljena, nego na *Teoriju književnosti*. Taj autor, Ivan Negrišorac, urednik *Letopisa Matice srpske*, prigovorio je što pišem o tragediji i komediji u *Teoriji književnosti*, a ne pišem o *drami u užem smislu*. E sad, ja bih mu rekao da ja uopće ne znam šta je *drama u užem smislu*, jer se taj pojam ne može održati. Sve što sam pisao o drami odnosi se na dramu, nema nikakve *drame u užem smislu*, postoji samo drama, a onda, kao neka izdvajanja iz glavnog toka dramske književnosti, postoje tragedija i komedija. Mogu se definirati po nekim kriterijima, ali one su i dalje drama i dalje podrazumijevaju sve ono što podrazumijeva dramski tekst ili dramska predstava, ali imaju neka svoja vrlo jaka obilježja, u pravcu komedije i u pravcu tragedije.

Nenad Veličković
Prije godinu dana sam vas zamolio da dođete na fakultet i da apsolventima održite jedan čas. Na kraju ste održali dva, molili su vas da ne prekidate, ali ono što mi je bilo jako drago i neobično, što sam zapazio, jeste da ste uživali dok ste govorili o antičkoj drami. Sjetio sam se vremena kad ste meni bili profesor, i vidio da se ništa nije promijenilo: isti vaš stav, ista argumentacija, i vidi se da vam je drago što je još nekome osim vas drago.

Zdenko Lešić
Moram vam reći, uživam i u ovome sad. Bio sam naučio kao profesor da stojim, dakle da ne čitam iz nečega što je preda mnom, a tu je i moja predavačka sposobnost. Evo, ja bih i sada najradije ustao i pričao, ali to nije predviđeno. Ima jedna karakteristična stvar, prilično intimna. I oni koji me manje znaju, i oni koji me dobro znaju, i oni koji su mi najbliži zovu me „profesore". Ja sam odjednom izgubio svako drugo obilježje. Ima to i svoju manu: profesor zna biti dosadan.

Nenad Veličković
Ispričajte nešto o osnivanju PEN Centra i o vašim saradnicima na tom poslu.

Zdenko Lešić
Moram da podsjetim da mi je Ferida Duraković bila i desna i lijeva ruka u nekoliko skupova koje smo radili zajedno, najprije u PEN-u i Akademiji nauka, a onda samo u Akademiji. To iskustvo dokazalo mi je da je Ferida jedna od rijetkih osoba u koje se mogu pouzdati u svakom trenutku.
.

Nenad Veličković
Vaša saradnja je bila jedno vrijeme jako intenzivna u PEN Centru. Pitao sam vas jednom čemu služi PEN Centar, a vi ste rekli: Jednom godišnje se ljudi nađu i ručaju.

Zdenko Lešić
Nisam to rekao za naš već za engleski PEN Centar. To je istina, PEN Centar je jedna velika organizacija, odnosno nije Centar nego PEN International, kako se zvanično zove velika organizacija svjetskih pisaca koji se udružuju na različite načine. Sjećam se da je na jednom od tih kongresa na kojima sam bio, bivši generalni sekretar PEN-a postavio pitanje, i čak tražio da se kongres plenarno izjasni o sudbini nekih nacionalnih centara. Naveo je primjer velškog PEN Centra, koji ima pet članova, a oni su istovremeno i članovi jednoga paba u Kardifu, i pitao je koji je smisao da ih držimo u svojoj statistici, jer oni se skupe da zajedno piju pivo. Ali PEN Centar, kada se ozbiljno radi, kao što rade skandinavske zemlje i kako se trudi koliko može ovaj naš PEN Centar u Sarajevu, nesumnjivo je značajna institucija. Nevolja s PEN Centrom je u tome što je to PEN Centar BiH, a kakve Bosne i Hercegovine kad je u stvari Federacije? Drugi problem je finansiranje, jer PEN Centar naprosto nije dovoljno finansiran, i onda šta možete očekivati?

Za osnivanje PEN Centra, tj. za nas koji smo bili u Sarajevu 31. oktobra 1992. godine vezana je jedna važna epizoda u našim životima. Naime, u to vrijeme bio sam predsjednik Podružnice Udruženja književnika, tako se to tada zvalo, i došli smo na ideju da u Sarajevu osnujemo PEN Centar. Kraj devedeset i druge godine, najgore vrijeme koje je valjda Sarajevo ikad imalo, a gorih dana nikad dotad nije bilo ni u mom životu. Skupilo se nas trideset, napisali smo pristupnice, prepisali Statut međunarodnog PEN-a, koji je nekako došao do nas, i zaključili da se sastanemo 31. oktobra i osnujemo PEN Centar. To je bio oblik našeg otpora divljaštvu i razaranju. Istakli smo pero, simbol PEN-a. Tog dana, jednog od najgorih dana u Sarajevu, tresao se Marin-dvor, gdje je Holiday Inn, u koji smo se nekako ubacili jer je bio kao bunker. Nekoliko pisaca nije moglo doći, ostali su negdje skriveni od granata i ko zna od kojeg sve oružja. Mi smo tada objavili jednu deklaraciju u kojoj smo se založili, ne misleći na politiku, za onaj neposredni ljudski osjećaj da to što se nama događa moramo odbaciti. Kažu to je istorijsko zbivanje. Kakva istorija? To je rušenje svega što je čovjek stvorio. Taj naš čin odjeknuo je u svijetu, dosta se o tome i pisalo, osobito o činjenici da se PEN Centar u Sarajevu rodio pod granatama, tokom razaranja, i većina nas koji smo tada bili tu ponosni smo na taj naš čin, ali nisam sasvim siguran da je imao ikakvog naročitog značaja. Ali eto, bio je neki naš otpor.

Nenad Veličković
Posljednje pitanje. Prije sat i po ili dva sam nazvao Kaću, vašu suprugu, i zamolio je da mi pomogne u istraživanju vaših tajni. Pitao sam je kad se rodila vaša kćerka. (Zdenko Lešić: 31. oktobra, PEN se formirao, odnosno zasnovao, na rođendan moje kćerke.) Imate li osjećaj da ste pišući tih dvadeset knjiga, ili učeći generacije studenata (Dragan Babić je u jednoj knjizi rekao otprilike ovako: niko nikada nikoga ničemu ništa nije naučio!), da ste radeći sve to propustili nešto? Da li biste neke stvari promijenili?

Zdenko Lešić
Pa, jedino ako bih se prvo ja promijenio, onda bih vjerovatno želio i da nešto drugo promijenim, a pošto se ne mogu promijeniti, to je moj život i to je ono što sam. Da odgovorim sad, malo uozbiljeno. Jedno od mojih iskustava iz Koreje je da se naš život odvija po nekim zakonima koje mi nikada nećemo razumjeti. I već se događaju takvi skokovi u životu, takve promjene u mnogim tačkama našega života, i kad bi se svako od vas sjetio tih tačaka, i kad biste pomislili šta bi se dogodilo da to tada nije bilo tako kako je bilo, šta bi bilo sa mnom i sa svakim od vas? Recimo, ja sam rođen na otoku Ugljanu, ali

se ničega ne sjećam; međutim, sjećam se otoka Visa, gdje sam proveo rano djetinjstvo i odatle smo mi, moj otac sa porodicom, došli u Sarajevo. Moje pitanje se stalno vraća: šta bi bilo sa mnom da smo prije rata ostali na Visu? Da li bih još uvijek bio isti čovjek? E tako kroz cijeli život imate takve tačke, raskrsnice u kojima niste svjesni gdje šta vodi. Tu, na toj mapi raskršća nalazi se ono što budisti nazivaju karma. Karma nije neka sudbina, karma je nešto što se propusti pa se u idućem životu ili u idućim stadijima života ispravlja, a čitava ideja sudbine, koja je kod nas fatalistička stvar („šta ćeš, takva je sudbina") nije smisao karme. Smisao je karme da se nešto dogodilo ili da će se dogoditi bez naše volje ili bez našeg učešća, ili sa našom voljom ili sa našim učešćem, a što dopunjava ono što ste propustili. Eto, moja je karma da budem za sve profesor, s tom karmom se mirimo.

Nenad Veličković
Htio sam da vas zamolim da pročitate jedan dio iz knjige *Tara*, jer ne poznajem mnogo ljudi koji bolje čitaju ono što napišu.

Zdenko Lešić
Pročitaću jedan odlomak, to je važno za razumijevanje svega što se dalje događa. Ovo je iz jedne knjige koja se zove *Šta je Buda naučavao.*

Priča se da je Avalokiteshvari povjerena zadaća da sva živa bića spasi iz Samsare. Pokušavajući ispuniti tu zadaću, on se iscrpio i očajavao. U tom trenutku potekle su mu suze, koje su kapnule na zemlju. Istog časa iz njih su izrasli lotosi. Iz njihovih cvjetova rodila se Bodhisattva Tara. Njena je sudbina da pomaže Avalokiteshvari u izvršenju njegove zadaće. Na slikama se obično prikazuje s jednom nogom na zemlji, što ilustrira njenu spremnost da siđe u pomoć bićima koja pate.

A sad ću pročitati odlomak o mom prvom susretu s Tarom. Najprije jedna uvodna rečenica pa ću preskočiti.

„Kad ste već na Istočnom moru nemojte propustiti da vidite najljepši izlazak sunca na svijetu!", rekao nam je Seong-Hwan prije nego što smo krenuli na put (...)

Kad smo se već našli u Naksanu, na Istočnom moru, u neposrednoj blizini naksanskog samostana, nismo mogli odoljeti iskušenju da s njegove verande promatramo kako se sunce rađa iz Tihoga okeana.

Sljedećeg jutra ustali smo rano i otišli do budističkog hrama koji je podignut na hridima iznad mora, odakle se dobro vidi izlazak sunca. Bila je zora i bilo je tiho. Čuo se samo šum lišća što ga je u krošnjama izazivao lagani povjetarac. Odnekud se oglasila zeba. A onda se i ona utišala. Zavladala je potpuna tišina, kao da je sva priroda zamrla u očekivanju da se desi nešto veliko i značajno.

Iz mraka nepreglednog okeana pojavila se daleko na horizontu najprije neka vatra, a onda se polako počela uzdizati ogromna užarena kugla, koja je svakog trenutka sve jače rasipala crveni plamen oko sebe. Malo-pomalo odvajala se od ravne linije horizonta. Za njom je ostajao široki crveni trag, kao da je za sobom povlačila ogromnu masu zacrvenjelog mora. A onda je odskočila uvis, ostavljajući pod sobom stišanu pučinu.

Tek tada smo pogledali oko sebe. Bilo nas je desetak tu gore, u tom paviljonu koji su izgradili budistički svećenici prije više stoljeća: lica su nam svima bila čudno rumena, a oči blistave.

Iznad nas, gore na vrhu brda, stajala je u blještavom svjetlu prvog sunca visoka kamena figura Boginje Milosti, koja, spuštenih vjeđa, svakog jutra čeka da se iz mora pojavi Sunce.

Tada još nisam znao da nije boginja *ta žena od kamena, koja stoji gore na brdu, iznad budističkog hrama, vječno okrenuta prema onoj tački iz koje svako jutro izlazi sunce. Tek kasnije sam saznao da je to Bodhisattva, „prosvijetljena bit", biće sposobno da vidi sve i da pomogne u patnji svima. Zovu je Boginjom Milosti, ali ona ne živi, kao božanstvo, u vanzemaljskom svijetu, s one strane dobra i zla. Ona je ovdje, među nama. U praznini koja nas okružuje. I odlaže svoj ulazak u Nirvanu iz samilosti prema nama, ostajući u postojanju da bi nam svojom mudrošću pomogla.*

Tog jutra, na obali Pacifika, nisam ni slutio da sam se tog trenutka konačno susreo s Njom, s Tarom, koja je u mom životu odigrala važnu ulogu. Ali mislim da se tada ona meni prvi put i oglasila. Jer s one visoke hridi iznad budističkog hrama u Naksanu dolazio je do mene neki šapat, koji kao da mi je prenosio jednu staru molitvu:

„Nebrojena su živa bića, a ja se kunem da ću ih sva spasiti. Istinu im je nemoguće otkriti, a ja se kunem da ću im je otkriti. Put Buddhin se ne može dostići, a ja se kunem da ću s njima do njega stići."

Čuo sam šapat, ali nisam znao da li to šapće suncem ozarena Boginja Milosti, ili to šušti lišće na povjetarcu, ili šumi tihi Pacifik, ili se oglasila tišina Istoka.

Kad je sunce odskočilo i kad se razdanilo, sve je oko nas dobilo uobičajen i poznat oblik. Sa svjetlom dana nestalo je i one aure koja je lebdjela u atmosferi u trenutku sunčevog rađanja. Na dnevnom svjetlu i boginja u kamenu postala je samo skulptura koju su ljudske ruke postavile na tu hrid iznad mora. Ali kad smo, rastriježnjeni, htjeli otići s tog mjesta, osvrnuo sam se još jednom prema njoj. Tada mi se učinilo da je digla vjeđe i da su joj oči crvene, kao da je plakala.

Kad sam kasnije o tome razgovarao sa Seong-Hwanom, rekao mi je da je, po jednoj legendi, bodhisattva zvana Avalokiteshvara stvarno jednom zaplakala, u očajanju što ne može izvršiti zadatak koji joj je povjeren: da spasi sva živa bića iz svijeta samsare*, svijeta patnje, i nađe im utočište u svijetu vječnog mira. Njene suze* i tako dalje ovo što je već pročitano.

Tako mi je govorio Seng-Hwan. A njegove su me riječi ispunile nekom jakom, ali još ne sasvim određenom slutnjom.

A ta slutnja, to je, rekao bih, kompozicioni pokretač romana koji vodi iz scene u scenu kao traganje za mojim prošlim životom, ali, rekao bih, i za fikcionaliziranim životom s nekom nadom. S nadom koja podrazumijeva djelomično praštanje, ali nikad pravo praštanje, nego ona lagana svijest koja pokušava da zaboravi nešto, a ne može zaboraviti. Iz tog razloga ja nikad nisam mogao postati budist; nisam nikada mogao izgubiti svijest o nečem što mi se dogodilo, da onda gurnem u zaborav pakao kroz koji smo prošli moja braća i ja.

Nenad Veličković
Hvala vam. Ima li pitanja?

Hatidža Dizdarević
Ja sam fan *Knjige o Tari*. Upitala bih nešto što mene lično zanima: da li je ta kultura u koju si došao u Seulu, i koju si očigledno proučavao, zaista bila ljekovita u tom smislu u kojem si, po mom sjećanju na intervju, govorio o oslobađanju od onoga što si tamo donio iz svoje, ne samo lične sudbine nego i iz zajedničkog, opšteg stradanja koje je trajalo u Bosni Hercegovini i u gradu Sarajevu? Voljela bih da povjerujem u takvo oslobađanje, barem djelimično, bez obzira na fikcionalno u romanu. Da li je jedna posve različita kultura, preslojena preko lične tragedije – smrt braće – ublažila gorčinu doživljenog? O tome je riječ ne samo u *Knjizi o Tari* nego i u *Sarajevskom tabloidu*.

Zdenko Lešić
Znam tačno kuda pitanje vodi, ali mogu da kažem o tome ovo: napisao sam dva romana poslije desetak, petnaest drugih knjiga. Što sam ja uopće pisao romane? Ako se može govoriti o nekoj katarzičnoj funkciji književnosti, onda sam ja za to najbolji primjer. Naime, prvi roman pod naslovom *Sarajevski tabloid* moje je najneposrednije iskustvo ratnog Sarajeva. Ono što je zanimljivo, mislim zanimljivo meni, jeste da sam glavnog junaka tog romana, koji je u trećem licu, zvao „profesor", ali junak je izvan mene, on je treće lice. Sve što se u tom romanu događa istinito je, jedino što je pretrpjelo onu neophodnu, kako da kažem, literarizaciju, koja je omogućila da se to ipak čita kao literarno štivo. Međutim, već u tom romanu ja sam nešto dodao: uz svako poglavlje sam pisao pričice o nekim stradanjima negdje drugdje, na nekom drugom mjestu i u neko drugo vrijeme. Te pričice su mi relativizirale sarajevsku ratnu tragediju. Bez obzira što je to naša tragedija, i po tome je i najveća koja se može zamisliti, ona je jedna, samo jedna tačka u svijetu Samsare, u svijetu ljudskog stradanja. Te moje pričice, obično na dvije stranice, meni su nekako počele relativizirati sarajevsko iskustvo. Međutim, u ovom drugom romanu, koji je u prvom licu i gdje je *ja* glavni junak, opet kažem, ne bih smio kazati da je sve to što sam ja tamo za *ja* rekao zaista i bilo, jer nije bilo sve tako, naravno. Drugi roman, *Knjiga* o *Tari,* napisan je također po nekoj unutrašnjoj potrebi, čak nije ni upućen nekom određenom čitaocu, iako stalno *ja* s nekim zamišljenim čitaocem raspravlja. Taj roman je morao biti napisan. I jedan i drugi roman su morali biti napisani, i onda kad sam ih napisao, da kažem istovario iz sebe sav taj teret iskustva, ja više nemam interesa da pišem romane. Prema tome, ja nisam romansijer, nisam pisac u pravom smislu riječi. Ja sam ih napisao jer sam ih morao napisati. Sjećam se toga trenutka u Londonu kad smo izašli iz Sarajeva. Dobio sam na poklon jedan stari kompjuter, upalim onaj ekran, i šta ću sad? Hajde da nešto pišem: i ono što je izlazilo na ekran jesu slike iz Sarajeva i velikim dijelom taj rad bio mi je ogromno olakšanje. Neću biti patetičan kad kažem da sam u nekim trenucima uhvatio sebe kako mi teku suze; jer ono o čemu sam pisao bilo je strašno, ne zato što je strašno nego što nisi razumio zašto se to uopće dogodilo, zašto je moralo biti tako, i tako je izašlo iz mene. A tek kad sam došao u Koreju, shvatio sam da bi iz toga svega mogao biti neki roman. *Sarajevski tabloid* je dokumentarni roman. Objavljen je u biblioteci splitskog *Ferala*. Drugi je više dokument o meni, a opet taj *ja* nisam ja, pa sad vi to nekako shvatite.

Ivan Lovrenović
Ne znam hoću li znati sastaviti pitanje, ali znam šta me kopka godinama u vezi sa Profesorom. Naime, mi večeras slušamo zapravo priču o dva kolosijeka,

kad se sve ono nekako sabere i pojednostavi. Jedna je priča čovjeka koji se u svijetu književne priče o književnosti, dakle u teoriji, kreće kao u vlastitoj koži. Ja zapravo ne znam ima li u uopće u tradiciji bosanskohercegovačkog akademizma još neko poput Zdenka Lešića? Što se tiče teorije književnosti, mislim da nema. To je jedan kolosijek. Drugi je kolosijek onaj o kojem smo sad upravo slušali jednu nevjerojatno sugestivnu i priču. To je priča o samoj književnosti, o pisanju romana. Mene zanima, ali nisam siguran da ću moći tačno formulirati, zanima me to iskustvo, u stvari taj nevjerojatan prostor između ta dva iskustva u jednome čovjeku. Kako taj prostor izgleda?

Zdenko Lešić

Otprilike razumijem šta je, neću formulirati pitanje mjesto tebe. Jednu bih stvar prvo rekao. Moje iskustvo pisanja je dvostruko; kad bi me sad neko pitao da li sam više volio raditi književne eseje, književnu istoriju ili teoriju, ja bih rekao *roman*. Moje lično iskustvo ulazi u taj roman i više nemam poseban poticaj za takav posao, a u mojim godinama teško ću takav poticaj imati. Zato više volim, što Veličković kaže, kuhati nego se baviti romanom. Vjerovatno svaki pisac ima svoju motivaciju u vezi s tim zašto uopće piše, kako piše. Ja znam da sam i jedan i drugi roman pisao, da kažem, iz pamćenja, ni iz kakvog znanja. Poslije, kad sam radio one pričice, onda je za svaku trebalo istražiti, nešto naći, ali sâm roman *Tabloid* je ono neposredno životno iskustvo, ono što sam vidio, što sam čuo. Evo, recimo, bila je jedna kritika koja me baš dirnula, neprijatno dirnula, u kojoj se kaže da ja izjednačavam zločince i žrtve. Kad vi hoćete da kažete šta ste sve doživjeli u ratu, vi ne pravite tu selekciju i ne pitate se je li to sad žrtva ili nije, vi pišete o čovjeku koji je stradao, koji je patio. Taj moj roman je roman o patnji, a ne o ratu. Rat podrazumijeva sukobljene strane, patnja podrazumijeva čovjeka koji nešto strašno doživljava i preživljava, strada, i taj kritičar nije shvatio da roman ne mora biti presuda. Ove dvije knjige koje su izišle kao romani zapravo se oslanjaju jedna na drugu, iako su po svemu različite, ali se oslanjaju u onoj tački koja je jedno životno iskustvo. Ne mogu da zamislim da izmišljam sve. Potrebno je da izmišljam da bih nešto učinio zanimljivijim, ali da baš izmislim sve, to ne mogu.

Zdenko Lešić

Sarajevski tabloid

(odlomak)

2.

JAHIJELOVA LISTA O OPSADI ROUENA, O JEVREJIMA I IZBJEGLICAMA I O JEDNOM MJESTU GDJE SE TRAŽIO SPAS

MEMENTO MORI

Ovako je jednog hladnog zimskog dana 1418. godine, u vrijeme opsade grada Rouena, u sebi govorio sedamdesetogodišnji John Carry, spremajući se da iziđe pred svog mladog kralja Harryja. Međutim, njegov tako pripremljen govor kralj nije čuo, jer starac nije imao hrabrosti da ga pred njim izgovori.

Mlad si i silovit, kralju. Neustrašiv si i hrabar. Zato te vojska toliko obožava. Ali si svojeglav i ne slušaš riječi svojih savjetnika. „Niste vi mudri, već stari i plačljivi!“, govorio bi nam, kad bismo te pokušali nagovoriti da uradiš drukčije nego što si zamislio. Ponekad nam se čak čini da nam se podrugueš i namjerno postupaš suprotno od onog što te savjetujemo. A kad se okupimo na krunskom vijeću, ti nam često s prezirom govoriš: „Nisam vas ja doveo, već sam vas dobio zajedno s ovom krunom i s ovim prijestoljem, pa vas moram snositi. Ali vas ne moram slušati!“ A ako tada ne pognemo glavu i ne zašutimo, već nastavimo iznositi svoja mišljenja, ti se srdito dižeš s prijestolja i odlaziš, a iza tebe ostaje studen koja nas svaki put sledi. Jer, znamo da si osvetoljubiv.

Mlad si i silovit, kralju. Priznajemo ti: sigurnom rukom upravljaš zemljom i ljudima. Pobjednik si nad svojim protivnicima i na dvoru i na bojnom polju. Zato uz tebe, slijepo odani, stoje zapovjednici tvojih moćnih legija. Ali si često surov bez mjere i računa. Tvoji sljedbenici te brane: „Što se njega tiču patnje i stradanja ljudi, kad on s tolikim uspjehom širi granice i slavu naše kraljevine?“ Imaju pravo! Tebe se, u tvojoj slavoljubivosti i u tvom junaštvu, zaista ne tiču drugi ljudi, ni njihova stradanja. Kažu da svaku smrtnu presudu svojih odanih sudaca propratiš riječima: *Ite, meledicti, in ignem aeternum*. Govoriš kao da si sam Bog, i kao da je tvoj sud onaj konačni, strašni Sud: „Idite, prokleti, u vječni oganj!“

Tako i sad govoriš i postupaš, bijesan što Rouen još odolijeva našoj opsadi. Nećeš da pustiš žene, djecu i starce da prođu kroz naše redove. Mirno gledaš kako 12.000 ljudi stradava od gladi i studeni pred zidovima sopstvenog grada. Smiješ se kada naši strijelci, iz šale i obijesti, odapinju iz lukova svoje ognjene strijele i šalju ih na tu nejač. Čuo sam da su neki strijelci pri tome ponavljali tvoje riječi*: Ite, meledicti, in ignem aeternum*. I smijali se, kao i ti, kralju. A ja ti želim reći da takva surovost ne doliči tako slavnom i junačkom vladaru. Tako ni u mračnim barbarskim stoljećima nisu ratovali ni Charlemagne ni Alfred Veliki. Jer, znali su da se barbarskim postupcima ne može izići iz barbarstva, da se i u ratu mora *nešto* poštovati. Pitaš me: *što*? I *zašto*? Reći ću ti!

Mlad si i silovit, kralju. A ja sam star i nemoćan. Ali za razliku od tebe, ja pamtim. Kada je stari kralj Harry gušio pobunu seljaka, bio sam s njim. Sela su nestajala u ognju, smrdljivi dim nas je gušio gdje god smo išli, ugljenisani leševi su ležali kraj putova. Vojnici su išli pred nama i s isukanim mačevima slijedili pobješnjele lovačke pse. Nisu štedjeli ni jednu živu dušu koju bi našli u polju i šumi. A onda smo jednog dana, izišavši iz šume, naišli na groblje, na stotine još svježih humki. Mnogi grobovi su još bili otvoreni i iz njih se dizao smrad tijela koja su trulila u vlažnoj zemlji. Među grobovima vukla se nijemo jedna žena, sva prljava i pocijepana, dugih raspletenih kosa, a uz njene skute išlo je troje djece, dvije djevojčice i mali dječak od tri godine. „Šta radite ovdje?“, viknuo je neko od nas. Stajali su bez riječi i tupo gledali u nas. Žena je prigrlila djecu uza se i onda neočekivano mirno rekla: „Ovdje je naš dom.“ Rukom je pokazala na iskopane grobove i dodala: „Dobro došli! Ima mjesta za sve nas!“ A onda se zagledala u kralja i, na naše iznenađenje, iz pletene torbe izvadila zlatnu krunu sličnu njegovoj i stavila je sebi na glavu. Žena se zakikotala, a i djeca su se počela veselo smijati. „Naša majka je kraljica!“, klicali su. „Gdje ste to našli?“, upitao je neko. Žena je pokazala na otvoreni grob u blizini. Prišli smo mu na konjima i pogledali u raku. Bila je prazna. Tada sam pogledao kralja. Bio je blijed, a u očima mu bljeskao strah. Gledao je neko vrijeme u otvoreni grob, a onda je povukao konju uzde i okrenuo se. Dok je konj bio u propnju, kralju je s glave pala kruna i otkotrljala se u otvoreni grob. Skamenili smo se, a žena se opet zakikotala. Poslije toga kralj se odmah vratio u dvor i dugo nije izlazio iz svojih odaja niti je koga u njima primao. A svi smo znali o čemu je razmišljao.

O, moj kralju, kako si mlad i silovit...

U JEVREJSKOJ OPŠTINI NA DRUGOJ OBALI RIJEKE

Ovo bi bila sasvim istinita priča, da u njoj glavno lice nije dobilo izmišljeno ime.

Da je onog jutra Profesor otišao po vodu, sigurno bi svratio da vidi Jahijela u Jevrejskoj opštini, u staroj sinagogi na obali rijeke.
U stvari, kad je tog jutra od sekretara dobio spisak ljudi koji su se prethodnih dana, dok je on bio na putu, prijavili da ga posjete, Jahijel je vidio i Profesorovo ime. Nije se iznenadio. Naložio je sekretaru, visokom mladiću koji mu je bio iskreno odan, da Profesora odmah uvede čim dođe i označio mu još desetak imena ljudi s kojima je bio spreman toga dana razgovarati. Za ostale prepustio je sekretaru da sam nađe način kako da ih učtivo odbije. „Nemam vremena, a znam što hoće. Ne mogu im pomoći, ali im to nemoj reći. I ne puštaj nikog do deset sati", rekao mu je s vrata svog kabineta, gledajući ga preko naočala.

Na stolu su ga čekali izvještaji. Ne sjedajući, uzeo je najprije spiskove potrošnje i potraživanja lijekova iz tri apoteke koje je vodila Jevrejska opština. Po struci arhitekt, a krepkog zdravlja, nije se razumijevao u lijekove, pa je kliznuo pogledom samo preko brojeva. Sad kad se Opština svela na samo nekoliko desetina članova, te njihove tri apoteke, otvorene za sve građane, bile su još jedina živa žarišta njihove dobrotvorne aktivnosti. Najviše zahvaljujući Centralnom britanskom fondu za pomoć Jevrejima svijeta, ali i nekim jevrejskim organizacijama iz Amerike i Izraela, njegova Opština je uspjela unijeti u opsjednuti grad na desetine tona lijekova. Na tome su bili angažovani mnogi ljudi: liječnici, farmaceuti, studenti medicine, računovođe, vozači, radio-operatori, i bez njih bi bilo nemoguće cijelo vrijeme održavati tu aktivnost. A sve je išlo preko njegovog radnog stola i uz njegov nadzor. I on nikad nije imao vremena da se zamisli i zapita otkud mu toliko strpljenja i upornosti da se tako dugo nosi sa teškoćama pred kojim su još davno bespomoćno digle ruke velike, nekad dobro uhodane firme za promet lijekova, ostavljajući čak i glavnu gradsku bolnicu bez najnužnijih farmaceutskih preparata. „Mene ovaj kaos inspiriše", rekao je jednom u šali svom sekretaru, koji je osjetio da je „šef" tom kratkom rečenicom tačno opisao i samog sebe i svijet u kojem su se našli. („Kakav kaos!", i sekretar je često uzvikivao, svaki put iznova iznenađen sposobnošću ljudi oko sebe da stvore zbrku i njihovom nesposobnošću da iz nje izađu. Ali za razliku od njegovog „šefa", njega je taj kaos sasvim obeshrabrivao.)

Kad mu je djevojka donijela kavu, Jahijel je ovlaš, ne sjedajući, pregledao i druge izvještaje koje je, uredno složene, zatekao na stolu. Onda je prišao niskom staklenom baru u uglu sobe, u kojem je bilo nekoliko staklenih čaša i poluprazniih boca s pićem. Ne pipajući dugo, pronašao je prstom skriveni zaponac, otkačio ga i povukao u stranu ormarić bara. U otkrivenom prostoru ukazala su se vrata metalnog sefa. Ukucavši brzo šifru, otvorio ih je i iz jednog pretinca izvukao tamnoplavu kartonsku fasciklu, na kojoj je krupnim štampanim slovima pisalo: LISTA. Zatvorio je sef, a ormarić bara vratio na prijašnje mjesto. Sjeo je za stol i fasciklu položio pred sebe. Prešao je preko nje dlanom desne ruke, kao da briše prašinu, a zatim i dlanom lijeve ruke, ali mekše, kao da je miluje. Nije ju morao otvarati, jer je i ovako vidio svako slovo, svaku riječ, svako ime na spiskovima koje je čuvao u njoj. Kao i uvijek, ta ga je fascikla ispunila čudnom mješavinom osjećanja: gorčine i ponosa, tuge i prkosa, očaja i hladnokrvne proračunatosti. Kao arhitekt, naučio je praviti različite projekte, koje je odlagao u arhivu i zaboravljao na njih čim su jednom bili realizirani, ili ako je njihova realizacija iz nekog razloga bila napuštena. Za ovaj projekat, međutim, ostao je i dalje strastveno vezan, iako je njegova realizacija bila dovedena do kraja. Sad je gledao taj tamnoplavi karton pred sobom kao posljednji zadatak koji je htio izvršiti.

Dok je lijevom rukom i dalje milovao glatki karton, pred zamućenim očima su počele iskrsavati slike. Srknuvši s uživanjem toplu kavu, on se prepustio uspomenama.

Je li to ova zraka sunca koja je kroz prozor, koso, pala preko zatvorene fascikle na njegovom stolu, dozvala u sjećanje onaj bljesak sunčeve svjetlosti koji je najavio da će njegov život od tada dobiti drugi tok?

ELIJAZAR

Jahijelov susret sa čovjekom koji je izmijenio njegov život.

Sjedio je, duboko zavaljen u prostranu kožnu fotelju, u jednom klubu u Tel Avivu i ćaskao s dva službenika Jevrejske agencije, čiji je bio gost na svom prvom službenom putu u Izrael u funkciji predsjednika Jevrejske opštine. Znao je da su ta dvojica neke važne ličnosti, naročito onaj stariji, koji je govorio kao rabin, a gledao i kretao se kao visoki ofocir. „Oni su organizirali i izvršili tajno prebacivanje falaških Jevreja iz Etiopije“, rekao mu je za njih jedan njegov ovdašnji prijatelj. Osjećao je da će od njih uskoro čuti nešto veoma važno, ali nije mogao ni pretpostaviti o čemu bi se radilo. Pomalo

zbunjen, prelazio je pogledom sa čaše narandžinog soka pune leda, koju je držao u ruci, na lica svojih domaćina, na kojima se, uz svu ljubaznost, otkrivala neka napetost. Očito su nekog čekali, pa su odgađali da započnu razgovor. A onda su se otvorila vrata od tamnog stakla koja su vodila na terasu kluba i kroz otvor je grunulo zaslijepljujuće svjetlo sunca. U tom sunčanom valu prema njemu se kretala neka tamna figura. Prije nego što su se automatska vrata sklopila i presjekla tu provalu sunca čuo je kako mu se iz tog sunčanog vala neko obraća na njegovom vlastitom jeziku:

„Dobro došli, Jahijele!"

Ustao je i našao se u zagrljaju krupnog, u bradu obraslog čovjeka u crnom odijelu s crnim šeširom uskog oboda.

„Elijazar Ben-Zion", predstavio se.

„Naš predstavnik u Mađarskoj", objasnili su mu domaćini.

Kad su sjeli, Elijazar ga je pogledao dugim ispitivačkim pogledom, a zatim se osmjehnuo i upitao jezikom svoga djetinjstva:

„Kako je tamo, kod nas?"

„Nije dobro, ljudi su se zavadili, politički saveznici razišli...", započeo je.

Premišljao se da li da nastavi na svom jeziku, ili da se, radi svojih domaćina, vrati na engleski. Pomislio je da bi trebalo ukratko izložiti političku situaciju kod kuće, ali nije znao odakle da počne. Iz nezgode ga je izvukao sam Elijazar:

„Znam. Znam sve", rekao je na engleskom, gledajući ga u oči.

„Koliko je u vašem gradu bilo Jevreja prije Drugog svjetskog rata?", iznenada je upitao jedan od njegovih domaćina.

„Oko dvanaest hiljada. Svaki sedmi stanovnik bio je Jevrejin."

„A koliko vas sad ima?", upitao je drugi.

„Ne znam tačno. Možda dvije-tri hiljade. U svakom slučaju, neznatan broj u polumilijunskom gradu."

„A zašto ne znate tačno?"

Učinilo mu se da su ga sva trojica upitala u glas.

„Teško je znati. Nakon što ih je devedeset odsto stradalo u logorima, oni koji su se vratili u grad poslije rata počeli su se asimilirati i utapati u etnički mješovitu sredinu grada koji se naglo razvijao. Sada, poslije skoro pola stoljeća,

ulazeći u mješovite brakove, s imenima koja više nisu jevrejska, većina ih se izjednačila sa svojom okolinom, možda s podsvjesnom željom da sakriju ili zaborave svoje porijeklo."

Dok je to govorio, osjetio je da ga gledaju s neodobravanjem. A zatim je jedan od njih, onaj stariji, prošaptao oborenih očiju:

„Provode u dobru dane svoje..., a Bogu kažu: idi od nas, jer nećemo da znamo za putove Tvoje..."

Drugi, mlađi, prihvatio je misao i ton prvog i produžio istim polušapatom, u kojem je bilo neke ljutite ironije:

„Šta je Svemogući, da mu služimo? I kakva nam je korist, da mu se molimo?"

Elijazar ga je gledao u oči i s osmijehom oponašao molitveni recitativ svojih prijatelja:

„Gle, dobro da nije u njihovoj ruci... Bivaju kao pljeva na vjetru, kao prah koji raznosi vihor."

Jahijel je bio svjestan da nije dovoljno dobro zastupao svoje sugrađane pred ovim zagriženim cionistima. Htio je još nešto dodati, ali su ga oni sa skoro neučtivim nestrpljenjem prekinuli, dajući mu na znanje da se sa lekcije iz povijesti mora odmah preći na nešto mnogo važnije: na planiranje budućnosti (kao što se odmah zatim ispostavilo).

Pažljivo brišući naočale velikim bijelim rupcem, koji je izvadio iz džepa hlača, Elijazar je najzad prešao na stvar:

„Prije ili kasnije u našoj zemlji...", naglasio je to *u našoj zemlji* kao da je želio podvući da dobro zna što govori, „... izbit će rat..."

Jahijel je htio protivrječiti, ali ga je Elijazar zaustavio pokretom ruke. Stavivši naočale, nastavio je uvjereno:

„I to će biti strašan, surov i krvav rat. A to ni ovoga puta neće biti naš rat. Zato Jevreji moraju biti spremni da se na vrijeme izvuku. U stvari, vi morate biti spremni da ih na vrijeme izvučete. Od vas tražimo tri stvari. Prvo, da sačinite listu imena svih Jevreja koji tamo žive. Drugo, da ih sve pojedinačno obavijestite da ih smatrate članovima vaše Jevrejske opštine. Treće, da im kažete da pripreme potrebne dokumente kako bi na vrijeme mogli dobiti izraelske vize."

Govorio je odlučno, kao čovjek koji je naučio davati zadatke. Jahijel tada još nije znao da je on bio pukovnik izraelske armije prije nego što je počeo raditi za

Jevrejsku agenciju, ali je osjetio da je dobio zadatak koji mora bespogovorno izvršiti.

„O detaljima ćemo se još dogovarati, Jahijele. Bit ćemo u kontaktu, a njih dvojica će vas snabdjeti potrebnim ovlaštenjima. I praviti vam društvo dok ste ovdje“, dodao je, ustajući.

Raširio je ruke kao da ga hoće zagrliti, ali je umjesto toga brzo i oštro rekao:

„I vrati se Svemogućem. Složi se s njim i pomiri se, tako će ti biti dobro.“

Sad su sva četvorica stajala. Jahijelu se činilo da je uvučen u neki ritual.

„Podigni k Bogu lice svoje, i Bog će biti sila tvoja“, govorio je Elijazar svečano, gledajući ga u oči. „Molit ćeš mu se, i uslišit će te, i zavjete svoje izvršit ćeš. Što god naumiš, postići ćeš, i na putovima tvojim svijetlit će vidjelo.“

Tek kad je to izgovorio, pružio mu je ruku i dodao na jeziku svoga djetinjstva:

„Sretno, Jahijele!“

Nestao je na isti način na koji je došao, u valu sunčeve svjetlosti koja je pokuljala kroz vrata od zatamnjenog stakla koja su se pred njim široko otvorila.

„JEVREJI SE SPREMAJU DA ODU!“

Za sve u gradu to je bio zloslutan znak, koji je najavio konačno približavanje onoga od čega su svi već dugo strepili.

Jahijel je pogledom pratio trak sunca koji je padao na njegov radni stol kroz prozor kancelarije u Jevrejskoj opštini, u staroj sinagogi na obali rijeke. I kao da mu se učinilo da negdje gore, u vrhu prozora kroz koje je prodiralo sunčevo svjetlo, vidi poznatu tamnu figuru, prošaptao je: „Elijazare Ben-Zione, javili ste mi se na vrijeme! Stigao sam izvršiti sve što ste od mene tražili!“ A zatim je, zamislivši se, dodao svečano: „Po stopama je Njegovim stupala noga moja; puta Njegova sam se držao, i nisam zalutao.“

Otvorio je fasciklu da bi ko zna po koji put prelistao spiskove imena koje je počeo praviti kad se vratio sa svog prvog puta u Izrael. Sa svakim imenom u sjećanju mu se pojavljivalo jedno lice, koje mu se obraćalo u pola glasa, kao da mu povjerava svoju sudbinu.

Bacio je pogled na početak spiska i odmah se sjetio Sare Abinun. Vidio ju je kako ga s nevjericom i ogorčenjem gleda svojim buljavim tamnim očima i govori mu drhtavim promuklim glasom:

„A ko će da mi čita kadiš kad umrem ako Mair ode? Ne dam! Nek ostane dok je duša moja u meni, a poslije nek ide."

„Ali, sinjora Saruča", obratio joj se starinski, „ako bude rat, ko vam garantira da ćete prije njega umrijeti? Kad se rađaju sinovi, rađaju se za mač. A bojimo se da dolazi doba ognja i mača, sinjora Saruča. Bolje bi bilo da se Mair skloni prije nego bude kasno."

Kao da nije mogla izdržati njegov pogled, Sara je zatvorila oči i niz lice su joj iznenada potekle suze. Glas joj je zadrhtao:

„Kad se dobru nadah, dođe mi zlo; i kad se nadah svjetlosti, dođe mrak!"

Ustala je i lagano se uputila prema vratima. Gledao je za njom, u tešku figuru koju su jedva nosile otekle noge, i mislio:

„Ona je u prošlom ratu bila jedva djevojčica, a život joj se zatvara s drugim ratom. Jedan je jedva preživjela, hoće li bar pomoći unuku da preživi drugi? Ili će opet sve primiti pognute glave i oborenih očiju?"

Sutradan Mair je došao u Opštinu i donio potrebne dokumente. I već je odavno u Izraelu. Sari nije imao ko da čita kadiš. I to nije bilo najgore što joj se, mrtvoj, dogodilo. Umjesto da je zakopaju po zakonu (a po zakonu je da se ukopa odmah, čim se duša rastavi od tijela), ostavili su je da čeka tri dana do sahrane, jer je tih dana bilo mnogo mrtvih, a sahranjivalo se samo po noći.

„Ipak, Bog ju je primio k sebi. Dobra je bila sinjora Saruča", pomislio je Jahijel i nastavio pogledom prelaziti preko liste imena.

Na početku liste su bili oni koje je on – ili neko od njegovih bliskih suradnika iz Opštine – još prije nego što je izbio rat nastojao uvjeriti da bi bilo dobro da se za neko vrijeme sklone dok se situacija ne smiri, da odu na more ili da posjete rođake i prijatelje u Izraelu. A to uvjeravanje nije uvijek išlo lako. Jahijel se sjetio starog Samuila Danitija, kojeg je posjetio u njegovoj kući u starom dijelu grada.

„Što ću ja u Izraelu?", govorio je ogorčeno. „Ovdje mi se rodio otac, ovdje sam se rodio ja, ovdje mi se rodio sin. I mog sina sin, nadam se, rodit će se ovdje. Istina je da je ovdje tek svaki deseti Jevrejin preživio prošli rat. Ali mi koji smo pred nacistima otišli u partizane pokazali smo kako se može ne samo preživjeti već i ponosno živjeti. Poslije oslobođenja zemlje mi smo odali poštu žrtvama fašizma i otpočeli novi život. Zajedno sa svima drugima..."

„Ali sad su se ti drugi međusobno do krvi zavadili", presjekao ga je Jahijel. „I uskoro će svi oni tražiti i vašu krv. I krv vašeg sina. Jeste li spremni stati na

nečiju stranu i kao nekad u partizanima boriti se za njihove interese? Hoćete li da u vrtlog koji je njih zahvatio upadne i vaša porodica? A bit će to strašan vrtlog, koji će sve povući u ponor bez dna, a s njima i nas, ako se na vrijeme ne sklonimo. Uostalom", dodao je nestrpljivo, „ako se vi ne možete odlučiti, pustite svog sina da on za sebe odluči. I ne suprotstavljajte se javno našoj odluci da članove naše Opštine sklonimo iz zemlje."

Ne dotaknuvši ponuđeno piće, Jahijel je skoro ljutito prekinuo razgovor, na brzinu se pozdravio sa Samuilovom suprugom i izišao.

Kao ni Samuilu Danitiju, ni drugima se tada nikud nije išlo, jer se ne osjećaju dobro, jer upravo imaju nekog važnijeg posla, jer im se kćer udaje ili sin treba da diplomira. Neki su se čak ljutili na njega i predbacivali mu da širi paniku. Drugi su odbacivali njegove razloge i govorili ne bez ponosa: „Ovo je moja zemlja i ja ću dijeliti s njom njenu sudbinu." Treći su samo odmahivali rukom, kao da od sebe tjeraju neku napast, govoreći više za sebe nego njemu:

„Svi ste poludjeli. Ostavite nas na miru!"

Međutim, mnogi su ipak pristali da pripreme dokumente i predaju pasoše, kako bi „za svaki slučaj" mogli na vrijeme dobiti izraelsku vizu. U tome su najrevnosniji bili oni koji su imali odrasle sinove, koji su svakog časa mogli biti mobilizirani u vojsku.

Iako su se razgovori vodili u strogom povjerenju, ubrzo se proširio glas da „Jevreji odlaze", što je izazvalo podozrenje, pa i uzbunu. Tada su ih počeli optuživati, sa raznih strana i iz raznih razloga, da unose nemir među građane, da još više pogoršavaju političku situaciju u gradu, da su se stavili u službu cionističkih krugova, da pripremom svog odlaska dovode u pitanje „multietničku bit grada", koja se „mora-pošto-po-to-odbraniti", kako je Jahijelu govorio predsjednik državnog predsjedništva, tvrdeći, ne bez osnova, da će bez Jevreja grad izgubiti svoj „povijesni identitet". Za većinu građana to je, međutim, bio „loš predznak", koji je u sve unosio nespokojstvo još i prije nego što su u gradu odjeknuli prvi pucnji.

A kad su u gradu pale prve žrtve, nastala je panika, koja se pojačavala kako se stezala opsada grada. Mnogi su činili sve ne bi li sebe i članove svoje porodice „ugurali" na listu za neki jevrejski konvoj, koji se, kako se pričalo, opet priprema. Biti na toj listi već tada je postala, i dugo ostala, želja mnogih, a privilegija malobrojnih. U početku su ti „izabrani" bili samo Jevreji. A i među njima su prednost imali najprije žene s djecom, a zatim stari i bolesni.

Međutim, ubrzo se spisak počeo širiti, i to više nije zavisilo samo od Jahijela i Jevrejske opštine.

U stvari, i u početku je malo šta zavisilo od njih. Istina, oni su, prema uputama i pod nadzorom Elijazara Ben-Ziona, na vrijeme izvršili sve pripreme. I kad je već bilo jasno da će uskoro doći do krvoprolića, jer je napetost među političkim partijama dostigla vrhunac, pa su već počele i prve vatrene čarke njihovih milicija, oni su u Budimpeštu uputili dogovoreni signal i tako pokrenuli stroj koji je tamo već bio spreman djelovati. Njima je ostalo samo da skupe ljude koje su imali na spisku i da ih prevezu do aerodroma. I to je bio prvi veliki izlazak Jevreja iz ovog grada u kojem su imali utočište još otkada je, prije petsto godina, njihove pretke iz Španije prognala kraljica Izabela. Ali ubrzo nakon toga prvog velikog izlaska grad je bio opsjednut i iz njega više niko nije mogao izići. Tek tada kada se suočio s potpunim kaosom u kojem se grad bio izgubio, Jahijel je našao sebe. (Tada je i rekao svom sekretaru: „Mene ovaj kaos inspiriše!“)

Dok je tako sjedio za svojim radnim stolom i zamišljeno milovao fasciklu sa spiskom imena ljudi koji su čekali evakuaciju, sjetio se svog prvog odlaska u državno Predsjedništvo, gdje je trebalo da dobije saglasnost za organizaciju drugog jevrejskog konvoja. Već pri ulasku u zgradu Predsjedništva osjetio je da kod ljudi koje je susreo izaziva podozrenje.

„Umjesto da nam pomognete organizirati odbranu grada, vi nagovarate ljude da bježe“, s gorčinom mu je predbacio nekadašnji kolega s posla, kojeg je sreo u holu Predsjedništva.

Bio je obučen u novu maskirnu uniformu, bez kape, s kalašnjikovom u ruci. Govorio je brzo kao da je pripremio što će reći Jahijelu kad ga sretne:

„Samo nam nemojte reći da ovo nije vaš rat. Jer nije ni naš. I nama je nametnut. Ali ko voli ovu zemlju, mora je i braniti!“

Jahijel nije ništa odgovorio, jer je došao da razgovara o organizaciji konvoja a ne o njegovoj opravdanosti.

Predsjednik ga je, međutim, primio iskreno zabrinut:

„Ne možemo se pomiriti da Jevreji bježe iz ove zemlje koja im je tako gostoljubivo dala utočište nakon progonstva iz Španije. Ako odete, bit će to kao da smo izdali tradiciju zemlje u kojoj je uvijek bilo mjesta za sve.“

„Mi ne odlazimo“, odgovorio mu je Jahijel. „Mi samo sklanjamo žene i djecu, bolesne i stare. Ali mi ostajemo. Jevrejska opština će ostati u ovom gradu do kraja rata, to vam obećavam. Da sačeka kraj i onda organizira povratak.“

Tada je još i sam u to vjerovao, i bilo mu je lako u to uvjeriti druge. Međutim, tada nije očekivao ucjenu. Naime, kada su tog dana pristupili konkretnim pitanjima organizacije konvoja i počeli razmatrati listu koju je on donio iz Jevrejske opštine, jedan od članova Predsjedništva je, naizgled nemarno, kao da se to samo po sebi podrazumijeva, rekao poslovno:

„I mi smo ovdje napravili spisak ljudi za koje smatramo da ih za neko vrijeme treba skloniti iz grada. Najbolje je da ga spojimo s vašim spiskom i da i naše ljude izvučemo istim konvojem."

U tom trenutku Jahijel je bio zatečen i zbunjen. (Tek kasnije će naučiti kako da reagira na prikrivene ili otvorene ucjene i kako da se cjenjka oko svega što bude radio.) Uzeo je spisak koji mu je podnesen i pogledao ga. Bio je znatno duži nego njegov. Dok je pogledom prelazio preko imena, zapazio je da su na spisku i članovi porodice onog kolege kojeg je sreo u holu. Osjetio je kako su mu se dlanovi oznojili, a u lice navrla krv. Htio se pobuniti, ali je u tom trenutku shvatio da može ostvariti svoje planove samo ako bude pravio kompromise s onima koji bi mogli onemogućiti njihovo ostvarenje. Umjesto da se pobuni, mirno je rekao:

„Ako na spisku budu i oni koji nisu Jevreji, doći će do negodovanja građana, a još više onih na drugoj strani, kojima će se spisak morati predočiti da bi se dobilo odobrenje za prelaz preko njihove teritorije."

Tako je započelo njegovo dugotrajno i mučno pregovaranje, najprije s članovima Predsjedništva, a zatim s mnogim nižim, ali utoliko manje predvidljivim „organima vlasti", te najzad s vojnim i paravojnim komandantima svih zaraćenih strana. To je zahtijevalo mnogo diplomatskog taktiziranja, ulagivanja, nagovaranja, obećanja, ali i oštrih prijetnji, kad nije moglo drukčije. Zahvaljujući svojim dobrim vezama na svim stranama, kao i pomoći izvana, utjecaju svjetskih jevrejskih organizacija i velikoj količini novca, i drugi „jevrejski konvoj" je ipak napustio grad (u njemu je bila samo trećina Jevreja).

Nakon toga u gradu je ostalo još samo nekoliko stotina Jevreja koji su još uvijek odbijali da napuste svoju kuću, svoje prijatelje, svoj rodni grad. Kao Sara Abinun, koja je željela u njemu umrijeti, ili kao Samuel Daniti, koji je, s tvrdoglavošću komuniste, želio u njemu živjeti. Ma kako se ljutio na njih, Jahijelu nije bilo krivo što su oni još u gradu i što se njihova imena, neprecrtana, još nalaze na njegovoj listi. Jer sve dok su oni tu, on pred vlastima ima potreban dokaz da „Jevreji ostaju u gradu", kako je na početku bio obećao

predsjedniku. Osim toga, sve dok je i jedan Jevrejin bio u gradu, imao je i pokriće za aktivnost Jevrejske opštine, pa i za organizaciju evakuacije. Ali iako je Jevreja u gradu bilo sve manje, njegov spisak je postajao sve veći, pa je nove konvoje bilo sve teže organizirati.

POSLJEDNJA NADA, RAZOČARENJE I SUZE

Ovo je sentimentalna priča o jednoj ženi koja je tražila pomoć.

Jahijelu je bilo od početka jasno da će se u izvršenju svoga zadatka suočiti s mnogim, često nepremostivim teškoćama. Ali u početku nije ni slutio koliko će delikatna biti njegova uloga u mnogim tužnim i potresnim ljudskim dramama.

Lako je izlazio na kraj s ljudima koji su ga pokušali podmititi, istresajući na stol gomile njemačkih maraka, ili sa onima koji su ga ucjenjivali, nudeći mu različite usluge za mjesto na njegovoj listi. Ali je suze teško mogao podnijeti. S nelagodom se i sada sjećao žene koja je došla da ga moli da za nju i njenu maloljetnu kćer nađe mjesto u konvoju koji se, kako se u gradu govorilo, priprema. Muž joj je poginuo na ulici, kćerka joj u adolescentnoj depresiji i više nemaju što jesti. Govorila mu je tiho, gotovo nečujno, gledajući u nadlanicu desne ruke, koju je držala u krilu i lako trljala prstima lijeve ruke kao da osjeća neku podmuklu bol. On ju je pokušao uvjeriti da se nikakav konvoj ne priprema, a ako do toga i dođe, da će taj konvoj biti samo za Jevreje, i to samo za stare i bolesne. Ona je sjedila nepomično, gledajući dolje u svoje ruke i trljajući prstima svoju nadlanicu. Šutjela je. Njemu se prvo učinilo da mu ne vjeruje, ali je onda shvatio da ona ne može odustati od svoje posljednje nade. Govorio joj je da on nema te moći, da on nije Gospod Bog, koji ih sve može izvesti iz ovog opsjednutog grada i osloboditi ih ropstva njihova. Osjetio je da se ljuti i da postaje patetičan, ali je nastavio govoriti sve žešće, kao da je želio jednom zauvijek sa *svima njima* se objasniti. Zar oni misle, govorio je, da je on njihov Mojsije i da ih sve može izbaviti i s podignutom mišicom ih odvesti u obećanu zemlju? Žena je, međutim, i dalje nepomično sjedila pred njim i šutjela. A kada ju je podignutim glasom upozorio da on ima posla i da ona mora ići, podigla je glavu, a iz očiju su joj potekle suze. Ustala je kao da će stvarno otići. ali mu je, umjesto toga, prišla sasvim blizu, klekla pred njega, brzo mu uhvatila ruku i počela je ljubiti. „Molim vas, molim vas!“, šaptala je kroz bezglasni plač. A zatim je, onako klečeći i čvrsto mu držeći ruku, svoj

suzni obraz pripila uz njegov dlan i jednom rukom mu počela milovati koljeno. Ustao je naglo i grubo je odgurnuo. Izišao je iz sobe i ostavio sekretaru da se nosi s tom nesretnom ženom.

Kasnije je zbog tog slučaja uvijek pomalo strepio od žena koje su dolazile da ga nešto mole. I bio je na oprezu svaki put kada bi im ugledao suze ili čuo onaj trepet glasa koji je obično prethodio suzama.

„PROFESOR NEĆE DOĆI“

Pripovjedač ovdje pokušava nastaviti onu nit priče koja se prekinula na samom početku ovog poglavlja i u priču vratiti njenog glavnog junaka.

Sada, nakon više od dvije i po godine, lista koju je držao u tamnoplavoj fascikli i čuvao u svom sefu još je bila dugačka. Ali on je već davno napravio i samo u glavi držao jednu mnogo kraću listu s imenima ljudi kojima je pod svaku cijenu htio pomoći. Među njima je bio i Profesor.

Poznavao ga je odavno i uvijek je volio s njim porazgovarati kad bi ga sreo na ulici. Sretao ga je i tokom rata, do nedavno uvijek sa ženom, a u posljednje vrijeme samog. Znao je kakva ga je nesreća pogodila, i kao u znak saučešća pozivao ga da svrati kod njega „na kafu“. Profesor je uvijek sa smiješkom obećavao, ali nikad nije svratio. Jednom kad ga je ponovo pozvao, odgovorio mu je:

„Neću da vam smetam. Imate vi sada mnogo posla. A ja se nadam da će poziv važiti i onda kad, ne dao Bog, budem morao tražiti vašu pomoć.“

A jednog dana zaista je došao i rekao jednostavno:

„Želim otići odavde. Ne mogu više...“

Jahijel je oborio pogled, zašutio, a onda tiho rekao:

„Neće biti lako! Niste Jevrejin.“

„Možda i jesam“, rekao je zamišljeno. „Kao ni vi, ni ja ovdje više nikom ne pripadam.“

Prostodušno se nasmijao i dodao:

„Ali to me ne kvalificira za vašu čuvenu listu. U svakom slučaju, ako mi pomognete, bit ću vam zahvalan. Ako ne budete mogli, neću se ljutiti.“

„Obećavam da ću učiniti što mogu“, rekao je Jahijel. „Javit ću vam na vrijeme što trebate poduzeti.“

Nisu više o tome razgovarali. Profesor je znao da se u Jahijela može pouzdati, a Jahijelu nije bilo teško uvjeriti druge članove svoga odbora da i Profesora treba staviti na listu.

Od tada je prošlo tri mjeseca.

Jahijel je kliznuo pogledom preko drugih imena na listi koju je držao pred sobom. A onda ju je vratio u fasciklu koja je ležala na stolu, osvijetljena zrakom sunca koja je kroz gornji ugao prozora prodirala u sobu. Trgnuo se kad je ušao sekretar i najavio prvog današnjeg posjetioca, ženu poznatog ljekara koji je umirao od raka. Pri izlasku iz sobe sekretar se naglo okrenuo, i kao da se nečega iznenada sjetio, tiho rekao:

„Profesor neće doći.“

Jahijelu se učinilo da je u tom trenutku ugasla ona zraka sunca koja je kroz prozor, koso, padala na tamnoplavu fasciklu na njegovom stolu. Soba je odjednom postala mračnija.

20.

KOSA

O MASAKRU U SELU MY LAI, O JEDNOM ANTIRATNOM MUSICALU I O IZGUBLJENOJ NADI

PRIČA O PILOTU HUGHU THOMSONU

Ovo je priča o vojniku koji je, umjesto naredbi, slušao glas svoga srca.

Helikopter je letio nisko, tragajući za ostacima razbijene neprijateljske jedinice. Posada je pažljivo razgledala teren pod njima. Letjeli su prema selu My Lai, gdje su, kako im je javljeno, bili skriveni vijetnamski vojnici. Ali naokolo je sve bilo mirno. Nisu vidjeli nikoga.

A onda su primijetili da kraj puta koji vodi ka selu leži ranjena djevojka i grči se u bolovima. Pilot je znao da za njima leti ambulantni helikopter, pa ga je preko radija pozvao u pomoć i dimnom granatom mu označio mjesto gdje se nalazila djevojka. Kad se već spremao da odleti prema selu, vidio je

da putem prema označenom mjestu žurno ide čovjek u vojničkoj uniformi. Ali to nije bio neprijateljski vojnik već američki oficir. Prišao je djevojci, nogom je prevrnuo na stomak, a onda izvadio pištolj iz futrole i ubio je metkom u potiljak.

„Proklet bio!“, prosiktao je pilot.

Drug koji je sjedio do njega za mitraljezom, pokazivao mu je nešto rukom. Usmjerio je helikopter ka tom mjestu. Pod sobom su sada dobro vidjeli duboki jarak, koji je iskopan da odvodi vodu u rižina polja. Bio je pun ljudskih tijela. Među njima je bilo i žena i djece. Ta strašna gomila se pokretala gore-dolje, kao da diše. Među leševima je bilo i živih, koji su pokušavali da se otmu zagrljaju mrtvih i iziđu iz jame.

Nedaleko od tog mjesta primijetili su grupu američkih vojnika. Pilot je prizemljio helikopter i iskočio u visoku travu.

„Pomozite! Ima ranjenih!“, pozvao je vojnike i potrčao prema jami.

Nekoliko vojnika je dotrčalo za njim. Za trenutak su zastali kraj jame, a onda su otvorili vatru iz mašinskih pušaka. Iznenađen, pilot je mogao samo gledati kako se u jami od eksplozivnih zrna grče i živa i mrtva tijela.

„Prokleti bili!“, prosiktao je.

Uskočio je u helikopter i usmjerio ga prema selu. Napravio je nekoliko krugova nad kolibama pokrivenim slamom. Pred jednom kolibom stajala je žena s djetetom u naručju. Uz noge joj je, prestravljeno, stajalo drugo dijete, djevojčica od tri-četiri godine. Žena je pogledala prema helikopteru. Vidjeli su joj tamne oči pune straha. Pilotu se učinilo da joj u očima vidi i neku nadu. Osjetio je da mora nešto poduzeti, jer američki vojnici su se u koloni po jedan približavali selu. Sletio je na trg među kolibe. Tek tada je vidio da je u onoj kolibi ispred koje je stajala žena s djecom bilo još ljudi. Prišao je vratima i pogledao unutra. Na prostirkama od trske sjedili su starci, žene i djeca. Gledali su u njega mirno, kao da su se pomirili sa sudbinom.

Pilot je zapalio cigaretu i polako krenuo u susret američkim vojnicima. Na prilazu selu sreo je onog oficira koji je ustrijelio ranjenu djevojku. Rekao mu je što je vidio u selu, a onda dodao:

„Te ljude treba odavde što prije evakuirati!“

„Evakuirat ćemo ih, u nebo, ručnim granatama!“, odgovorio je oficir s osmijehom i zamahnuo rukama uvis, oponašajući eksploziju.

„Prokleti bili!“, pomislio je pilot i potrčao prema helikopteru.

„Pucaj, ako neće da odustanu!“, rekao je drugu za mitraljezom.

Sačekali su da vojnici priđu trgu. Preko megafona pilot je naredio da se zaustave i vrate. Oficir je, s istim onim osmijehom na licu, krenuo prema kolibi pred kojom je stajala ona žena. Iz futrole je izvadio pištolj. Ali mu je rafal iz mitraljeza presjekao put. Odjednom mu se ugasio onaj osmijeh. Vidjelo se da je problijedio. Kolebao se što da učini. Ali kada je vidio da se selu približavaju još dva helikoptera, odustao je da išta poduzme. Poveo je svoje vojnike nazad u šiprag.

Kad su ona dva helikoptera odletjela, odnoseći seljane na sigurno mjesto, njih dvojica su se vratila do one jame s leševima. Čuli su dječji plač. Iz gomile su jedva izvukli dvogodišnjeg dječaka, koji se čvrsto držao svoje mrtve majke. Odvezli su ga sa sobom.

Nekoliko mjeseci kasnije pilot Hugh Thomson i njegov drug mitraljezac Lawrence Colburn dobili su Brončanu Zvijezdu za ono što su učinili. Ali to zadugo nigdje nije bilo objavljeno.

„Odlikovali su nas da bismo šutjeli!“, rekli su.

U selu My Lai 16. marta 1968. godine pobijeno je 500 Vijetnamaca, uglavnom staraca, žena i djece. Ali ni to zadugo nije bilo objavljeno.

ŠTO SE DOGODILO ALMI TIČIĆ?

Ovo je priča sa same granice izdržljivosti.

Bilo joj je hladno i bila je gladna. A znala je da će joj tako biti i sutra, i prekosutra i još dugo, ako preživi. I njoj, i svima oko nje, u cijelom gradu, ovdje u ovom mračnom i hladnom pozorištu, gdje gori samo jedna svijeća, a kad izgori, drugu neće zapaliti, jer ih više nema.

A kad je dolazila u pozorište, vidjela je krv na pločniku.

„Poginula je Alma Tičić. Bila je zaista lijepa“, rekao joj je neko u prolazu.

„S njom sam išla u školu“, rekla je.

I pomislila:

„Kakve veze ima što je bila lijepa?“

A onda je osjetila stid što je tako ravnodušna.

„Jesam li odrvenila?“, sijevnulo joj u glavi, kao da ju je neko ošamario. „Više mi nikoga nije žao. Osim mene!“

Potrčala je, kao da je čula neki fijuk.

„A sve će nas stići. Kad-tad! Zato mi, valjda, nije ni žao Alme. Bar joj više nije hladno i nije gladna!“, pomislila je, i usporila hod.

„Zašto onda trčim? ‘Zašto su Sarajlije tako mršave? Zato što mnogo trče!’ Glup vic! A Alma je zaista bila lijepa. Svi smo joj u razredu zavidjeli. A bila je i pametna. Imala je sreću!“, mislila je zaneseno.

A onda je dodala poluglasno, pljucnuvši u stranu:

„Jebenu sreću!“

Pogledala je na sat i požurila.

Htjela je potrčati uz mračno stepenište koje vodi u pozorište. Ali na stepenicama je bilo mnogo ljudi i morala se probijati pored njih.

„Jeste li se to sklonili od granata?“, pitala je u prolazu.

Jedan mladić se nasmijao:

„Znaš da nismo!“

Znala je da nisu.

„Opet će biti puno. Ako bude struje!“, pomislila je.

„Opet nema struje?“, upitala je Rešada, koji je stajao na ulazu u foaje.

„Obećali su je uključiti u jedan i trideset. Morat će, jer dolaze oficiri UNPROFOR-a i neki strani novinari“, odgovorio je sa svojim uobičajenim samopouzdanjem, kao čovjek koji uvijek sve zna.

Foaje je bio pun sjenki. Gorjela je jedna svijeća, pa su se vidjele samo siluete. Ali i po njima je prepoznavala ljude. Sklonila se u kraj. Nije željela ni s kim razgovarati. Sjela je na klupu u dnu foajea gdje je mrak bio najgušći.

Nenadano ju je počela mučiti jedna misao: Što se dogodilo Almi kad su je pogodili geleri? Je li odmah umrla? Ko ju je odnio? I gdje je sada?

Opružila se na klupu. Legla je na leđa, zabacila glavu, ispružila noge, a ruke pripila uz tijelo. Zamišljala je da je Alma. Sklopila je oči. Ali nije znala kako da drži dlanove. Položene? Kao da će se o njih osloniti i ustati? Uz butine? Kao vojnik u stavu mirno? Okrenute prema gore, kao da na njima nešto nosi, ili kao da nešto nudi?

„Evo me! Vodite me!“

Osjetila je kao da joj je nešto živo u utrobi i kao da hoće van. Nije znala da li će povratiti ili vrisnuti. Vrisnula je, jako, otegnuto, visoko. Žamor u foajeu se utišao, ali ona to nije čula. Vrisnula je još jednom, još jače i još duže. Ali sad joj se vrisak pretvorio u rečenicu:

„Ne moooguuu viiišššeeee!“

Osjetila je nečiju ruku na čelu.

„Smiri se! Sve će biti dobro!“

Prepoznala je Suadin glas. Htjela joj je reći da joj je teško i da više ne može izdržati, da je gladna i očajna, da je, eto, i Alma poginula, da već dva mjeseca nema menstruaciju, a nije se ni s kim tucala, da joj opada kosa i da joj je stalno zima. Ali joj ništa nije rekla. Stavila je glavu u njeno krilo i pustila da joj briše suze i da je miluje po licu.

„Sve će biti dobro!“, ponovila je Suada, tješeći je. „Bit će dobro!“, rekla je još jednom. A onda je nekim drugim glasom dodala:

„Bit će... vraga... dobro!“

Njoj se učinilo da joj je na lice pala kap.

„To je suza“, pomislila je.

A onda je čula jecaj.

U tom trenutku odjednom je nestalo mraka i ona je iznad sebe ugledala Suadine ogromne oči, u čijem su plavom i blistavom prostranstvu obično nestajale svačije brige, tuge i zle misli. Sad su te modre oči bile crvene. I ona je prvi put otkako je zna u njima vidjela suze.

„Došla struja! Eto vidiš da će ipak biti dobro!“, rekla je skoro veselo.

Zazvučalo je kao da sad ona nju tješi.

Ustala je i uhvatila je za ruku.

„Hajdemo na molitvu za mir!“

Suada je bez riječi pošla za njom.

Obje su osjetile radost što će izići na scenu.

MOLITVA ZA MIR

Ovo je priča o jednoj neobičnoj pozorišnoj predstavi i ljudima koji su je izvodili u nemogućim uslovima sarajevske zime.

Kao i obično kada se izvodila „Kosa“, sala je bila prepuna i prolazi sasvim zakrčeni, tako da su se izvođači jedva probijali do prostora za igru. Ali to nije smetalo ni njima ni okupljenim gledaocima. Uostalom, gledaoci nisu ni dolazili da *gledaju* predstavu, već da tamo *budu* kada se *krene* i *zaplovi*. Zbog toga su svi, i publika i izvođači, voljeli tu gužvu pred početak predstave. U stvari, taj njihov početni bliski međusobni dodir nosio je i podizao i jedne i druge, kao da su se, tako od početka bliski, zajednički drogirali.

Kad je došla struja, svi su krenuli u salu, uz tihi žagor i vidno uzbuđenje. Kao vjernici na molitvu.

U Sali je opet zavladao mrak, ali je to sada bilo drukčije zamračenje, puno prijatne napetosti i radosnog iščekivanja. A onda su, u tom uzbudljivom mraku, zatreperili i odjeknuli prvi, snažni, svima već dobro poznati akordi „Aquariusa“. U tom trenutku svi su, i oni u gledalištu i oni na sceni, postali jedno. Uistinu, kao vjernici na molitvi. Činilo se čak da oni, tako zajedno, proizvode neku energiju. Jer, hladna, nezagrijana sala pozorišta odjednom se ispunila omamljujućom toplinom. I oni više nisu bili ni u teatru, ni u svom opsjednutom i razorenom gradu, već na nekom zvjezdanom brodu, koji se počeo uzdizati nad gradom, i nad stradanjem u njemu, da bi zaplovio negdje drugdje, u neke više, toplije predjele, koji su bliži suncu. Izvođači na sceni bili su posada broda, a gledaoci – putnici. A i jedni i drugi su, i sada kao i svaki put do sada, u zanosu kretali na plovidbu.

Kad se, zajedno sa Suadom, probila između gledalaca i došla na scenu, ona je primijetila da se Srđan, njihov glavni pjevač, tiho, ali oštro prepire s Bubnjarom.

„Nemoj mi to više nikad raditi“, čula ga je da mu kaže.

„Ali moraš mi dati znak“, odgovorio je Bubnjar. „I ne budi nervozan!“, dodao je.

„I ne budite nervozni!“, dobacila im je ona u prolazu, oponašajući Bubnjarov ton. „Nećete se, valjda, i na turneji prepirati?“, dodala je afektirano, glumeći prvakinju trupe.

„Turneja od riječi *tur*, a *tur* od glagola turnuti“, odgovorio je Srđan njenim afektiranim tonom, i dok je prolazila, udario je po turu.

„Gdje ti je tur? Isturi ga!“, govorio je za njom, dok je ona zanjihano odlazila, glumeći hod zavodnice. U sebi je, međutim, pomislila:

„Ne sluti na dobro, Srđanova nervoza. Da nije što čuo?“

U stvari, otkako je stisnula ledena zima u sve izvođače je ušao neki nemir. I dalje su voljeli da izvode taj slavni *musical*, koji je tako neočekivano i njima donio slavu. Jer, mnogi reporteri iz svijeta koji su izvještavali o užasima rata, pisali su o njima i njihovoj „Kosi“ kao senzaciji, ističući da je u njihovom nesretnom gradu, a u njihovom sjajnom izvođenju, taj stari *musical* dobio novi smisao i novu vrijednost. I većina tih ratnih izvještača je poželjela da njih vide i drugi ljudi u svijetu. Na osnovu tih njihovih izvještaja oni su postali slavni, a da ništa od te slave nisu imali. Stizali su im, doduše, pozivi na gostovanja, ali iz opsjednutog grada nisu mogli izići. A ako su i mogli, nisu im dali. Ko? Oni to nisu znali. Jedan poznati američki filmski reditelj je još jesenas poduzeo da im organizira turneju po SAD i još uvijek se nadao da će u tome uspjeti. A i oni su sve svoje nade položili u tu njegovu nadu. Ne pričajući mnogo o tome, ali sanjareći neprekidno, čekali su da siti i ogrijani zapjevaju i zaigraju na nekom drugom, bezbjednijem i ljepšem mjestu u svijetu.

Kao i svi, i ona se nadala da će jednoga dana, možda već sljedeće nedjelje, pred pozorište doći vozilo UNPROFOR-a i da će oni po završenoj predstavi krenuti na aerodrom. Sve će ići hitro, jer su u mislima sav taj put dobro uvježbali: odlazak po već davno pripremljene torbe, tiho opraštanje s najbližim prijateljima, bez mnogo riječi i sa suzdržanom suzom, i onda brz i vješt ulazak u transporter. (Ona je čak jednom prilikom zastala kraj parkiranog vozila UNPROFOR-a i pažljivo osmotrila kako se u njega ulazi. „Visoko je!“, pomislila je, „ali valjda će mi neko pomoći da se uspnem!“)

Kada je sa Suadom izišla na scenu, vidjela je osušene suze u njenim očima i osmijeh na licu.

„Sve će biti dobro. Putovaćemo!“, rekla je Suada, preko prvih akorda muzike.

„Ja već putujem!“, nasmijala se i ona, zaneseno. Bila je spremna da igra.

Voljela je da je ponese ta čudesna muzika. Tada bi svaki put zaboravljala na hladnoću, na glad, i na smrt koja vreba. Slušala bi najprije kako Borisov *synthesizer* u polumraku tiho preludira, kao da traži onaj ključ koji otvara vrata u začarani prostor gdje se muzika i duša slivaju u jedno. A onda bi se oglasila Lazyjeva električna gitara, koja bi dala znak da su ta vrata otvorena i da mogu stupiti unutra i poći u susret sopstvenoj duši. Još i u tom trenutku ona bi osjećala da joj je tijelo napeto u iščekivanju, kao luk koji čeka da odapne

strijelu. A kada bi odjeknuli prvi, brzi i snažni udari bubnjeva, koji bi označili da s novim ritmom počinje nova stvarnost, ona bi najzad osjetila onaj dobro poznati trzaj negdje u posljednjem prstenu kičme. Od toga bi joj se tijelo prenulo i samo od sebe pokrenulo na igru. Tek tada bi se opustila, osluškujući muziku i posmatrajući kako joj tijelo reaguje na ritmičke udare i na talasanje melodije. Plovila bi s muzikom, kao da ju je zahvatila i ponijela neka moćna, zanosna i omamljujuća zvjezdana struja.

Zato je i voljela sve njih, Srđana, Lazyja, Borisa, Ćeru, njegovog mlađeg, „luđeg brata" Ćoru, Bubnjara (kome nije znala ime, jer su ga svi zvali samo „Hej, ti, Bubnjar!") I bila im je zahvalna što su joj svojim muziciranjem davali priliku da tako, bar ponekad, i bar za trenutak, otplovi iz ovog grada, od same sebe, i sretne se sa svojom boljom i sretnijom *sobom*, negdje tamo gdje ni tijelo više ne osjeća glad i hladnoću, niti duša zna za očaj i strepnju. Ni u „Kosi" nije bilo mnogo radosti. („Dobra muzika je uvijek tužna", neko joj je rekao). Ali je ona ipak bila radosna. Osjećala je da učestvuje u nečem važnom, što ih sve okrepljuje kao misa vjernike.

Tako je osjećala naročito onda kada je svoje numere pjevao Srđan, koji je izgledao ludo i pjevao još luđe. U neko drugo, mirnije i običnije vrijeme, za njega bi se reklo da je „miljenik publike". Sad je on bio njihov „prvi svećenik", koji kao da je u tom njihovom zajedničkom obredu imao ulogu da sve njih zastupa pred samim Bogom. U dugom sivom ogrtaču, duge opuštene kose, ogromnih dubokih očiju, koje su njegovo široko lice činile još širim, u apsolutnoj vlasti muzike kojoj je služio, on je pjevao tako poneseno i nadahnuto kao da više nije među njima, na pozorišnoj sceni, već negdje na nebeskim visinama, pred Njim, Svemogućim, gdje je u ime svih njih kazivao nepravdu koja im je nanesena i izražavao bol koju zbog toga trpe, i gdje je, s očiglednim autoritetom njihovog žreca, zahtijevao povrat oduzetih im prava. A još kada sa Amilom u duetu zapjeva „How Can the People Be So Cruel!", činilo se da se u tom trenutku njegovim, Srđanovim, i njenim, Amilinim, glasom oglasio sam onaj zajednički duh koji ih sve i drži na okupu u ovoj hladnoj i mračnoj pozorišnoj sali. Kada su oni pjevali o tome kako su ljudi surovi i bezosjećajni i kako lako drugome nanose povrede, a mogli bi im biti prijatelji, i kako svima nama više od svega trebaju prijatelji, tada to više nisu bili rockeri koji na sceni pjevaju numeru iz jednog *musicala*, već je to vapio sam onaj zajednički duh koji je ispunjavao pozorište, i u tom vapaju se oglašavala sama duša Grada koji je krvario.

Kad god su Srđan i Amila pjevali svoju numeru, ona bi osjetila da želi vrisnuti, i to vrisnuti tako jako da se od vriska sve potrese i da se čuje nadaleko:

„How can the people be so cruel?!"

Umjesto toga rekla bi tonom koji je uvježbala:

„Hajdemo svi na molitvu za mir!"

Sačekala bi da se svi okupe i posjedaju u krug, a onda bi kleknula i sklopila ruke. Kao nekad „Djeca cvijeća", i kao prvobitni izvođači „Kose", i sami bi bili *tribe of peace*, „pleme mira", koje preklinje da se obustavi rat. Ali je njihov rat bio oko njih, s njima i u njima. I zato je njihova molitva bila drukčija.

„Neka s brda prestanu na grad padati granate!"

„Neka slike krvi i raskomadanih ljudskih tijela nestanu iz naših očiju!"

„Neka se više ne čuje plač silovanih žena!"

„Neka svjetlo naših duša zaslijepi snajperiste na brdima!"

„Neka se raskine obruč oko našeg grla!"

„Neka naša djeca izađu iz mračnih skloništa na sunce!"

„Neka na zemlji opet bude mir i neka na nebu opet zatreperi naša sretna Zvijezda!"

A onda je ustala Dragana, da u ime svih njih pjesmom zazove njihovu sretnu Zvijezdu. Onako visoka i vitka, kružila je zanjihano oko njih, krećući se u ritmu svoje pjesme. A pjevala ja kao da se raduje ne samo toj pjesmi, koju je iz duše voljela, već i samom životu, koji je s mučninom podnosila. Izgledala je čarobno, i sama začarana. Kao da je zmija koja pleše opčinjena svirkom fakirove frule i kao da je u isto vrijeme sama ta fakirova frula koja opčinjava svojom svirkom.

Gledajući čas gledaoce, čije su oči iz mraka neobično sijale, čas zanjihanu i raspjevanu Draganu, ona joj je zavidjela, ali na onaj način na koji zavide glumice:

„Sjajno izgleda i sjajno pjeva, ali ja sam zato bolja glumica!"

Učila je glumu, a zapravo je uvijek željela biti balerina. Jer, u glumi treba da zaboraviš na sebe i iz svoje kože uđeš u tuđu. Ili bar da se pretvaraš da to činiš. A u baletu ostaješ u svom tijelu i puštaš ga da ono samo, u sopstvenom gibanju, ostvari susret muzike s dušom. Zato je bila sretna kada joj je koreograf ponudio da s još jednim glumcem odigra *pas de deux* uz onu tihu i sjetnu orkestarsku varijaciju koja u „Kosi" obično zvuči kao suvišan muzički citat. Njih dvoje su, međutim, povjerovali koreografu i potražili u svojim pokretima one koji izražavaju čistu čežnju. A za to im nije trebala virtuoznost, već samo

pokreti kojim će progovoriti duša. Našli su ih. I duša je progovorila. I to je opet bila ona zajednička duša koja je činila da oni s publikom budu jedno. U tom trenutku i sami su postajali svećenici koji svojim plesom izražavaju osjećanja, težnje i želje svih njih.

Međutim, jednom na probi ona je osjetila mučninu. Učinilo joj se da su previše „rasplakani":

„Napolju padaju granate i ljudi ginu na ulici, a mi ovdje molimo za mir i cmizdrimo!", rekla je. „K'o plačipizde!"

Imala je pravo. Jer, „Kosa" je sentimentalan *musical*. Izražavao je osjećanja prve, romantične generacije *hippieja*, koja je čeznula za srećom prije nego što ju je potražila u drogi. I postojala je opasnost da i njihova „Kosa", izražavajući tu ogromnu i čistu čežnju njih i njihovog grada, na kraju završi u samosažaljenju. Zato su oni u svoju predstavu unijeli jedan novi dramski element, koji ju je sasvim aktuelizirao. Nakon višekratnog zazivanja MIRA, SLOBODE I LJUBAVI, unijeli su preokret: na ljude koji su stajali u redu za kruh pala je granata, a nad njihovim tijelima Lazy je kao *requiem* odsvirao tople, čeznutljive tonove Šantićeve „Emine". Tada su u gledalištu ponovo potekle suze. Ali se odmah zatim javilo i saznanje da nema MIRA, SLOBODE I LJUBAVI sve dok se živi u tom opsjednutom i napaćenom gradu, gdje se tako lako i svakodnevno gine bez ikakva smisla i razloga. Zato je, poslije tog preokreta, prirodno došao, i uzbudljivo zazvučao, ritam ratničkog marša u numeri „Manchester, England", koja je odjeknula salom i dušama kao glas Volje, i odluke da se više ne trpi, da se usprotivi i učini kraj patnji. Tek nakon što se oglasio taj glas Volje, koji je i samu čežnju pretvorio u aktivni princip života, imalo je smisla ponovo tražiti MIRA, SLOBODE I LJUBAVI. I kad su zapjevali „Let the Sun Shine In", zvučalo je to kao zahtjev ljudi koji znaju što žele i koji znaju da imaju pravo na to.

THE SHOW MUST GO ON

Iza onih koji odu ostaje praznina, ali se živjeti mora i dalje.

Dok je tekao *grand finale*, ona je u trenutku ugledala Suadino lice. Bilo je mokro, ali ne od znoja, već od suza. Prišla joj je igrajući i uhvatila je za ruku:

„Šta je sad, plačipizdo?", glumila je iskusnu žensku koju više ništa ne može iznenaditi.

„Neće nama zasijati sunce!“, rekla je Suada s grčem jedva zaustavljenog jecaja. „Nikud mi nećemo otputovati!“

„Ko kaže?“

„Srđan. Amerikanac je tu. Došao je da nam se izvini. Nije mogao dobiti odobrenje za naš izlazak.“

Osjetila je da je izgubila ritam, da joj se noge zapliću i da joj se glas zaglavio u stisnutom grlu. Odjednom je ponovo osjetila glad, još jaču nego prije. I bilo joj je još hladnije, kao da je zagrijana izišla na otvoreno polje kojim puše studeni sjeverac. Opet je osjetila da joj je nešto živo u utrobi. Vrisnula je.

Ali niko, osim Suade, to nije primijetio. Svi su u zanosu zazivali sunce. I njen vrisak je nestao u euforiji *grand finala.*

„Predstava ide dalje. *The show must go on!*“, govorila joj je Suada, igrajući s nekom novom snagom i široko se osmjehujući.

A niko, osim nje, nije primijetio da su joj oči gubile modru dubinu i postajale crvene. Uostalom, mnogima oko njih oči su također bile crvene.

Prvi put otkada izlazi na scenu poželjela je da aplauz i ovacije što prije prestanu. Htjela je da opet legne na onu klupu u uglu foajea i da opet zamišlja da je Alma Tičić. I da opet vrišti:

„Neee moguuu viiišeee!“

Ali je ostala na zabavi koja se spontano nastavljala poslije svake predstave. Igrala je sa Suadom u ritmu „Hare Krishna“. A kad joj je prišao jedan momak u maskirnoj uniformi (a takvih je uvijek bilo na „Kosi“), upitala ga je, ne prekidajući igru:

„Šta ti radiš ovdje? Kriješ se od granata?“

A onda je prišla jednom oficiru UNPROFOR-a i glumeći „barsku pticu“ pozvala ga na ples. Osjetila je želju da i njega pita isto:

„Šta ti radiš ovdje? Kriješ se od granata?“

Ali je odustala i bez riječi ga gledala u oči. A onda ga je upitala:

„Where are you from?“

„Manchester, England!“

„Could you take me to Manchester, England?“

„No. But, maybe, I could take you to Mannheim, Germany!“

„Good! Let's go to Mannheim,Germany, then!", rekla je, gledajući ga u oči.

Nedjelju dana kasnije grad je stegnuo žestok mraz. A nije bilo ni plina ni struje. U pozorištu su se okupili oko peći u kojoj su gorjeli ostaci nekog dekora.

„Šta danas ložiš?", pitao je Srđan Rešada, tonom kojim se pita šta ima za ručak.

„Dekor za predstavu 'Nije čovjek ko ne umre'!"

„Nije mrtav ko ne umre, ili: nije živ ko umre!", rekao je Srđan. „A mi smo svi još ovdje, Bogu hvala, živi!"

„Osim Goce", rekla je Suada.

Svi su je pogledali. I ona se brzo ispravila:

„Goca više nije ovdje!", rekla je.

„Otišla?"

„Preko piste?"

„Kad i gdje?"

„Manchester, England, England!", rekao je Bubnjar.

„Znao sam", rekao je Srđan. „Nije mogla više!"

„Ne mogu ni ja više, pa sam još tu!", rekao je Bubnjar.

Svi su šutjeli neko vrijeme, a onda se oglasio Srđan:

„The show must go on!"

Uprkos hladnoći sala je opet bila puna.

Poslije predstave Tina je požurila kući. Profesor je sjedio u mraku u kuhinji.

„Sjećaš li se male Goce?", upitala ga je. I odmah dodala: „Otišla je! Nije više mogla izdržati!"

„I što će sad?", pitao je Profesor.

„Nastavit će dok mogu. *The show must go on!* – kažu."

„Do posljednje kapi krvi!", rekao je on zamišljeno.

„Dok svi ne iskrvarimo!", odgovorila je ona.

A onda je dodala:

„Hajdemo dolje kod Maje. Napravila je grah!“

Profesor je osjetio kako mu u stomaku popušta bol koji ga je mučio.

„Hajde da se zavaramo grahom i produžimo iluziju postojanja“, rekao je ustajući.

„Kako je otišla?“, upitao je dok su silazili stepenicama.

„Niko ne zna!“

„Niko nikad ništa ne zna!“, rekao je, kao da prati ritam svojih koraka. A onda je nastavio da to ponavlja, silazeći niz stepenice i skandirajući: ni-ko-ni-kad-ni-šta-ne-zna!... ni-ko-ni-kad-ni-šta-ne-zna! Kad su ušli kod Maje, rekao je afektirano:

„Grah je serviran! *The show must go on*!“

25.

POVRATAK

EPILOG

Mair je sjedio kraj prozora i gledao planinske visove kojima se avion približavao nakon što je s vidika nestalo more.

Dolje pod njim bila je zemlja kojom je doskora bjesnio rat, ali se to s ove visine nije vidjelo. Što je više gledao, više mu se činilo da dolje vlada vječiti mir. Uistinu, razmišljao je, te stare kamenite gore od iskona znaju samo za jednu važnu i bitnu promjenu u životu, za ustaljenu smjenu zime i ljeta, snijega i žege, leda i suše, i samo za jedan nemir i jednu raznolikost života, za stalno, a nepredvidljivo smjenjivanje suhe i hladne bure sa sjevera i vlažnog i toplog južnog vjetra. Sve drugo, države i ideologije, bune i ratovi, gradnje i rušenja, samo su nanos koji rijeka vremena donosi i odnosi. Odozgo, s ove visine, ne vide se ljudi ni ljudski poslovi, već samo planine, šume, rijeke, klanci, livade, pustoline, jame, vrtače, stijene i hridine. Tu su odvajkada i zauvijek. I ne znaju za ime, niti im treba. Ljudi daju imena, da bi razlikovali, da bi izdvojili, da bi prisvojili. Čitao je nedavno u nekim novinama da jedno astronomsko društvo u Americi prodaje zvijezde ljudima koji hoće da ih kupe: daš pare i dobiješ zvijezdu sa svojim imenom. *Tašta ljudska oholosti*, učio je u školi. Svi su to učili

u školi, ali niko ništa nije naučio. Daš ime zemlji, rijeci, planini, i misliš da je *tvoja*. Stvarno, pitao se, čija je sada ta zemlja preko koje letimo?

Ali kada se avion približio gradu, Mair je osjetio neobično uzbuđenje. To je *moj* grad, htio je reći čovjeku do sebe. Ali čovjek je čitao svoje novine i samo je ponekad, sasvim nezainteresirano, gledao kroz prozor. Vjerovatno je i on mislio da to što se s ove visine dolje vidi nije ni u kakvoj bitnoj vezi s onim što se dolje dešava i o čemu pišu novine.

Primijetio je da se sa svoga sjedišta, nekoliko redova ispred njega, Amra okrenula prema njemu. U očima joj je prepoznao uzbuđenje koje je i sam osjećao.

Sreli su se na aerodromu u Splitu. Ona ga je izdaleka ugledala među putnicima i radosno zamahala objema rukama prema njemu. A onda je za sobom povukla niskog crnomanjastog muškarca kratko podšišane crne kose. Pošao im je u susret. Bila je preplanula od sunca i blistala od radosti i uzbuđenja. Poljubila ga je dva puta, u oba obraza. A onda se okrenula i predstavila ga čovjeku koji je bio s njom:

„Gilbert, ovo je moj stari drug Mair. A Gilbert je moj muž", dodala je.

Gilbert mu je pružio ruku:

„Zdravo, Mair!", rekao je, naglašavajući posljednje slogove riječi.

„Gilbert je već bio kod nas, kao oficir UNPROFOR-a", objasnila je Amra. „Tako smo se i upoznali. Sad živimo na Korzici. Odlučili smo da ove godine ljetujemo na Hvaru, ali prvo idemo da vidimo moje roditelje."

Nasmijala se, osjetivši i sama da je sav svoj roman ispričala u tri kratke rečenice.

„A ti? Je l' se to vraćaš?", upitala ga je.

„Idem da vidim šta ste uradili od moga grada otkad sam ja otišao", našalio se.

„Da, ti si otišao na početku", sjetila se. „Imao si sreće!", dodala je.

„A ja se ni u jednom trenutku nisam tako osjećao. Da sam imao sreće! Možda zato sada i idem nazad. Da budem siguran."

„Ljutili smo se na tebe kad si otišao. A poslije smo ti zavidjeli. I pošli za tobom. Razišli smo se po cijelom svijetu. Ako smo imali sreće. Jer mnogi od nas više nisu živi."

Zašutjela je. A onda ga je pogledala u oči i rekla tiho i toplo:

„Čuo si za Mirjanu?"

„Čuo sam. Javila mi je još baka-Sara. I kad je umirala, poručila mi je da ne dolazim."

„A ti ipak ideš!?", nasmijala se.

Nije joj stigao odgovoriti, jer se oglasio poziv za ulazak u avion.

„Vidjet ćemo se tamo!", rekla je mahnula mu.

Mahnula mu je i sad kad ih je stjuard obavijestio da treba da se vežu, jer uskoro stižu.

Kada je čuo poznati kratki, reski signal, a odmah zatim to upozorenje da se treba vezati, Mair je osjetio kako ga obuzima uzbuđenje. Opet je čovjeku do sebe htio reći: ovo je dolje moj grad! Ali je vidio da je čovjek mirno sklopio novine, zabacio glavu na naslon i zatvorio oči. Mair se skoro naljutio. Kako neko može biti tako ravnodušan kad ćemo za koji trenutak stići u grad koji je već četiri godine u središtu svjetske pažnje?

Avion je sletio lako i sigurno. Mair je gledao kroz prozor. Činilo mu se da je sve onako kako je ostavio kada je onog aprilskog jutra napuštao grad. I dalje se pista pružala duž strmih, šumovitih obronaka planine čije je ime – za njih u gradu – ovjenčano slavom. Nadvija se ta planina nad ovom dolinom odvajkada i zatvara je prema jugu, sprečavajući proboj vrelih južnih vjetrova ljeti, a zadržavajući niski pritisak i guste magle zimi.

„Igman je tu! I klima je, dakle, ostala ista!", rekao je sam sebi u šali, radostan što opet vidi pejzaž iz svoga djetinjstva.

A kad se avion okrenuo na kraju piste i lagano krenuo prema aerodromskoj zgradi, Mair je ugledao terasu s koje se prije tri godine opraštao od svog djetinjstva. U sjećanju su mu se zakotrljale slike onog haosa koji je doživio napuštajući grad s prvom grupom Jevreja. Ništa nije zaboravio, ni ono što se dešavalo oko njega, ni ono što se dogodilo u njemu. A i kako bi zaboravio? Bili su to trenuci u kojima je, odjednom i naglo, odrastao. Poželio je da, kao i onda, ne osjeća ništa, već da samo opaža. Ali su ga osjećanja svega prelila, pa mu se pogled zamutio.

Kad su izlazili iz aviona, vidio je da na terasi stoji jedna žena. Učinilo mu se da mu radosno maše. Začudio se, jer je znao da to nije mogla biti ni baka-Sara, ni Mirjana.

„Ono je moja žena", rekao mu je čovjek koji je do njega sjedio u avionu.

„A ja sam mislio da si stranac", rekao je Mair.

„Možda sam i stranac. To još ne znam. Vraćam se kući poslije tri i po godine."

Pogledao je Maira i rekao:

„Zovem se Jovan."

„Dobro došao kući, Jovane!", rekao je Mair.

Dok su čekali prtljag, primijetio je Amru. Mimikom i pokretima govorila mu je da je uzbuđena i da joj srce jako tuče. A onda je uhvatila Gilberta ispod ruke i mazno se privila uz njega. On ju je poljubio u obraz. Mair je uzeo svoju torbu i brzo pošao prema izlazu. Imao je izraelski pasoš i nisu ga dugo zadržavali. Kad je izišao pred aerodromsku zgradu, shvatio je da se nije *vratio*, već da je došao u grad koji ne poznaje.

Na putu taksijem u grad pred njim se otvarao vidik koji nije mogao ni zamisliti: zgarišta i ruševine, ostaci ljudskih prebivališta, razorenih i izgorjelih, kuće bez krovova, sa slijepim, ogaravljenim prozorima, kroz koje mora da je sukljala vatra, s velikim i neizlječivim ranama od granata na fasadama, sa otkrivenim stepeništima koja nikuda ne vode, s balkonima koji vise na istegljenoj armaturi. A ponegdje je bio prostrt veš. Kao znak da se tu i dalje živi.

Prošli su pored zgrade Televizije. Izgledala je kao bunker koji je odlio bezbrojnim napadima. A onda su izbili na bulevar koji novinari nazivaju *The Snipers' Alley*. Obradovao se kada je vidio tramvaj koji je vozio bulevarom. Bio je pun ljudi.

„Karte se opet plaćaju, a ljudi se voze kao da je besplatno", rekao je taksist.

„Valjda su se poželjeli slobode", rekao je Mair.

„Sloboda je kad odeš u banku i uzmeš svoje pare, pa sjedneš na avion i odletiš. Ili u voz, svejedno. Ali toga nema!", rekao je taksist.

„Bit će!", odgovorio je Mair kratko, s uvjerenjem.

Slika tramvaja s kojeg u grozdovima vise dječaci podsjetila ga je na grad iz njegovog djetinjstva.

U gradu su prešli na drugu stranu rijeke.

„Stani ovdje!", rekao je Mair iznenada.

„Zar nećeš do Jevrejske opštine?", pitao je taksist.

„Hoću. Ali ću prvo svratiti ovdje. Možeš li me pričekati? Neću dugo."

„Mogu koliko god hoćeš. Mi taksisti imamo vremena za čekanje."

Mair je ustrčao uz stepenice stare dvospratnice. Pred vratima na prvom spratu osjetio je ono isto uzbuđenje koje ga je obuzelo u avionu kada su najavili slijetanje. Na vratima nije bilo nikakvog imena. Pozvonio je. Zvono nije radilo. Zakucao je. Prvo slabo, nenaviknuto, a zatim jako. Vrata je otvorila jedna žena, pitajući se ko bi to mogao biti.

Mair je rekao:

„Zovem se Abinun. Ja sam...“

Prije nego je dovršio rečenicu žena je rekla:

„Abinuni više ne stanuju ovdje.“

Htjela je zatvoriti vrata, ali je Mair stajao na pragu.

„Molim vas“, rekao je. „Pustite me unutra samo da pogledam. U ovom stanu sam odrastao. Neću dugo.“

Žena na vratima se kolebala, a onda rekla:

„Ti mora da si onaj momak koji je pobjegao u Izrael. Uđi, ali kratko, jer nemam vremena. Razvijam pitu!“

Ušao je. Kad je žena zatvorila vrata, primijetio je da na njima s desne strane više nema baka-Sarine mezuze. Otišao je pravo u svoju sobu. Njegove stvari su još bile tamo, ali nije bilo onog *njegovog* nereda, ni razbacanih knjiga, ni jastuka na podu. Gledao je po sobi i onda zapitao:

„Onaj iver kestena? Je li još tu negdje?“

Žena ga je pogledala upitno.

„Bio je tu jedan komadić drveta. Jeste li ga sačuvali?“

„Ne znam o čemu govoriš. Ali drva smo pogorjeli. I papire. Zime su bile duge i teške.“

Gledala ga je kako pretura po knjigama i rekla saosjećajno:

„Ako hoćeš da poneseš neku knjigu, možeš.“

„Mogu li da pogledam sobu u kojoj je spavala moja baka?“

Iznenadio se kako je lako prihvatio da taj prostor više nije njegov.

„Možeš, ali je svugdje nered. Ima nas puno, pa je teško držati uredno“, rekla je.

Na vratima baka-Sarine sobe zastao je i okrenuo se.

„Neću!“, rekao je.

Pošao je prema izlaznim vratima, ne osvrćući se. Kad je već bio na stepeništu, žena ga je s vrata upitala:

„I kuda ćeš sad, sine?“

Strčao je niz stepenice.

Taksist je stajao pred kućom pored auta i pušio.

„Možeš li mi dati jednu cigaru?“, upitao ga je Mair.

„Nestalo ti?“, pitao je taksista, pružajući mu kutiju s cigaretama.

„Ja inače ne pušim“, rekao je Mair, pripaljujući cigaretu.

Kasnije, u Jevrejskoj opštini, u staroj sinagogi na obali rijeke, opet je osjetio želju da puši. Sjedio je s Jahijelom i pio kafu. Iz Izraela mu je donio pozdrave od djece i žene.

„Čekaju te!“, rekao mu je.

„Uskoro ću k njima“, rekao je Jahijel. „Poželio sam ih. Ali moram posvršavati poslove ovdje. I ostaviti nekoga da se brine o ovim starcima. Da ne umru gladni.“

„Koliko ih je ostalo?“, pitao je Mair.

„Nije mnogo!“, rekao je Jahijel i pogledao u tamnoplavu kartonsku fasciklu koja mu je stajala na stolu. Prije nego što ju je dodao Mairu, prešao je preko nje dlanom desne ruke, kao da briše prašinu, a zatim i dlanom lijeve ruke, ali mekše, kao da je miluje.

„Hoćeš da pogledaš?“, upitao je Maira i dodao mu fasciklu. Na njoj je krupnim štampanim slovima pisalo LISTA.

Na prvoj strani vidio je ime baka-Sare. Pokraj imena bilo je zapisano: *Umrla 27. januara 1992*. A odmah ispod toga bilo je njegovo ime, i primjedba: *Studira mašinstvo na Univerzitetu u Jerusalimu*.

„Dokle si došao?“, upitao ga je Jahijel.

„Završio sam treću godinu“, rekao je ne bez ponosa.

Letio je očima preko imena.

„Stari Samuil Daniti je živ?“, pitao je.

„Živ! Nije htio otići iz grada. Stari komunist.“

Mair je zastao i ne dižući pogleda s liste upitao drhtavim glasom:

„I Profesor je bio na listi?“

„Na žalost, suviše kasno smo ga pribilježili. Umro je prije nego što je saznao da smo spremni evakuirati ga.“

Mair je vratio fasciklu Jahijelu.

„Koliko samo imena!“, rekao je. „I ljudskih sudbina!“, dodao je.

Jahijel je stavio fasciklu na kraj stola. Odložio ju je u kraj na način kako je nekad kao arhitekt odlagao završene i zaključene projekte.

Mair je ostavio torbu u Jevrejskoj opštini i izišao u grad.

Zastao je na drvenom mostu i naslonivši se na ogradu posmatrao rijeku. Plitka kao i uvijek! Pravi curak u odnosu na Dunav, koji teče pokraj njegovog rodnog grada, valjajući silnu vodurinu. Ovdje, osim u vrijeme velikih kiša i brzog topljenja snijega, nikad nije teklo mnogo vode. Zato ga ta rijeka nikad nije posebno privlačila. I tek sad je prvi put obratio pažnju na njeno izuzetno duboko korito. Bilo je desetak metara niže od nivoa ulice. Mora da ovuda teče hiljadama godina kada je toliko izdubila svoj tok, mislio je. I ova strma šumovita planina nad njom tu je odvajkada. Bar se to nije promijenilo! – šapnuo je. Odvojio se od ograde i prešao most. Prošao je pored stare gimnazije u kojoj je učio četiri godine. Dobro se sjeća svog razreda na prvom katu. Umjesto prozora na tom mjestu sad je velika ružna rupa, pokrivena drvenim pločama. Krenuo je u centar grada.

Bio je lijep i sunčan dan i na ulicama je bilo mnogo svijeta. Gledao je ljudima lica, ali nikoga nije poznavao. Izgledali su mu izmučeno, ali i nekako svečano. Primijetio je da ima mnogo lijepih djevojaka. I to se nije promijenilo! – šapnuo je za sebe. Ne razmišljajući, pošao je uzbrdo i došao do kafića u kojem je proveo svoje posljednje veče prije izlaska iz grada. Tu je zadnji put vidio Mirjanu. Vrata su bila otvorena i iznutra se, kroz žamor glasova, čula muzika. Provirio je. Kafić je bio pun. Kao nekad! – pomislio je. Niko nije obratio pažnju na njega. I već je bio odlučio da ne uđe, kad je čuo ženski glas:

„Maire!“

Zvala ga je Amra.

Prišao je stolu za kojim je sjedila. Neko je ustao od stola i izišao. Mair nije bio siguran da li je izišao jer mu je bilo vrijeme da nekud ide ili zato što je on prišao stolu. Svejedno, pomislio je i sjeo na stolicu koja je ostala prazna. Amra se mazno privijala uz Gilberta.

„Ovdje smo se upoznali“, rekla je i poljubila muža.

„Ubice uvijek dolaze na mjesto zločina“, rekao je neko za stolom.

Mair je osjetio da je pocrvenio, iako nije bio siguran što je ta primjedba značila.

„Sjećaš li se Vesne?“, upitala ga je Amra, pokazujući na djevojku do sebe. „Zajedno smo počele studirati komparativnu književnost. Ona sada u Pragu studira pozorišnu režiju, a ja na Korzici vodim restoran.“

„A šta ti sada radiš, Maire?“, upitao ga je mladić kojeg nije poznavao.

„Studiram mašinstvo. U Jerusalimu“, odgovorio je.

„To je dobro. Trebat će nam mašinski inženjeri“, rekao je onaj mladić. A onda se nasmijao i dodao: „Da nam projektuju tenkove!“

Svi su se nasmijali, osim Maira, koji opet nije bio siguran što to treba da znači. Je li to isti onaj cinizam s kojim su oni za ovim istim stolom o svemu razgovarali prije rata, ili je to neki drugi tok misli, koji on više ne može slijediti?

Pili su viski. I on im se pridružio. Trudio se da sluša što govore, ali mu se mutilo u glavi. A onda mu se učinilo da se na vratima pojavila Mirjana. U kišnom mantilu, podignutom kragnom. Duga crna kosa talasala se sa svakim pokretom. Prišla je stolu:

„Čujem da sutra odlaziš!“, rekla mu je.

„Stvarno?“, pitao je neko za stolom.

„Da!“, rekao je on. „Da!“, ponovio je glasno.

„Šta *da*?“, čuo je da ga pita Amra. Pogledao je uokolo. Za stolom su ga svi upitno gledali. Mirjane nije bilo.

„Maire, hoćeš li popodne s nama na utakmicu?“, upitao ga je onaj mladić.

„Ko igra?“, pitao je mehanički.

„Zna se ko! Željezničar i Sarajevo!“

„Gdje?“

„Na Grbavici!“

U tom trenutku Mair nije bio siguran u kojem se vremenu nalazi. Je li ono maloprije zaista bila Mirjana? Je li se on vratio u doba kada je u ovom gradu bjesnio jedan drugi rat, rat između navijača dva rivalna fudbalska kluba? Ili se, nakon svega, ništa nije promijenilo?

„Stvarno! Za koga si ti prije rata navijao?“, pitala ga je Amra.

„Zna se za koga su navijale prave Sarajlije“, rekao je onaj mladić.

Mair ga je pogledao sa zahvalnošću. Činilo mu se kao da mu je mladić nečujno šapnuo: *Dobro došao kući, Maire!*

„Naravno, idem s vama na utakmicu!“, rekao je.

To popodne u gradu su se rasplamsale strasti. Prvi put poslije četiri godine dva stara rivala sastala su se na stadionu koji je do neki dan bio na prvoj liniji fronta. Mnogo prije početka utakmice niz glavnu ulicu krenula je razdragana masa, koja je sasvim zakrčila ulicu i zaustavila gradski saobraćaj. Na čelu su išli navijači sa zastavama. Jedni su razvili bordo crvene, a drugi druge tamno modre boje. Najvatreniji među njima obojili su lica tim istim bojama, kao plemenski ratnici. Uzvikivali su imena svoga kluba, skandirali u ritmu bubnjeva, ljuljali se u valu pjesme. Udaljivši se od centra, krenuli su kroz ruševine preko mosta koji je doskora dijelio grad.

„Ovdje na sredini mosta nekoliko dana ležao je leš Mirjanine majke. Niko ne zna šta je tu tražila ni kuda je krenula“, rekao je neko Mairu.

Prolazili su pored pustih kuća, unakaženih dubokim tragovima dugotrajnog rata. Na travnjacima između njih još je ponegdje bila tabla s upozorenjem: MINE. NE PRILAZI! Na parkiralištima su ležali prevrnuti izrešetani i izgorjeli automobili.

Na prilazima stadionu masa se zgusnula. Kontrola na ulazima bila je stroga i spora. Niko bez ulaznice nije mogao unutra. A padina iznad stadiona već je bila zaposjednuta. (Mora da su mnogi tu još od jutros, pomislio je Mair. Kao i uvijek pred veliki meč! Ništa se nije promijenilo! Jedino su stare drvene tribine skoro sasvim izgorjele.)

„Ljudi, ja ovo dijete nosim sa Stupa, da prvi put u životu vidi mog Želju! Morate nas pustiti unutra!“, bunio se neki čovjek s dječakom na ramenu, kojeg su zadržali na kapiji stadiona. Okretao se unaokolo, kao da traži podršku i razumijevanje ljudi koji su iza njega čekali na red. Kontrolori su bili neumoljivi. Čovjek je ostao da stoji kraj ulaza, raspitujući se ima li neko kartu više.

„Ljudi, da mi je još jednom vidjeti da Željo nabije Sarajevo, ne bi mi bilo žao umrijeti!“, govorio je.

„Ima vremena, doživjet ćeš i to, kad si doživio kraj rata“, rekao mu je neko utješno.

„Nikad!“, rekao je svadljivo jedan mali čovjek s francuskom kapom na glavi. „Nikad vi nas više nećete nabiti!“, dodao je i lijevom rukom odmjerio desnu od šake do lakta.

„Nabit ćemo vas danas!“, dobacio mu je neko u prolazu.

„Hoćete moj kurac!“, zaskočio je onaj, spreman da se tuče.

„Ništa se nije promijenilo!“, pomislio je Mair, i onda glasno ponovio:

„Ništa se nije promijenilo!“

Imali su ulaznice za sjedenje i popeli se na improvizirane tribine. Dolje u prvom redu, cijelom dužinom igrališta, sjedili su mladići u invalidskim kolicima.

„Da li zaista misliš da se ništa nije promijenilo?“, upitao ga je drug koji je sjedio do njega.

Dva dana kasnije, u svom stanu na obali Pacifika, Srđan je na posljednjoj, sportskoj strani *The Los Angeles Timesa* vidio veliku sliku u boji, ispod koje je pisalo:

Dzanan Hosic of Sarajevo, left, battles for the ball with a player from Zeljeznicar during a soccer game between the two rival Sarajevo teams at Grbavica Stadium in Sarajevo Thursday. This is the first match played in this stadium, formerly on the front line, since the Bosnian war began four years ago. The game finished in a 1-1 draw.

The game finished in a 1-1 draw! „Utakmica se završila neriješeno, 1-1“, ponovio je i crvenom olovkom podvukao posljednju rečenicu.

„Volio bih da sam to vidio!“, pomislio je. „Možda drugom prilikom“, dodao je, s nadom.

(Zdenko Lešić, *Sarajevski tabloid*, Feral Tribune, Split, 2001. Stranice 21-39, 318-332, 395-406)

Zdenko Lešić

Knjiga o Tari
(odlomak)

Priča se da je Avalokiteshvari povjerena zadaća da sva živa bića spasi iz Samsare. Pokušavajući ispuniti tu zadaću, on se iscrpio i očajavao. U tom trenutku potekle su mu suze, koje su kapnule na zemlju. Istog časa iz njih su izrasli lotosi. Iz njihovih cvjetova rodila se Bodhisattva Tara. Njena je sudbina da pomaže Avalokiteshvari u izvršenju njegove zadaće. Na slikama se obično prikazuje s jednom nogom na zemlji, što ilustrira njenu spremnost da siđe u pomoć bićima koja pate.

(W. Rahula, *What the Buddha Taught*, Wisdom Books, 1985)

7.
U ĆOR–SOKAKU

Jednom sam upitao Seong-Hwana:

„Je li Tara žensko božanstvo?“

Odgovorio mi je:

„Tvoj te jezik navodi da tako misliš. Tebi je to imenica ženskog roda, pa zato pomišljaš da je Tara žensko božanstvo. A Tara je bodhisattva i može se pojaviti u bilo kojem obliku.“

„Ali zar je obično ne predstavljaju u liku žene?“

„Pošto otjelotvoruje ideju saosjećanja i milosrđa, ona se zaista često prikazuje kao žena, ali ne zato što je žena, već zato što je ta ideja u našoj svijesti najčvršće povezana s likom žene, sestre i majke. Kineski i japanski budisti duboko poštuju Kuan Ying, Majku Milosti, ali njen ženski oblik je samo personifikacija ideje.“

„Tara, dakle, nije boginja u nekom mnogobožačkom panteonu, već je znak koji simbolizira jedan od principa po kojima treba da se vladamo u životu“, rekao sam, nesvjestan uprošćavanja.

Seong-Hwan se glasno nasmijao.

„Tako nekako!“, rekao je pomirljivo.

Sjedili smo za večerom, raspoloženi za priču. Samo je Chong-Pil, kao mlađi, s poštovanjem šutio i s vremena na vrijeme nam iz vrča točio sodžu u male keramičke čaše. (Činio je to ceremonijalno, ispruženom desnom rukom, oslonjenom na dlan lijeve ruke, kako nalaže stara korejska etikecija.)

„Znaš li priču o badhisattvi i gladnoj tigrici?“, pitao me je Seong-Hwan.

Nisam je znao.

„To je za mene najneobičnija od svih priča koje je Buddha pričao Anandi“, rekao je.

Bio sam spreman da je slušam.

„Nekoć davno živio je kralj po imenu Maharatha. Bio je bogat, moćan i silan. Imao je tri odrasla sina, koji su izgledali kao mladi bogovi. Zvali su se Mahapranada, Mahadeva i Mahasattva. Jednog dana kralj je sa sinovima izišao u perivoj koji je okruživao njegov dvor. Dok je kralj ostao sjediti na klupi ispod velikog drveta magnolije, mladići su, očarani ljepotom prirode, išli sve dublje u šumu, dok se nisu našli na rubu parka. Pred njima se pružio nepregledni tajanstveni čestar bambusove trske, iz kojeg su dopirali neki čudni glasovi. Najstariji brat, Mahapranada, rekao je glasno ono što je osjetio: „Mene je strah!“ Srednji brat, Mahadeva, skloniji kontemplaciji, svoje je osjećanje ovako izrazio: „I mene je strah, ali se ne bojim za svoj život, već da ću nanijeti bol našem ocu ako ovdje stradam.“ Najmlađi, Mahasattva, nije rekao ništa. Isukao je svoj mač i zakoračio u čestar. Ubrzo su ga čuli kako doziva. „Dođite, moramo pomoći jadnoj životinji!“ Potrčali su za njim i našli se na jednoj čistini usred čestara. U visokoj travi ležala je tigrica, po kojoj je puzalo sedam sasvim malih tigrića. Bila je očito iscrpljena od poroda i gladi. „Ako uskoro ne dobije nešto za jelo, tigrica će uginuti“, rekao je Mahasattva. „Ona se hrani sirovim mesom i toplom krvi. Gdje da to nađemo?“, rekao je Mahadeva. „Ovako iscrpljena ne može u lov, a ako sasvim izgladni, počet će žderati svoju mladunčad“, rekao je Mahapranada. „Da, ona neće žrtvovati svoj život da bi njih spasila. Životinje to ne čine“, rekao je Mahadeva zamišljeno. Prišli su tigrici, koja je i dalje nemoćno ležala postrance i jedva podignute glave upitno gledala u njih. Nisu znali šta da rade. A onda je Mahasattvu obuzela jedna jedina hitra misao, koja bi, da ju je znao ili htio izraziti, glasila ovako: „Došao je trenutak da se žrtvujem! Dugo već služim ovom nečistom tijelu, hranim ga i pojim, odijevam i u postelju polažem. A ono je osuđeno da

na kraju propadne i istrune. Nije li onda bolje da ga napustim po svojoj volji i u pravi čas? Danas ću to učiniti. Neka u kolu života koje se vječno okreće doživim prosvjetljenje. Iz osjećanja duboke sućuti odričem se svog tijela, koje me drži u ovom krugu postojanja, i svoj prosvijetljeni duh prenosim u novi krug *samsare*.“ Tako nešto mislio je nježni kraljević i, na zaprepaštenje braće, legao kraj tigrice. Ali ona je bila suviše iscrpljena da se pokrene. Vidjela je bodhisattvu, ali nije imala snage da prihvati žrtvu. Mladić je onda izvukao svoj mač i zabio ga sebi u trbuh. Šiknula je krv i tigrici je njen miris ušao u nozdrve. Kao da je zapahnuta valom nove energije, skočila je i u trenutku prožderala krvavo tijelo. Braća nisu mogla ništa uraditi. A nisu ni htjela, jer njihov najmlađi brat je prvi među njima doživio prosvjetljenje. S tim osjećanjem odnijeli su vijest svom ocu.“

Seong-Hwan je završio priču i Chong-Pilu pružio svoju čašu.

„Strašna priča!“, rekao sam. „Znači li to da treba da žrtvujemo sebe kad god je neko u nevolji? Je li to njena pouka?“

„Ne“, rekao je Seong-Hwan. „Ta priča nas samo podsjeća da moramo suosjećati s nevoljama drugih i priticati im u pomoć. To svakako nije lagan zadatak, ali samo tako možemo pokazati da za nas vrijednosti života premašuju našu ličnu sreću ili nesreću. To je ideja koja je otjelotvorena u Tari, božanstvu milosrđa.“

Pružio sam Chong-Pilu svoju čašu i odmah je iskapio do dna. Dobrovoljno skakanje u ralje zvijeri činilo mi se besmislenim. A i sama ideja žrtvovanja vlastitog života da bi se afirmirale neke apstraktne vrijednosti bila mi je strana. I jedno i drugo mogao sam prihvatiti samo kao simboličku manifestaciju jednog životnog principa, koji je plemenit, ali koji se u životu rijetko realizira. (Još od ćuški koje sam dobio od velečasnog Brala u sakristiji Crkve sv. Josipa znam da na svijetu nema milosti!) Htio sam upitati Chong-Pila što on o tome misli. Ali kad sam vidio kako šutke lakim pokretom glave odobrava tumačenje svog profesora, odustao sam da ga išta pitam. Shvatio sam da sam se našao na rubu jednog polja u koje sam mogao zakoračiti i osjetiti se kao da sam kod kuće samo ako odbacim svoj način mišljenja.

Na naš stol stigla su teleća rebra pržena na roštilju (*kalbi*) i mnogo raznog sirovog i barenog povrća. Pomislio sam: Seong-Hwan je epikurejac koliko i ja, a ja sam vjerovao da su budisti askete.

Te večeri razišli smo se prejedeni i pripiti.

Te noći u mučnom polusnu sam se zapitao: „Da li se Tara ikad meni javila?“

A kad sam pao u dubok san, usnio sam nešto što se jednom negdje drugdje nekom dogodilo.

Sjedili su u mraku, slomljeni, iscrpljeni, promrzli i pregladnjeli. Više nisu razgovarali. Više nisu ni gledali jedno u drugo. Ne zato što im pogledi nisu mogli probiti mrak, već zato što su se stidjeli jedno drugog. Bilo je teško podnijeti misao da je onom drugom isto toliko hladno i da je isto toliko gladan i da isto toliko misli na smrt. A jedno drugom nisu mogli pomoći. Nemoćni, oboje su se pomirili s tim da više nema smisla trpjeti. Tonuli su u bezdani ponor bez otpora. Željeli bi da ne potonu baš tu, tako zapušteni i prljavi, u tom ledenom mraku, kojim odjekuju eksplozije granata i puščana paljba, već da, čisti i smireni, nestanu u nekom dalekom toplom moru, pod blještavim suncem, čija svjetlost bljeska još duboko pod vodom. Znali su da im se ta posljednja želja neće ispuniti, kao ni mnoge druge prethodne, ali su se i s tim saznanjem već bili rezignirano pomirili. A onda se, sasvim neočekivano, začulo kucanje na vratima, najprije tiho, oprezno, a zatim jače. („Tako ne kuca policija", pomislili su u isto vrijeme.) On je ustao i bez pitanja „Ko je?" otvorio vrata.

„Donio sam vam kruh", rekao je jedan glas iz mraka.

„Zašto?... Nije trebalo... Imamo...", zamucao je.

„Uzmite!", rekao je glas. „Ne, ne mogu ući", odbio je njegov neodlučni poziv. „Žurim!", dodao je.

Čuo je korake koji se udaljavaju mračnim stubištem.

„Ko je to bio?", upitala je ona tiho, skoro nezainteresirano.

„Mensur. Donio nam je kruh!"

Poslije su polako močili komadiće kruha u sol.

„Možda ćemo preživjeti!", rekla je.

„Sigurno ćemo preživjeti!", rekao je.

Oboje su osjetili kako im je, negdje u dnu duše, toplije. Poslije su dugo sjedili u mraku, držeći se za ruke. Osjećali su da se dogodilo nešto, veliko kao prosvjetljenje, ali tada još nisu znali šta je to bilo.

Probudio sam se i odmah pomislio: „Možda im se zaista javila *ona*, Tara? Ne bi je prepoznali ni da su znali za nju, jer ona nema svoj oblik, već uzima bilo koji oblik kad treba pomoći u nevolji."

Spopala me je nesanica. Ležeći nauznak u dubokom mraku, počeo sam mučiti sebe pitanjem: „Je li ti se Tara ikad javila?“

Ne možeš je prepoznati. Ali kad ti neko pruži neočekivanu pomoć u trenutku kad ti je najgore, pomisli da je to tada bila *ona*!

Koliko si samo puta sanjao da bježiš od nečeg, od neke vatre, od nekih gonilaca, glavom bez obzira, a onda si se odjednom našao pred nekim zidom, u ćor-sokaku, bez izlaza! Dalje u istom pravcu ne možeš! Nemaš kud! A ni povratka ti nema! Stižu te oni gonioci, ili ti ona vatra već gori pod nogama! U panici si! Nema ti spasa! Tada se budiš, prestravljen, u znoju. Da si se u snu izbavio, sigurno bi nastavio mirno spavati i poslije bi zaboravio taj san i taj strah. A ta mòra, koja te tako često napada u snu, vjerovatno ti dolazi iz nekog dubokog i iskonskog straha, koji nije samo tvoj, da će te život, gonitelj, jednog dana natjerati u tjesnac, iz kojeg više nećeš moći izići i u kojem ćeš, pritiješnjen, skončati, kao zvjerka koju su sustigli psi goniči. Ukoliko se tada *ona* ne pojavi!

Sjećam se jednog filma koji sam gledao kao mali dječak. Da li je to bio prvi film koji sam u životu vidio, to ne znam, ali je bio prvi koji mi se urezao u svijest. Nisam imao ni šest godina, pa i ne pamtim cijeli film, ali mi je u pameti ostala jedna, vjerovatno završna scena.

Glavni junak je progonjen. Mrak je, i on, izgubljen, trči nekim pustim ulicama. Kad god zastane, čuje odjeke koraka iza sebe. Pokušava ući na neka vrata, ali su ona zaključana. Panično lupa, ali se niko ne odaziva, a on ne može čekati. Gonioci su mu za petama. Jurne iza ugla u jednu usku, mračnu ulicu. Trči iz sve snage. U dnu ulice dočekuje ga visoki zid. Više nema kud. Vadi iz džepa revolver. Gleda. Ima još samo jedan metak. Koraci se čuju sve glasnije. Sad se već vide sjene gonilaca. On podiže revolver u visinu očiju i puca u sljepoočnicu. (Sjećam se da je puklo jako. Vjerovatno sam se tada prvi put prepao pucnja vatrenog oružja!) U tom trenu slika na ekranu se potpuno zamračila... Tu je, valjda, bio i kraj filma!

Mora da je bilo jako tužno, jer su svi u kinu glasno plakali. I meni je bilo žao junaka filma, iako nisam baš dobro shvatio što mu se na kraju dogodilo. A mora da mi se jako dopao. Jer, kasnije, kad me je teta Marija pitala što ću biti kad porastem, odgovorio sam spremno, kao da sam s tim odavno raščistio:

„Samoubica!“

Možda se tako zvao taj film s čijim sam se s junakom bio poistovjetio. Jer drukčije ne bih tada mogao znati tu čudnu riječ, na koju sam tek znatno kasnije nailazio u knjigama, ali koju sam i tada rijetko kad čuo glasno izgovorenu.

Možda tu scenu pamtim zato što sam kasnije u životu često sanjao da se nalazim u istoj situaciji u kojoj se našao glavni junak tog filma. Možda zapravo i ne pamtim scenu iz filma, već svoj vlastiti san! A mora da taj san o skončavanju u slijepoj ulici nije samo moja mora. Svi se mi bojimo da se jednom ne nađemo u nekoj takvoj bezizlaznoj situaciji, pred zidom, u ćorsokaku. Nema se kuda dalje. A ni vratiti se ne može. (Ustvari, u životu i nema povratka, jer život nije šuma u kojoj možeš potražiti staru stazu ako vidiš da si zalutao. Život je tok, vrijeme, brza voda, i u njega ne možeš na istom mjestu zagaziti dva puta.)

Takve more nas u snu sve progone. Ali iz sna se probudiš i one nestanu i rasplinu se kao jutarnje magle. A što ako ti se to jednom stvarno desi?

Bježao si od nečeg i tražio spas, ili izlaz, a umjesto toga našao si se u bezizlaznoj situaciji, bez posla, bez novaca, bez doma. Beskućnik si. Izbjeglica. Izgnanik. A pred tobom je zid preko kojeg ne možeš! *Zid* je, naravno, metafora. Ali ti, svejedno, nemaš snage da ga pređeš. Iscrpilo te to dokle si stigao. A i bojiš se što bi ti se s druge strane moglo dogoditi. Gori ti pod nogama! Hvata te panika! A znaš da to ne sanjaš! I da se nećeš probuditi i zaboraviti tu moru! Što ti je preostalo? Pomišljaš na samoubistvo! (O tome nikome ništa ne govoriš!) Žališ samog sebe! (Ali to niko ne zna!) U mislima se već opraštaš od onih koje voliš! Klonuo si sasvim! Misliš: kraj je!

U tom kritičnom trenutku, međutim, onaj metaforički zid može nestati pred tobom. Voljom sudbine, ti se odjednom možeš naći na otvorenom prostoru, slobodan, pred raskrsnicom putova koji vode na razne strane. Ali tada ti se može dogoditi da, obnevidio od panike, straha i samosažaljenja, ne vidiš tu raskrsnicu koja je pred tobom. (Naravno, i ta *raskrsnica* je samo metafora!) A zato što je ne vidiš, ne možeš ni birati svoj put.

Šta ćeš uraditi?

Izgubivši i posljednju nadu, ubit ćeš se, kao junak onog filma.

Ili će ti, odjednom, sve postati svejedno. („Neka bude šta bude!“ *Let it be! Que sera sera!*) Pomiren sa sudbinom, ravnodušno ćeš čekati rasplet. Znaš da do njega može doći već sutra, ali se u dnu duše nadaš da se on može i odložiti na neko vrijeme.

Ili ćeš, na granici očajanja, uložiti još jedan, krajnji napor, s energijom za koju nisi ni znao da ti je preostala. I pokušat ćeš preći na drugu stranu, preko zida koji te je zaustavio. U tom trenutku ćeš shvatiti da zida i nema, da je on metafora, i da je pred tobom jedna mnogo lakša, također metaforička, prepreka: raskrsnica putova koji vode na razne strane.

Tada ti se može javiti Tara i pomoći ti da skupiš snagu i nađeš svoj put. Ali je nećeš prepoznati, niti je uopće možeš prepoznati, jer ona nema ni glasa ni lica, jer ona je darivanje bez dara i bez darodavca.

Jedino ako si spreman da zatomiš strah, da zaboraviš svoje brige, želje, strahove, očekivanja, da se u meditaciji izdigneš iznad svijeta patnje, svijeta *samsare*, i uđeš u čistu duhovnost, možda ćeš doživjeti jedni viziju u kojoj će se, pred tvojim očima, pojaviti, otjelotvorena, ona, Boginja Milosti. Onako kako se jednom pojavila starom kineskom pjesniku Hoinu.

(Njegovu pjesmu sam našao u jednoj staroj antologiji kineske poezije i ovdje je cijelu navodim u mome nevještom prevodu.)

Sjedneš na vrh brda,
ili negdje gdje je toliko visoko
da ne vidiš ništa drugo osim nebo.
Svojim dahom ispraznš sav prostor oko sebe.
Nema ničeg o čemu bi mogao govoriti.
I nema više ničeg u što bi mogao gledati.
Samo praznina.

A onda kažeš: aaahhh...
Gle, ima tamo nešto!
Pogledaj, tamo je more,
i mjesec se uzdigao,
pun, okrugao, blijed.
I ti sad vidiš:
more, srebro na mjesečini,
male bijele krijeste valova.

A gore na tamnoplavom nebu
visi veliki mjesec,
svijetli,
ali ne blješti,
već blago sija.

Gledaš u mjesec dugo, dugo,
dok ne osjetiš da si miran i sretan.
A onda se mjesec počne smanjivati,
i bivati sve sjajniji,
dok ti se ne ukaže kao zrno bisera,
ili kao sjeme, ali tako blistavo,
da jedva možeš gledati u njega.
Biser počne rasti.
I prije no što shvatiš što se događa,
pojavi se ona, Kuan Ying, Majka Milosrđa,
visoko naspram neba,
sva u blistavoj bjelini,
na cvijetu lotosa,
koja plovi na valovima.
Vidiš je,
— sad kad znaš kako da gledaš —
vidiš je jasno, kao što ja tebe vidim.
Njeno ruho je svijetlo,
i oko glave joj je svijetao krug.
Smiješi ti se,
oh, kako divan osmijeh!
Toliko se raduje što te vidi
da joj suza radosnica bljesne u oku.

Ako duhom ostaneš miran,
i samo prošapćeš njeno ime,
ne insistirajući,
ostat će dugo.
A kad ode, otići će
smanjujući se,
i opet će postati biser,
toliko mali da ga više ne vidiš.

A onda ćeš opaziti
da je nestalo i neba i mora,
da je ostao samo prostor...
Divan prostor!...
I dugo će ostati,
ako ti možeš ostati bez sebe.
Jer ne možete postojati
i ti i taj prostor!
Ono što vidiš pred sobom
prostor je!
A ti nisi u njemu.
Ti nisi u njemu!

Zamišljam da bi Tin Ujević sve dao za jednu takvu viziju u kojoj se istovremeno javljaju Istina i Ljepota. Njemu se takva vizija, možda, i mogla ukazati, jer je on, od svih naših pjesnika, najviše žudio da duhovnim okom prodre „duboko u tmušu", „u obrise, dalje od granica stvari", do samog principa po kojem svijet kola i kruži. A on je bio i jedan od rijetkih naših pjesnika koji je pošao u susret tom „vrlo starom otkriću": da smo *svi već jednom bili*, i da ćemo opet biti *u nekom drugom biću*. Njegove pjesničke vizije više su bile *slutnje*, koje proizlaze iz meditacije, nego izmaštane slike, koje po svojoj volji proizvodi pjesnička imaginacija. Međutim, ni on se nije mogao odreći sebe. Izlaz iz virova svojih slutnji i on je, na kraju, našao, put k sebi, a ne u prostore praznine, s one strane patnje, koji su se ukazali starom kineskom pjesniku Hoinu. Uostalom, i sam Ujević je dobro znao da se njegova poezija više iscrpljuje u *traženju* nego u viđenju onostranog svijeta. I sam je, ne jednom, priznao svoju nemoć: *Uzalud nebo za odgovor molim!*

Ali što me navodi da govorim o vizijama koje vode na *onu stranu svijeta*? Takve vizije doživljavaju pjesnici, mistici, isposnici, zanesenjaci, vidovnjaci, sveci i proroci. Pa ni oni ne previše često. A naše su slutnje češće i običnije. Da ih izrazimo, dovoljan nam je i naš svakodnevni jezik s njegovim banalnim slikama i usporedbama. Govorimo onako kako osjećamo: da smo *pritiješnjeni*, da smo se našli *u tjesnacu, u procjepu*, da smo *zalutali*, da smo upali u *slijepu ulicu*, da smo *dovedeni pred zid*, da smo *u ćor-sokaku*. A sve te i slične priče jezik nam gotove stavlja na raspolaganje da bismo mogli označiti onu posebnu životnu

situaciju u kojoj su mnogi drugi prije nas već bili i u kojoj se svako od nas svakog časa može i sam naći. I mada su banalne i istrošene, te jezičke slike sasvim tačno označavaju tu situaciju.

A i ja sam se u njoj našao, i to više puta, i nikad se nisam dvoumio kako da je označim: *pritiješnjen sam, u ćor-sokaku sam, doveden sam do zida*. Zbog toga sam, uostalom, i otišao u Zemlju Jutarnjeg Mira, s jednog na drugi kraj svijeta.

Bilo je proljeće kad sam dobio pismo iz Seoula.

Oakcroft Road, koji iz Lewshama vodi na Blackheath, već je bio posut beharom, a zrak je u njemu mirisao na razbokoreni jasmin. Ujutro su kosovi pod prozorom glasno oponašali slavuja, a po granama brijestova i kestenova jurile su se male sive vjeverice. U baštama su se šarenile primule i maćuhice jarkih boja, koje su ličile na male, brbljive patuljke, koji bi se primirili i zašutjeli kad im priđeš, da bi opet digli graju čim se od njih udaljiš.

Tih dana volio sam šetati s Kaćom po osunčanom zelenom prostranstvu Blackheatha i Greenwicha, promatrati boje cvjetnih lijeha, slušati ptičji pjev i hraniti vjeverice kikirikijem. Punim plućima sam udisao to arkadijsko proljeće južnog Londona. Ali me je, u dnu duše, hvatao strah da je sva ta radost oko mene samo priviđenje, *mirage, fata morgana*, lijepi san, i da ću se svakog časa probuditi, izgubljen i slomljen, na kraju neke slijepe ulice, kao junak iz onog filma koji sam gledao kao dječak.

Nisam sanjao to sunčano londonsko proljeće. A ipak ga nisam doživljavao ni kao javu. Jer u javi je preda mnom bio zid, mračni *cul-de-sac* bez izlaza. A onda je došlo to pismo iz Seoula.

„Mislim da bi Tebi i Kaći boravak ovdje mogao biti ljekovit, kao što je bio i nama koji smo to mnogo manje trebali“, pisao mi je prijatelj. „Koreja je izvanredno zanimljiva zemlja i za one kojima Istok nije baš slabost, kao za mene i moju ženu. Ako nisi već definitivno ugovorio nešto bolje, trebao bi napisati pismo profesoru Kimu, šefu Odsjeka, u kome bi upitao o mogućnostima angažmana. Uz pismo priloži *curriculum vitae*, s akcentom na akademskoj karijeri. Ako mogu da savjetujem, dobro bi bilo da pismo govori o Tvojim akademskim kvalifikacijama. Isticanje Tvojih trenutnih nevolja i potreba, a pogotovo ma kakva politizacija, mogli bi biti pogrešno shvaćeni: ovdje ljudi ne žele voditi naše ratove, a evropska *compassion* im je sumnjiva.“

U tom trenutku o Koreji nisam znao skoro ništa, osim da je u mojoj mladosti tamo bjesnio žestoki rat, koji je zemlju sasvim opustošio. Poslije je kod nas ime te zemlje postalo sinonim za ratna razaranja, siromaštvo i stradanje. Gotovo

u svakom gradu bilo je neko mjesto na periferiji koje je nazvano „Koreja“, gdje je u straćarama živjela sirotinja. Ustvari, do tada sam samo jednom imao neposredne dodire s Korejcima: jedna grupa studenata iz Sjeverne Koreje studirala je u Sarajevu naš jezik. Već poslije godinu dana mogli su se lako sporazumijevati, i naši studenti su ih voljeli, jer su bili vrijedni i skromni. Ja sam, doduše, imao problema s njima na ispitu iz teorije književnosti, ali sam im gledao kroz prste. Nisu se interesirali ni za strukturalizam, ni za fenomenologiju, ni za psihoanalizu, a nepoznat im je bio čak i Aristotel. Naučili bi napamet po nekoliko rečenica o metafori ili simbolu, i ja sam bio zadovoljan. Jedino me je iznenadila njihova mnemotehnika. Učili su tako što su pamtili početke rečenica iz udžbenika: „Metafora je...“, „Na primjer...“, „Međutim...“, „Ali...“. kad bi se sjetili tog početka, dalje im je išlo lako. Šta je poslije bilo s njima, to ne znam.

Ali znam šta je bilo s mojim prijateljem Miodragom Bogićevićem, koji je četiri godine bio jugoslovenski ambasador u Pyong-yangu.

Još iz studentskih dana Bogić je imao nevjerovatnu potrebu da govori. To ga je sigurno i odvelo u politiku, gdje je godinama važio kao izvanredno rječit i uman čovjek. (Kod naših ljudi elokvencija je uvijek smatrana znakom naročite pameti, naročito među političarima, kojima je često nedostajalo i rječitosti i pameti.) Iz politike je i ušao u diplomaciju, iako u tom poslu govorljivost nije velika vrlina. Otišao je u Pyong-yang. Kako mu je tamo bilo, nismo saznali, iako je mnogo puta započinjao priču o svom životu i svojim susretima u Koreji. Prekidali smo ga neučtivo, dajući mu bezdušno na znanje da nas te priče o Koreji ne zanimaju. U zemlji su se počele događati zanimljivije stvari nego što je bila vladavina Kim Il Sunga u dalekoj Koreji. A Bogić je bio opsjednut Kim Il Sungom, ali mi nikad nismo saznali zašto, jer ga nismo pustili da priča! (A mogli smo od njega, možda, čuti nešto zanimljivo! Ljude ipak treba pustiti da pričaju!)

Umro je u Sarajevu treće godine rata, izgladnio i svega željan. Nije imao podsticaja da bježi od svoje i naše zajedničke sudbine.

„Bolje je umrijeti u svom domu kao čovjek, nego skapati na tuđem pragu kao pas.“

Tako mi je rekao kad sam ga posljednji put sreo pred vratima njegove kuće. Bio je vidno oslabio i ostario, a dok smo razgovarali pogled mu je lutao nekud ustranu, kao da traži nekog drugog sagovornika. Ne znam da li je ta misao o smrti u svom domu sazrela u njemu tokom opsade grada, ili ju je kao mudrost

donio s tog puta na Daleki istok. Ali mi se činilo da tako govori jer je tako odlučio. Svi smo mi tada, u svakodnevnom suočenju sa smrću, donosili neke odluke o tome kako da dovršimo život. Kao da je odluka o tome bila u našim rukama! Međutim, u njegovom slučaju ispalo je onako kako je to sam želio.

Bez obzira što o Koreji ništa nisam znao, javio sam se profesoru Kimu i poslije dužeg vremena dobio od njega odgovor da, nažalost, nije u mogućnosti da me u tom trenutku angažira. Međutim, na kraju tog pisma dodao je, za mene sasvim neočekivano:

„Ja sam budist. I predosjećam da ćemo se nas dvojica u budućnosti ipak sresti i uspješno sarađivati."

O budizmu sam tada znao jedva nešto više nego o Koreji. Zato sam se i pitao što znači njegov predosjećaj. Je li to ona *karma* o kojoj sam čitao u djelima evropskih pisaca opsjednutih Istokom? A mora da sam ta djela čitao površno, jer sam i ja, kao i mnogi, stekao utisak, sasvim pogrešan, da je u osnovi budizma zapravo fatalizam i da je njihova *karma* zapravo isto što i naša *sudbina*: od nje se ne može pobjeći i s njom se treba pomiriti. Tek kasnije sam shvatio da ono što nama na Zapadu izgleda kao fatalističko mirenje sa sudbinom, na Istoku proizlazi iz svijesti o dubokoj povezanosti svega što nam se dešava u životu. Naš život nije omeđen datumima rođenja i smrti, niti se svodi na ovo ovdje postojanje. *Mi smo*, kao što je rekao Tin, *već jednom bili u drugom nekom biću*! I opet ćemo biti! A ako smo nekad nešto učinili, ili propustili učiniti – u ovom životu ili u nekom prethodnom, svejedno – onda je TO postala naša *karma*. Jer karma je radnja koja je trebala da se izvrši, a nije se izvršila, ali će se jednom izvršiti i morati izvršiti.

Zapadnjačka vjera u sudbinu samo je paradoksalni produžetak zapadnjačkog racionalizma. Tek kad se u životu dogodi nešto što ne možemo objasniti logički, kao posljedicu uzrokom, skloni smo reći: „*Moralo* se tako dogoditi! To je *sudbina*!"

Strana nam je pomisao da ta naša *sudbina* proizlazi iz jedne dublje veze među stvarima i da je ona ipak posljedica nečega što se jednom davno dogodilo, možda još u životu prije našeg rođenja, a što mi nismo u stanju spoznati.

„Ništa se ne događa iz ničega; sve nastaje iz onoga što jeste ili je bilo!", zapisano je u jednoj budističkoj svetoj knjizi.

Nasuprot tome, mi sa Zapada uvijek tražimo razlog i uzrok, a ako ga ne nađemo, onda kao objašnjenje potegnemo *sudbinu*.

Prošlo je ono sunčano londonsko proljeće kad sam dobio prvo pismo iz Seoula. Prošlo je i kišno ljeto, došla je već i zima. (Promjene godišnjih doba u Londonu više se obilježavaju prevrtanjem listova kalendara nego klimatskim promjenama.) Već sam bio zaboravio i profesora Kima i Koreju. Živio sam mirno u svom ćor-sokaku, izmiren sa sudbinom: *Let it be*! A onda je došlo drugo pismo od profesora Kima, u kome me je pozvao da već od sljedećeg proljeća predajem na Korejskom univerzitetu za strane studije. Tako se ispunilo ono njegovo neobično predosjećanje.

A možda se tada dogodilo i nešto drugo, možda mi se javila Tara i izvela me iz ćor-sokaka, u kojem sam, ravnodušan, čekao rasplet.

Kasnije, kad sam Seong-Hwana pitao da li je zaista predosjećao da ćemo se nas dvojica jednom ipak naći zajedno na kampusu Korejskog univerziteta za strane studije u Yonginu, on je potvrdno klimnuo glavom, dodavši s osmijehom:

„Mi to zovemo *karma*!“

Istog dana kad sam dobio to novo pismo iz Seoula otišao sam u knjižaru i kupio neke knjige o Koreji. Jedna od njih imala je naslov *Korea. Culture Shock*! Ali me to nije uplašilo. Jer, veće šokove od onih koje sam preživio u vlastitoj kulturi nisam mogao očekivati ni u tom svom prvom susretu s Dalekim istokom.

Nekoliko dana kasnije u jednoj antikvarnici kod Britanskog muzeja naišao sam na jeftini reprint knjige koja je objavljena u Londonu 1818. godine, s neobičnim naslovom *An Account of a Voyage of Discovery to the West Coast of Korea and Great Loo Choo Island*. Kupio sam je i ponio je sa sobom na put. Pročitao sam je s velikim zanimanjem u avionu za Seoul. Na žalost, zaboravio sam je u pretincu sjedišta kad sam napuštao avion, usplahiren kao i obično u takvim prilikama. Ali mi se sadržaj te knjige duboko urezao u svijest, pa sam dugo po dolasku u Koreju upoređivao svoja iskustva s onim što je sto osamdeset godina ranije doživio britanski kapetan Basil Hall, koji je s fregatom *Lyra* 1. septembra 1818. doplovio do zapadne obale Koreje. Njegova priča o dolasku u tu zemlju nekako se sama od sebe utkivala u sve moje kasnije priče o toj zemlji.

Odlučio sam da priču Basila Halla svakako unesem u svoj roman, ali nisam znao kako da to učinim. Da li da pustim da je on sam priča, i da tako u roman uvedem onaj *glas* Drugog koji, poslije Bahtina, toliko cijene moderni naratolozi? Ili da ja sam ispričam ono što je on vidio i da tako sačuvam kontrolu

nad pričama koje izvana ulaze u moj roman? Morao sam razriješiti tu dilemu prije nego što priča poteče, jer – kako kažu – čitalac mora biti siguran *ko* priča priču. Ali sam umjesto toga samo odmahnuo rukom, promrmljavši kao da se s nekim prepirem:

„Čitaocu to nije toliko važno, jer njega zanima sama priča, a ne identitet onoga koji priča."

11.

KALEIDOSKOP SJEĆANJA

Postao sam uvjeren da mi za pisanje romana nije neophodan glavni junak. Naravno, ako se odnekud ipak pojavi, dobro je došao! Ako se ne pojavi, ja ću i bez njega nastaviti pričati. Možda će se to moje pričanje, malo-pomalo, ipak pretvoriti u roman. Jedino mi je važno da u pokretu održim kaleidoskop sjećanja.

Svjestan sam, međutim, da na taj način dolazim u sukob s teoretičarima romana, koji tvrde da su junak i njegove pustolovine romanu neophodni, jer se jedino pomoću njih mogu u romanesknu formu preobraziti životna iskustva i slike-uspomene onoga koji priča. Samo se tako, kažu, život može preobraziti u *fiction*. Ali ja se s tim ne mogu složiti. Zar i sjećanja koja se spliću u narativni tekst samim činom naracije ne postaju *fiction*? Onaj koji priča, već samim tim što *priča*, više nije onaj koji se *sjeća*. Čim počne pričati, on preobražava svoja sjećanja u priču, u kojoj se sve, samo od sebe, pretvara u onu nepouzdanu materiju koju nazivamo „fikcija". Baš kao što mi je jednom govorio moj prijatelj Jeremy:

„Dok pričam o Belindi, ponekad se i sam upitam da li ja to pričam o onoj djevojci koju sam kao student upoznao u pirejskoj luci, ili je ona ušla u moju priču iz nekog mog sna. Možda ona, takva, živi i postoji samo tu, u toj priči koju pričam. Uostalom, ja više nisam siguran čak ni da li se ona djevojka s kojom sam prije trideset godina proveo jedno uzbudljivo ljeto u Grčkoj i Turskoj zaista zvala Belinda!"

Ljudi s pravom kažu:

„Ostaje upamćeno samo ono što je ispričano."

Ali to ne znači da se to što je ispričano zaista dogodilo tako kako je ispričano.

Bili smo naivni kad smo povjerovali da je ono što se priča išta drugo i išta više nego *priča*. Uostalom, ona je zanimljiva ne zato što nam govori kako se nešto stvarno dogodilo, već zato što samim pričanjem stvara prijatno osjećanje da nismo sami, da komunikacijski kanal nije prekinut, da smo i dalje u vezi s drugim ljudima.

Ako sve što ulazi u priču, čak i naše sjećanje, samim pričanjem postaje fikcija, onda priči zaista nije neophodan glavni junak, za koga se tradicionalno pretpostavlja da svojom ličnošću i svojim pustolovinama preobražava životna iskustva onog koji priča u fikcionalni svijet priče. Ja mislim da je ta „priča s glavnim junakom" tek stari, prevaziđeni aristotelovski koncept. Junaka je, u stvari, stvorio mit. Naše priče mogu i bez njega. Kad hoćemo da ispričamo ono o čemu smo maštali ili sanjali, što smo čuli ili vidjeli, što se dogodilo nama ili drugima, ili što se uopće nije dogodilo, mi ne moramo izmišljati glavnog junaka, koji bi, tobože, jedini bio ovlašćen da naša iskustva pretvori u priču. Priča postaje *priča* samim činom pisanja.

Za pričanje je više od glavnog junaka potrebno nešto drugo, nešto što pokreće priču, što joj ne da da stane. Jer, što joj se može gore dogoditi od toga? Kad priča stane, pričanje se umrtvi i obično pretvori u razliveni diskurzivni govor, u kojem, kao ni u ustajaloj vodi, nema života. A život je priči isto toliko potreban koliko bistra voda ribi.

Mnogim romansijerima se, po njihovom vlastitom priznanju, često dešavalo da stanu i ne znaju kako da nastave priču. Kao da se onaj stroj koji plete tekst romana zaustavi sam od sebe, pa ni makac! U takvim prilikama im ne preostaje ništa drugo do da zavape:

„Dajte mi zamajac!"

Čega se sve romansijer onda ne dosjeti da bi svoj roman opet stavio u pokret! Šta sve ne čini da bi pokrenuo tkanje teksta!? A to nipošto nije beznačajan problem, iako se u teoriji romana o njemu nije mnogo govorilo. Šklovski je tu svakako bio u pravu: umijeće je u postupku. Ja bih čak rekao: umijeće je u *triku*.

Pisac, recimo, uvede junaka u svoj roman i pusti ga da u njemu živi svoj život. A junak, zadovoljan svojim životom, ne čini ništa što bi poremetilo njegov mir, već spokojno okreće dolap, idući uvijek istim putom, svakim danom u istom krugu. I on bi tako, manje-više sretan, tiho i mirno živio sve do svoje smrti. Ali problem je u tome što bi u tom slučaju mnogo prije njega umro sam roman. Kao što umire voda koja stoji. Zato je romansijer prisiljen

poslužiti se nekim trikom i u roman uvesti nešto što će iz osnova izmijeniti život njegovog junaka.

Učinit će, recimo, da njegov junak sretne neku ženu, i taj će susret za njega postati fatalan. (Ta *femme fatale* nepriznati je narativni agens u mnogim pričama i mnogim ljudskim životima!) Ili će mu dodijeliti veliko nasljedstvo, poslije čega ni on ni njegov život više neće biti isti. (Junak bi, naravno, volio da se s tim zgoditkom završi roman o njemu. Ali je romansijeru takav *happy end* odveć banalan. On više voli opisivati kako njegov junak nerazumno troši blago koje je neočekivano dobio.) Ili će ga poslati na neki dalek put, s kojeg će se vratiti drukčiji, jer je negdje doživio nešto što ga je potpuno izmijenilo. Ili će mu na vrat navaliti neku veliku nevolju, recimo, tešku bolest. Ili će učiniti da u njegovoj zemlji izbije rat. Ili će mu, što je najjednostavnije, poslati *pismo*. Da, pismo! Gotovo da nema romana u kojima neko neočekivano pismo ne promijeni junakov život. A taj trik su romansijeri naučili od komediografa, koji su se oduvijek rado i često služili pismima kao zamajcem za pokretanje radnje. Kad god im zatreba da pokrenu radnju, komediografi svom junaku poture pismo.

Ako su se tim trikom služili mnogi pravi romansijeri, zašto se onda i ja ne bih njime poslužio? Ja, doduše, nemam junaka kome bih poturio pismo. Međutim, kao što je čitalac mogao već primijetiti, i meni se stalno dešava da se samo od sebe zaustavi tkanje teksta: zastane onaj kaleidoskop sjećanja, i stoji, kao mašina u kvaru. I meni tada treba zamajac. A za to i meni može dobro poslužiti neko pismo.

Ustvari, u mome životu, baš kao u komedijama, često su važnu ulogu igrala upravo pisma. Zahvaljujući jednom pismu, ja sam iz Londona otišao u Zemlju Jutarnjeg Mira. Zahvaljujući jednom drugom, ranijem pismu, ja sam izašao iz Sarajeva. (Ovdje skrećem pažnju na glagolsku konstrukciju: svi govore „došao je u grad“ i „otišao je iz grada“, samo su Sarajlije u ratu govorile: „ušao je u grad“ i „izašao je iz grada“. Tako je sam jezik reagirao na njihov doživljaj vlastite sudbine: živeći u opsjednutom gradu, znali su da su zatvoreni u strogo kontrolirani prostor, u koji se teško moglo ući i iz kojeg se još teže moglo izići.)

O onom pismu koje me je pokrenulo da iz mira južnoga Londona krenem na Daleki istok već sam govorio. Sad bi trebalo da govorim o tom drugom pismu, koje je, također sudbonosno, u pokret stavilo moju životnu priču. Međutim, tom pismu je prethodilo dugo vrijeme stradanja i poniženja, koje je u mome sjećanju ostavilo nezaraslu ranu, koja se lako otvori, pa prokrvari s novim

bolom čim se takne. Zato svaki put kad se sjetim tog vremena moram biti posebno pažljiv da nekom neopreznom uspomenom ne pozlijedim tu ranu. Ustvari, ja obično izbjegavam govoriti o tome vremenu. Najradije bih da ga potisnem u zaborav. Ali umjesto u zaborav, ono propada u moju podsvijest, odakle mi se, kao iz neke mračne pećine, javlja neočekivano i napasno, poput kakve siktave ljute nemani, da me podsjeti koliko su u životu sreća, mir i sigurnost varljive stvari.

I sad bih izbjegao govoriti o tome. Najradije bih se pravio da sam sve zaboravio. Ali ja sam odlučio pisati roman. A roman ne nastaje od zaborava, već od sjećanja. Zbog toga ne smijem zaustaviti kaleidoskop sjećanja, jer bi s njim i moja priča stala i zamrla. Zato ću nastaviti pričati. A da onu duboku ranu ne bih povrijedio nekom iznenadnom uspomenom, pretvarat ću se da to o čemu pričam nema veze sa mnom. /Teorijski, to i nije teško. Jer, prema tumačenju Gerarda Genetta, onaj koji ispreda priču ionako nije identičan s onim koji je vidio i doživljavao to o čemu se u priči priča. I kad se radi o istom licu, ono se u priči nužno udvaja, jer vrši dvije različite narativne funkcije: jedno lice je sve vidjelo, a drugo o svemu priča. Čitalac to treba da ima na umu dok bude pratio priču koja slijedi.)

Opsada grada je trajala već godinu dana. Odavno je nestalo svake hrane, a ono malo što je stizalo u grad nije bilo dovoljno da se prehrani preko dvjesto hiljada njegovih stanovnika. Ljudi su bili izgladnjeli i kretali se ulicama unezvijereno. Koliko zbog gladi, toliko i od straha. Jer, svakog se časa mogao ponovno začuti strašni fijuk granate, od čijeg udara se zatrese zemlja, ospe staklo i malter, zapali kamen, zajauču oni koji su ostali na zemlji povrijeđeni i oni koji su vidjeli njihove krvave rane. Svakim danom je bilo sve više ruševina. Ginulo se na ulici, svakodnevno, od gelera i snajperskog metka. A još je malo ko shvatao šta se događa. Kakvi su se bjesovi oslobodili? Nije se imalo čime ogrijati. Od studeni se nije imalo gdje pobjeći. Sve teže je bilo trpjeti. Tu hladnoću. Tu glad. Taj strah od rana i smrti.

Šta ti je, reci mi, od svega toga bilo najteže podnijeti? Onaj mrkli mrak, kroz koji su stravično odjekivali zvuci rata: zvižduci i eksplozije granata, štektanje teških mitraljeza, puščana paljba, i od svega toga gore: ljudski krici?

Ili ti je teže bilo u ledena jutra ići po vodu, čak tamo do Pivare, i usput gledati kako svakim danom sve više nestaje Grad.

Ili si još teže podnosio gubitak prijatelja? (Neki su se izgubili još na početku rata. Neki su ostali zatočeni na drugoj strani. Neki su stradali od snajpera ili

granata. Neki su uspjeli izaći iz paklenog kruga. Neki su ti dali na znanje da ti više nisu prijatelji. Neke si sam otpisao.)

Ili ti je najteže bilo to što si izgubio kontakt sa svojim najmilijim i sa svijetom u kojem oni žive, pa si se zbog toga sve više osjećao sam, kao u paklu, iako su svugdje oko tebe bili isti takvi mučenici kao i ti? (Međutim, za razliku od onih u paklu, stradalnici u opsjednutom gradu nisu gubili nadu. Svaki od njih je vjerovao da će baš on biti taj koji će preživjeti. A neki su se nadali da će, na kraju, baš oni zapjevati pjesme pobjede i osvete.)

Kad se približila druga zima, osjetili ste da nju ne biste mogli preživjeti. Ustvari, više niste ni imali želju da se borite za život, koji se sveo na patnju. Pomisao na samoubistvo vam se sve češće javljala, čak je više i niste krili. Ipak, nagon za samoodržanjem još je bio jak. Taj nagon te je i naveo da napišeš i u svijet pošalješ pisma, čiji se sadržaj mogao svesti na jedan jauk: „Pomozite, ljudi!"

Nikad nisi saznao jesu li sva tvoja pisma stigla na svoja odredišta. Za dva znaš da jesu.

Jedno pismo si poslao u rodni kraj, na tamošnju visoku školu. Ponudio si im svoje usluge i objasnio razloge zašto to činiš. Začudo, odgovor si dobio brzo, redovnom poštom, iako je glavna zgrada PTT-a već bila izgorjela. Pošta nije stizala u opsjednuti grad, a ti si ipak jedno jutro u poštanskom sandučiću našao pismo. Pravo pismo, s čitko ispisanom adresom i propisno poništenom markom. Iz one visoke škole su te izvijestili da je tvoja ponuda s pažnjom i simpatijama razmotrena u njihovom kolektivu i da sada čekaju mišljenje i odluku vlasti. Obradovao si se i ponadao da ćeš se, eto, na kraju života vratiti u zavičaj, tamo gdje si se rodio. Bio si već u godinama kad se ponovo s čežnjom počne misliti na zavičaj. Tada još nisi znao da čovjeku zavičaj nije uvijek tamo gdje se rodio, da osim rodnog kraja postoji i jedan drugi, prethodni zavičaj, onaj od prije rođenja. Tek kasnije si shvatio da se ipak nećeš vratiti u mjesto u kojem si se rodio, već da ćeš se na kraju vratiti u taj prazavičaj, u zavičaj od prije svog rođenja, *natrag u prazninu*. Jer, poslije onog pisma koje ti je osnažilo nadu, nisi dobio više nikakve druge vijesti. Ni danas ne znaš da li su vlasti imale neko mišljenje o onom tvom pozivu u pomoć.

Za još jedno pismo znaš da je stiglo na odredište, jer je odgovor stigao brzo, ali na drukčiji način.

Radio-amateri su ti jednom uspostavili vezu s kćerkom, koja je bila počela studije u Beogradu. Kroz etar, s drugog kraja svijeta, jedva si čuo njen slab, drhtav glas, u kojem si više od riječi razumio nadu:

„Pozvan si na dvije godine u London! Poziv smo ti poslali faksom na nekoliko adresa.“

Već sutradan si izišao u grad i popeo se na posljednji kat velike mračne zgrade u kojoj je bio jedan od rijetkih ureda čiji su telefoni još radili. Mlađi čovjek s brkovima, koji je čitao neku knjigu, obavijestio te je:

„Faks za vas smo primili. Tu je negdje!“

Iz hrpe papira izvadio je jedan list. Bio je to kratki zvanični poziv da od sljedeće jeseni predaješ na Školi za slavenske i istočnoevropske studije u Londonu.

„Faks je stigao prije više od deset dana“, rekao si začuđeno.

„Da! Tako nekako!“, rekao je čovjek s brkovima i opet uzeo onu knjigu u ruke.

„Zašto me niste obavijestili?“, pitao si.

„I sami vidite da nije hitno! A i da je hitno, ne biste mogli otputovati. Odavde niko ne može otići!“, rekao je čovjek mirno, kao sudbina.

„Mnogi odlaze!“, pobunio si se, kao da se buniš protiv sudbine.

„Drugo su oni!“, rekao je.

Spustio je pogled na knjigu i nastavio čitati.

Kad si se vratio kući, žena te je dočekala s uzbuđenjem u glasu:

„Stigao je faks! Donio ga je jedan novinar Reutersa. Popeo se po ovom mraku na dvanaesti sprat! Kaže: jučer ga je dobio i pretpostavio da je nešto važno, pa je požurio da nam ga uruči!“

Bila je to kopija istog faksa koji si već imao u džepu.

Dalje je sve išlo lako. Za nekoliko dana dobio si sva potrebna odobrenja. A kad si ih složio, tek tad si shvatio zašto si ih tako lako dobio. Svi su znali, kao i onaj čovjek s brkovima, da nikud nećeš otputovati. Da niko ne može otputovati, bar ne bez onog jednog konačnog odobrenja, za koje je malo ko znao kako se može dobiti! Ali i kad si to shvatio, nisi se pomirio sa sudbinom. Počeo si obilaziti ljude od uticaja i obilazio ih danima. Primali su te sa simpatijama i razumijevanjem. Ali nisu pomogli. Neki nisu mogli, neki nisu htjeli. Tek kad si već bio izgubio nadu, pomogao ti je čovjek kojeg i nisi dobro poznavao i od koga si to najmanje očekivao.

„Šta ste naumili?“, pitao te je prijekorno, iako mu ništa nisi rekao.

Slegao si ramenima:

„Odlučili smo da ne čekamo zimu. Želimo otići, na ovaj ili onaj način.“

„Ne smijete to učiniti!“, rekao je.

„Možeš li nam pomoći?“, pitao si.

„Možda mogu!“, rekao je nesigurno.

Dva mjeseca poslije toga izišli ste iz Sarajeva, s konvojem za stara i iznemogla lica.

Kad su mi se kasnije u sjećanju javljale ovakve priče, uvijek bih pomislio: „Tara! Tara!“

Ali ljudi iz tih priča nisu imali pojma šta im se uistinu događalo, čak iako su u tim trenucima osjećali neku posebnu toplinu, kao da su se našli u zagrljaju vlastite majke.

U tim danima iščekivanja meni se dogodilo nešto što mi je još više pojačalo želju da otputujem.

Jednog dana zazvonio mi je u kući telefon. zazvonio je nekako sablasno. Možda zato što odavno nije zvonio, niti sam očekivao da ikad više zazvoni. A možda zato što je taj zvuk pokrenuo u meni neku crnu slutnju. Digao sam slušalicu sa strepnjom i čuo glas mog najstarijeg brata Josipa:

„Jučer smo sahranili Tomislava!“

Taj glas, koji odavno nisam čuo, drhtao je.

„Gdje ste ga sahranili?“, pitao sam kao da sam sve drugo već znao.

„Ovdje, na groblju!“, odgovorio mi je.

„Šta ćete sada?“, pitao sam.

„Otići ćemo, još danas!“, odgovorio mi je. „Živimo u ružnom vremenu...“

Htio je još nešto reći, ali se umiješao jedan drugi, grubi muški glas:

„Hajde, dosta!“

„Čuvajte se! I ne brinite se za nas!“, rekao mi je bratov glas, nekako žurno, kao da želi nešto poručiti prije nego što se veza prekine.

Veza se prekinula, a ja sam dugo na uhu držao slušalicu, s nadom da ću opet čuti taj glas. Tada nisam ni slutio da ga više nikada neću čuti.

Te noći sanjao sam braću.

Tomislav je obrezao svoje ruže. Ušao je u kuću i zapalio lulu. Padala je noć. Odmakao je malo zavjesu s velikog staklenog zida i promatrao planinu u daljini. Nebo se još rumenilo, a planina se već zamračila. Odatle, iz tog mraka, do njega su dopirale potmule detonacije. A onda je čuo kako neko udara na vrata. Otvorio ih je, da ih onaj ne bi razbio. Na vratima je stajao čovjek kojeg je poznavao. Nije ga odavno vidio, pa ga nije ni začudila njegova već velika brada. S njim je bio još neko, golobrad, kao da je žena.

„Dobro veče!", rekao je čovjek s bradom. „Primaš li goste?", upitao je ulazeći.

Ušli su oboje i sjeli. On je pred njih stavio čaše i natočio im rakiju. Sjeo je preko puta njih. Razgovarali su, najprije tiho i mirno, a onda sve ljuće.

Nisam u snu čuo o čemu razgovaraju. Do mene je dopirao samo oštar šapat nalik na siktanje. Zastrepio sam, ali se nisam probudio. A onda sam vidio kako se ono dvoje pretvaraju u dvije ogromne ljute guje, s jezicima velikim i oštrim kao kamen. Uspravile su se naglo i napale ga u isto vrijeme, šišteći. Pomislio je da će ga ujesti za oči. Podigao je ruku da se odbrani. Ali se nije stigao odbraniti. Osjetio je najprije udarac u glavu, a zatim oštar ubod posred čela. Pao je nauznak i tako ostao. Iz rane je potekla krv. One dvije zmije su nečujno odgmizale u mrak.

Htio sam nešto viknuti, ali me je zagušila krv koja mi je navrla u grlo. Hroptao sam. A onda me je Kaća probudila. Ležao sam u njenom zagrljaju i plakao.

Kad sam opet zaspao, sanjao sam Josipa.

Vidio sam ga kako žurno korača preko nekog golog pustog polja. U daljini se slutio neki put i on je žurio da ga se dokopa. A ja sam u snu strepio: „Samo da što prije izbije na taj put!" Onda je zapuhao jak vjetar i podigao takvu prašinu da se više ništa nije vidjelo. Odjednom se našao okružen gustim, neprozirnim oblakom prašine. Zastao je, ne znajući kamo da ide. Stajao je, a prašina se kovitlala oko njega. Taj ga je kovitlac podigao s tla i povukao ga uvis. Dozivao je u pomoć, ali nije bilo nikog da mu se odazove. A kovitlac ga je i dalje vukao. Glas mu je bio sve tiši, već sam ga jedva čuo. Onda se sasvim izgubio. Ostala je za njim samo tišina.

Dva dana iza toga ponovno je zazvonio telefon. i to dva puta. (Tada i nikad više!) Kad je prvi puta zazvonio, saznali smo da je umrla Kaćina majka. Kad je drugi put zazvonio, saznali smo da je umro moj brat Josip.

Na misi za mrtve u Crkvi sv. Josipa sjetio sam se svoje majke.

Bio je rat, ja sam bio još dječak. Rat je već dugo trajao, i ja više nisam pamtio kakav je bio život u gradu prije rata.

Vjerovatno sam se i tada, kao dječak, od prijeratnog vremena sjećao (kao i sada) samo one zimske večeri kad sam s ocem prvi put izišao na glavnu ulicu grada u koji smo se tih dana doselili s otoka Visa. Bilo je vlažno i hladno, kao nikad dotad u mom životu. Drhturio sam, od hladnoće i od nejasne slutnje da sam zauvijek napustio tople otoke svoga djetinjstva. A onda su se na zemlju s neba počele spuštati meke bijele krpice.

„Snijeg!“, rekao mi je otac, koji me je držao za ruku.

Gledao sam, omađijan, naviše, prema žutim uličnim svjetiljkama kraj kojih su lagano promicali mlazovi snježnih pahulja. Možda sam u trenutku osjetio da mi je nekako nadoknađeno ono što sam bio izgubio odlaskom s otoka. Možda sam tada prvi put pomislio: „Gdje god da me život odvede, neće mi nikad uskratiti baš sva svoja čuda!“

Dok sam, skakućući, hvatao na dlanove krpe snijega, koje su postajale sve veće i promicale sve brže, osjetio sam kako odnekud dolazi neki jak, slatkast miris. Na jednom uglu je jedna žena, zamotana u veliku vunenu maramu, pekla kestene. Pucketali su na vatri i otvarali se, mirišući. Prvi put sam tada u ruci držao vreo kesten. I taj miris je sve do danas ostao u meni. Svake godine kad na izmaku jeseni s ranim mrakom zastruji prva studen, osjetim miris pečenih kestena, koji nagovještava zimu. A s tim mirisom mi uvijek dolazi i tuga, još jača od one koja me i inače obuzima kad s približavanjem zime počnu duge noći. Ono tužno raspoloženje, koje neki zovu *winter blues* i koje većina ljudi osjeća kad se pred zimu dani skrate, kod mene je možda još jače i dublje jer obnavlja i jednu davnašnju tugu, tugu za toplim, sunčanim jugom, koju sam osjetio one zimske večeri kad sam prvi put vidio snijeg i prvi put grijao dlanove na vrelim kestenima.

Bila je, kažem, već treća godina rata. A ja sam bio u dobu kad ništa drugo nisam ni pamtio do te ratne dane. Mi, djeca, prihvatali smo to vrijeme kao svoj jedini život. A taj naš ratni život bio je pun uzbuđenja, jer smo najviše vremena provodili na ulici i po obližnjim brdima, pošto su tad škole rijetko radile. Kad bi zaurlala sirena, stariji bi uznemireno silazili u podrum, a mi bismo žurili van, da gledamo avione. Slušali bismo s istom napetošću i njihovu uzbudljivu buku i usplahirene komentare odraslijih dječaka, koji su, navodno, po zvuku i obliku raspoznavali tipove aviona.

„Leteće tvrđave!“, vikali smo svi.

„Ispred njih su spitfajeri!“, dopunjavali su nas drugi, bolje obaviješteni.

Tek kad bismo vidjeli da avioni ispuštaju bombe, trčali bismo u sklonište, više uzbuđeni nego uplašeni.

Jedino smo naveče obraćali pažnju na roditelje i iz kreveta prisluškivali njihove brižne priče.

Jednog dana moja majka je preko nekih prijatelja dobila vijest da su joj dvojica braće poginula negdje u Bosni, kod Glamoča. Zaplakala je glasno, kako plaču sestre za braćom, i s jaukom rekla nešto od čega sam se uplašio i zadrhtao, iako nisam baš razumio što je time htjela reći:

„Prokleta zemlja!“

Plakala je i kasnije, često i dugo. Ali je više nisam čuo da proklinje. Mislim da ni ona, ni njene sestre, ni roditelji, nikad nisu saznali šta se dogodilo s dvojicom mladića iz malog grada koji se spustio na desnu obalu Tise. A ja ih nikad nisam upitao šta su moji ujaci Janoš i Lacika tražili u Bosni, kod Glamoča. Vjerovatno ih to nisam pitao iz istog razloga iz kojeg ni kasnije u životu nisam često tražio objašnjenja za ono što se oko mene događa. Kao da sam već tada slutio da se malo šta može objasniti, a i ako se objasni, time se nimalo ne mijenja činjenica da se sve već dogodilo.

Dok je u Crkvi sv. Josipa svećenik vodio misu za mrtve, ja sam, pognute glave, stajao u dnu crkve, kao da misa nije za moju braću. Nisam smio podignuti glavu, jer bih tamo naprijed, u prednjem redu, pred samim oltarom, kao prije pedeset godina, vidio moju majku, kako bezglasno plače. Mala žena u crnom oplakivala je tada svoju braću. A možda je već tada oplakivala i svoje sinove.

Sutradan na vodi kod Pivare sreo sam Sadu. Izrazila mi je saučešće:

„Sretan je ko umre, jer ko zna što nas još čeka!“, rekla je.

Ponovno sam čuo moju majku kako s jaukom kaže:

„Prokleta zemlja!“

Osjetio sam, kao bolni grč, jaku želju da umrem. Da tako izbjegnem ono što nas čeka. Da u smrti nađem spas.

Kad sam poslije nekoliko dana dobio poziv za gostovanje u Londonu, primio sam tu vijest ponizno: „Hvala Ti, Bože!“, rekao sam.

Tek nekoliko godina kasnije sinula mi je ideja da se to meni tada javila Tara, a da je ja – bukova glava! – nisam prepoznao. Javila mi se i povela me za ruku.

Nisam osjetio njen dodir, niti sam ga mogao osjetiti, jer, kao *bit*, ona ne zna za oblik, ni za zvuk, ni za miris, ni za dodir. Ali sam osjetio da je kroz mene nešto prostrujalo, nešto kao energija života, ili, možda, kao nada, nešto što mi je utažilo bol i povratilo vjeru u spas.

Tada sam još vjerovao da se čovjek može spasiti bijegom. Naivan, vjerovao sam da *spasiti se* znači *izbjeći neposrednu opasnost*. Tek kasnije sam shvatio da u bijegu nije spas, da nas na kraju puta kojim smo pobjegli od opasnosti čeka novi tjesnac, u kojem se nad nas nadvijaju nove, možda i veće opasnosti. I da opet moramo bježati, s jalovom nadom da ćemo jednom ipak negdje naći sigurnost i mir. Ali u životu, kao ni u Šumi Striborovoj, nema toga mjesta u kojem možemo naći sigurno i mirno utočište.

17.

ODSJAJ NA MIRNOJ POVRŠINI MORA

Svjestan da mi kao romansijeru nije ostavljen izbor između sjećanja i zaborava, puštam da se okreće kaleidoskop uspomena. Ustvari, taj mi izbor nije ostavljen ni u životu. Sjećanja se ne mogu izbrisati, ma koliko se mi trudili. Ili, možda, ipak mogu? Kao što se to meni u jednom presudnom trenutku učinilo.

Jednog jutra sam na kampusu u Yonginu susreo Chong-Pila.

„Seong-Hwan mi je poručio da vas dovedem u Haein-su“, rekao mi je, zagonetno se smješkajući.

Znao sam da je profesor Kim već duže vrijeme na odsustvu i da je otišao u jedan budistički samostan na jugu Koreje.

Na moj upitni pogled Chong-Pil je odgovorio sliježući ramenima:

„Želi razgovarati s Vama!“, rekao je kratko.

Bilo je rano ljeto, vrućine su tek počinjale. S tamnozelenih brda iznad kampusa dolazio je lak povjetarac, od kojeg je treperilo lišće gingkoa, čija su mlada stabla formirala dugu aleju pokraj rijeke. Monsunske kiše počet će tek za mjesec dana, i u koritu rijeke je bilo više mahovine nego vode. Ali su zato strme obale bile zlatnožute od rascvjetanog šiblja divlje forzicije.

Pogledao sam Chong-Pila, koji se smješkao. Učinilo mi se da se mladić raduje što će sa mnom na taj put. Odjednom sam se i ja obradovao.

„Odlično! Hajdemo, dakle u Kayasan! Je li istina da su stari Korejci vjerovali da se raj nalazi s druge strane te planine?“

„Da! Tamo negdje na jugu je *mansu-dong*, tamo su duše naših predaka“, odgovorio je ozbiljno.

Nisam znao da li je osjetio šaljivi ton moga pitanja. A to mi se često dešavalo u razgovorima s mladim Korejcima. Možda oni imaju sasvim drugačiji osjećaj za šalu? Ili možda smatraju da je neučtivo nasmijati se riječima starijih? Morat ću to jednom pitati Ji-Hyang, pomislio sam. Ona je jedina spremna na sva moja pitanja dati iskren odgovor. Ustvari, od nje sam saznao i šta je Seong-Hwan radio u Haeim-si.

„Otišao je da u meditaciji potraži mir. Jeste li primijetili da je poslije majčine smrti izgubio svoju raniju veselost?“

„Znaš li zašto?“, pitao sam je.

„O brigama koje su ga sustigle on nikome nije govorio. Mi to rijetko činimo. Ali se sigurno desilo nešto što ga je vezalo za njegovo *ja*. Sad je otišao da se u meditaciji očisti od misli koje ga muče.“

„Misliš li da to može postići?“, pitao sam.

„Može, ako nađe pravi put!“, odgovorila je uvjereno.

„Put kojim može uteći od sebe? Od svojih misli? Od svojih sjećanja? Ja ne vjerujem da je to moguće. I gdje bi vodio taj put?“

„U nigdje!“, odgovorila je.

„U nebitak“, pomislio sam. Ali to nisam rekao. Ne bi me razumjela. Njeno „nigdje“ nije tako apstraktno.

„Sjećam se“, rekao sam joj, „da mi je Seong-Hwan jednom kazao kako bi bio budistički redovnik da nije profesor.“

„Da, to je u tradiciji njegove porodice“, rekla je.

Ne kazavši joj ništa, upitao sam se je li to Kim odlučio da pobjegne od svoga bolnog *ja* i mutnih voda svoje svijesti i posveti se izučavanju svetih knjiga Chogye Reda. Je li to put kojim je krenuo kad se našao na raskrsnici?

Tek kad mi je Chong-Pil prenio njegov poziv da ga posjetim, nisam pomislio na njega već na sebe. Kaća je bila otputovala u London, i mene je obuzela sebična radost što ću na nekoliko dana otići na jug, u jedno od najznačajnijih korejskih budističkih svetilišta, i tako pobjeći od samoće i praznog doma. Postidio sam se svoje sebičnosti, pa sam, kao zabrinut, upitao Chong-Pila:

„Znaš li o čemu hoće da razgovaramo?“

„Ne! Rekao mi je samo da vas dovedem u Haein-su!“

„Onda me vodi!“, rekao sam, ne sluteći šta ću doživjeti na tom putu.

Sljedeće subote ujutro, s torbom na leđima, sačekao sam Chong-Pila ispred glavne seoulske željezničke stanice. On je već uzeo dvije karte za brzi voz za Taegu, grad na jugu, odakle se za sat i po može autobusom stići do hrama u planinskom masivu Kayasana.

U vozu, uz čaj, nastojao sam od Chong-Pila saznati što više o mjestu u koje putujemo.

Već sam znao da je Haein-sa najveći hram Zen budizma u Koreji, koji je u svijetu poznat po tome što se u njemu već 600 godina čuva korejska *Tripitaka*. Na moje iznenađenje, Chong-Pil mi je o tome mogao reći mnogo više nego što sam od njega očekivao. Naime, uvijek mi se činilo da on takvima stvarima kao što su činjenice i brojevi ne pridaje mnogo značaja.

„To je korpus od skoro 7.000 svetih spisa, koji čine sveukupno budističko učenje. Zbog toga se Haein-sa zove Hram Dharme.“

„Seong-Hwan je tamo već dva mjeseca. Je li odlučio iščitati sve te spise?“, upitao sam u šali.

„Ne vjerujem“, odgovorio je ozbiljno. „Ako bi pročitao jedan spis dnevno, trebalo bi mu 18 godina. Uostalom, on i nije otišao da čita već da meditira.“

Znao sam da je korejska Tripitaka jedna od najneobičnijih biblioteka na svijetu. A sad sam bio u prilici da od Chang-Pila saznam i njenu historiju. Dok je voz jurio prema jugu, mladić mi je s neskrivenim ponosom pričao ono što je, vjerovatno, naučio još u osnovnoj školi.

Na korejskom je dvoru već u XI stoljeću donesena odluka da se sveti budistički spisi sačuvaju upisani na nečem trajnijem od papira. Već u tom stoljeću veliki broj tekstova je bio urezbaren u drvene blokove. Međutim, ta prva budistička biblioteka izgorjela je u požaru u vrijeme invazije Mongola 1232. godine. Četiri godine kasnije započela je, po nalogu kralja Kojonga, njena obnova, sa zapanjujućom promišljenošću. Prvo se pristupilo obradi drveta bijele breze, koja raste po otocima Zapadnog mora. Stabla su se obarala, orezivala i polagala u more, gdje su se močila tri godine. Onda su od balvana izrezane kratke tanke daske, koje su se najprije kuhale u morskoj vodi, a zatim sušile na suncu i vjetru. Kad su bile potpuno suhe, isječene su u pločice jednake veličine, koje su zatim pomno izglačane. Tek tada se pristupilo ispisivanju

tekstova, najprije ucrtavanjem pismena tankom slikarskom četkicom, a onda urezivanjem malim dlijetom. Trideset redovnika je šesnaest godina upisivalo slovo po slovo: 52.382.960 slova na 82.000 drvenih pločica. A prije urezivanja svakog novog slova pisari bi se više puta duboko klanjali pred likom Budhe, priznajući njegovu svetost i mudrost njegovog učenja. Posao je bio završen 1251. godine. Biblioteka je najprije čuvana na otoku Kanghwa u Zapadnom moru, ali je iz straha od japanskih gusara prenesena prvo u hram Ch'ichon u Seoulu, a zatim 1398. godine još dalje na jug, u provinciju Kyongsang, u hram Haein na planini Kaya, gdje se i sada nalazi.

„Kao što ćete vidjeti, biblioteka se čuva na otvorenom zraku, na pokrivenim drvenim policama, koje su zaštićene od sunca i kiše, ali ne i od vjetra", završio je Chong-Pil priču o povijesti korejske Tripitake.

„Jesu li tekstovi i danas čitki? Zar ih vrijeme nije oštetilo?", pitao sam.

„To je jedna od neobičnosti te biblioteke. Prije desetak godina, iz bojazni da će se baš to dogoditi, ona je prebačena u specijalno projektiranu modernu zgradu, s kontroliranom vlažnošću i temperaturom. Znate šta se dogodilo? Na pločicama se poslije nekoliko mjeseci pojavila plijesan! Biblioteka je odmah vraćena na staro mjesto. Naravno, svi tekstovi su iskopirani na papir, umnoženi i kompjuterski obrađeni, pa su sada svakom dostupni."

Zagledao sam se kroz prozor voza i učinilo mi se da se ta priča odslikava u pejzažu koji je promicao: čas rižina polja, koja su tu, takva, valjda odvajkada, čas gigantska postrojenja, koja svjedoče o jednoj od industrijski najrazvijenijih zemalja svijeta.

Kad smo poslije tri sata stigli u Taegu, uzeli smo taksi da se prebacimo na autobusku stanicu, s koje autobusi svakih dvadeset minuta voze za Haein-su. Kratku pauzu do polaska autobusa iskoristili smo da u staničnom restoranu na brzinu posrčemo vruću i ljutu riblju čorbu s rezancima.

Kad smo ušli u autobus, Chong-Pil me je upitao:

„Znate li što znači Haein-sa?"

„Znam da 'hae' znači more i znam da je '-sa' oznaka za hram, ali ne shvatam smisao, pošto je samostan daleko od mora", rekao sam i zašutio, spreman da čujem novu priču mladića koji je očigledno uživao u ulozi vodiča.

„Haein-sa znači Hram Odsjaja na Mirnoj Površini Mora. To ime odražava suštinu *avatamsaka* učenja, koje je u sedmom stoljeću iz Kine u Koreju donio budistički redovnik Uisang. To učenje je sažeto u jednoj sutri iz petog stoljeća, u kojoj se opisuje posebno stanje duha zvano *samadhi*. Kad se nađe u

tom stanju, čovjek može vidjeti univerzum onakav kakav je on u biti: miran poput površine Tihog okeana. U duhu tog učenja Uisangov učenik Sunung je u planinama Kaye osnovao samostan i dao mu ime Haein-sa. Bilo je to treće godine vladavine četvrtog kralja iz dinastije Shilla, Aejanga, na samom početku devetog stoljeća."

Dok je on polako, tražeći riječi, pričao tu priču iz davnih vremena, u mojoj je svijesti odjekivala, kao vapaj koji dolazi sa samog dna mog bića, samo jedna riječ:

„*Samadhi*! Je li to ono što Seong-Hwan želi? Je li to ono što ja želim?", upitao sam, više sebe nego Chong-Pila.

Kako nije razumio moj šapat, mladić je pomislio da se raspitujem za značenje te riječi.

„To stanje duha nastaje kad čovjek u sebi zatomi sve žudnje, kad sve zaboravi, kad se ničega ne sjeća, kad mu se smiri mašta i kad se izgube snovi, kad se uznese nad brige svoga Ja. Tada je on ono što je u svojoj biti. I jedino tada vidi svijet onakvim kakav on u suštini i jeste: kao Tihi okean, koji zna da uzavri i prevrne se, ali koji i tada teži da se smiri i utiša i da što duže ostane takav."

„Misliš li da je to moguće postići?", upitao sam, nesvjestan da sam to isto već pitao i Ji-Hyang, i Kima mnogo ranije, i samog sebe hiljadu puta.

„Ne znam", odgovorio je mladić. „Ja sam po prirodi miran čovjek. A ništa me još nije previše vezalo za moje *ja*, pa i nisam imao potrebu da u meditaciji tražim mir."

Autobus nas je doveo do kraja ceste. Izašli smo i, kao svi drugi putnici, krenuli uzbrdo širokim putem kroz šumu. Na jednom mjestu Chong-Pil me je poveo u stranu, na jedva vidljivu usku stazu, koja nas je dovela do dubokog korita skoro presahlog potoka, čije je obale spajalo oboreno dugačko brvno. Chong-Pil mi je ispričao da je tuda nekad davno vodio glavni put u hram i da je tu bio zidani most, koji su, u vrijeme progona budista, redovnici srušili, jer su Konfucijevi sljedbenici, koje je protežirala Choson dinastija, uobičajili u hram dolaziti na konjima i magarcima.

„Onaj ko pređe ovo brvno, kad umre, ponovno će se roditi u Zemlji Čistote", rekao mi je, smješkajući se.

Potok smo mogli preći preskačući preko velikih blokova stijena na dnu njegovog korita, ali sam ja ipak odlučio da ga pređem preko uskog, glatkog brvna.

„Hajde!“, pozvao sam Chong-Pila. „Zakazujem ti sastanak u Zemlji Čistote!“

Čim smo prešli na drugu stranu, začuli smo neki snažan dubok zvuk, onda odmah za njim drugi, ali nešto slabiji, kao njegov odjek. Za njima je slijedio oštar metalni zvuk nevjerovatne probojnosti, koji kao da je pokrenuo zrak oko nas. Poslije jednog trenutka tišine, u kojem se njihov eho smirio, začulo se sitno kuckanje slično udaranju djetlića u koru drveta; potom se opet, ali sad brže, oglasio moćni bubanj, čije se snažno brujanje miješalo s prodornim zvukom metala. A onda su se ti zvuci preobrazili u muziciranje na bubnjevima, koje se u budističkim hramovima čuje uvijek u isto vrijeme tri puta dnevno. Ogromni bubanj, veliki bronzani gong i viseća drvena ploča u liku ribe, obično su jedini instrumenti na kojim budistički redovnici izvode svoje improvizirane kompozicije. To je muzika ritmičkih udara, bez melodijskih varijacija, ali kad je izvode virtuozi, ona može biti uzbudljiva kao Bachova. Često sam po budističkim hramovima posmatrao taj ritual s udaraljkama i uvijek sam bivao potresen tim moćnim zvukom, ali sad, kad smo se približavali ovom hramu skrivenom u planini, on je u meni odjeknuo kao poziv, čije značenje nisam jasno razabirao, ali sam osjetio da mi se javlja pod samom kožom.

Izašli smo sa svoje staze na popločan put, koji presijeca šumu i vodi prema kapiji hrama. Dva stuba, po jedan sa svake strane, nose konstrukciju uskog krova i zajedno s njim uokviruju četvrtastu kapiju u dnu puta kojim smo išli. Kroz nju su se vidjele samo siluete nejasnih oblika, jer su se iz pozadine prema kapiji zasljepljujuće širile zrake sunca koje se počelo spuštati ka horizontu. Išli smo kroz sjenku visokih borova, a s druge strane kapije kovitlao se vir sunčeve svjetlosti.

Chong-Pil me je povukao za rukav:

„Ovo je prva kapija, i ona simbolizira vrata kroz koja sva bića moraju proći da bi doživjela prosvjetljenje“, rekao je tiho, glasom iz kojeg je nestalo one sigurnosti s kojom je ranije pričao historijat ovog mjesta.

Nisam ništa rekao, kao da me je prošla volja za šalu.

Iza te prve kapije pružao se isti put, ali ne više kroz šumu već kroz osunčanu livadu, koja je bila više plavičasta od nekog sitnog cvijeća nego zelena. Ono bubnjanje je prestalo i uokolo je zavladala potpuna tišina. Ili potpun mir. Pred nama se ukazala druga, znatno veća kapija, pred kojom su stražarile velike drvene figure *deva*, nebeskih ratnika, koji sprječavaju prolaz zlim silama. Tek kad se nađe s druge strane te kapije čovjek može biti siguran da ga više ne progoni zlo. (Zastrašujući likovi *deva* koji čuvaju ulaz u hramove najvidljiviji su tragovi hinduističkog utjecaja na dalekoistočni budizam.) Dok smo prilazili

kapiji, iza nje smo mogli vidjeti samo veliku svijetlozelenu krošnju gingkoa koja je sasvim zatvarala vidik. Kad smo zaobišli to višestoljetno stablo, pred nama se ukazao veličanstven ulaz u hram, do kojeg vode široke kamene stepenice. Bila je to treća kapija, koja u skladnu cjelinu povezuje dva krila niske dvospratne zgrade s prozorima od obojenog papira, pod svedenim krovom od oble šindre. Zovu je Kapija Ne-Dvojnosti, jer predstavlja stanje prosvjećenosti koje nastaje kad se prevaziđu svi dualizmi zemnog postojanja: život i smrt, zemlja i nebo, tijelo i duh, dobro i zlo, bijelo i crno, mladost i starost, i sve druge protivnosti između kojih se krećemo nošeni vjetrom sudbine. Kad smo prošli kroz treću kapiju, našli smo se na prostranom trgu opkoljenom niskim zgradama izgrađenim od obojenog drveta i papira s prostranim verandama pod istim onim karakterističnim svedenim krovovima od šindre.

Chong-Pil me poveo stepenicama koje vode do najvećeg paviljona, ispred kojeg je, kao znamen slojevitog Budhinog učenja, stajao višespratni kameni spomenik u obliku pagode. Nad ulazom u paviljon svjetlucala su krupna, zlatnožutom bojom ispisana kineska pismena, koja, kako mi je Chong-Pil objasnio, označavaju ime zgrade: Dom Velikog Mira i Sjaja.

Znao sam da zgrade u korejskim hramovima imaju nazive po atributu Budhe, čiji je kip smješten u središte glavne dvorane. U glavnoj zgradi u Haein-si postavljena je velika statua *Vairocana* Budhe, čiji atribut na sanskrtu znači tri stvari u isto vrijeme: „univerzalni zakon", „krajnju istinu" i „kosmičku energiju". (Za budistički sintetički um te tri stvari s lakoćom ulaze u jedno isto semantičko polje.) Korejci, međutim, imaju jači osjećaj za metaforu nego za apstraktne sintetičke pojmove, pa taj Budhin atribut prevode slikovito kao stanje Velikog Mira i Obasjanosti.

Čim smo ušli u glavnu dvoranu, ugledali smo veliku Budhinu statuu u oslikanom drvetu. S obje njene strane stajale su po tri bodhisattve. Jedna od njih bila je Avalokiteshvara, Boginja Milosti, čiji lik sam prvi put vidio na visokoj hridi iznad Pacifika u blizini naksanskog samostana.

Chong-Pil je, izgleda, očekivao da će Seong-Hwan zateći u meditaciji upravo pred tom Bodhisattvom. Ali kako ga tu nije bilo, zaustavio je jednog redovnika da se raspita. Ovaj mu je nešto dugo objašnjavao, poslije čega su se obojica glasno nasmijali. Tako nasmijan, Chong-Pil me je poveo van:

„Nisam znao da postoji poseban hram posvećen Boginji Milosti. Tamo nas čeka", objasnio mi je.

Preko puta, u malom paviljonu sa zidovima od plavog i narandžastog papira, bilo je svetilište one Bodhisattve koja čeka da pomogne izmučenim ljudima.

„Tara!“, pomislio sam.

Pred ulaskom u paviljon stajao je Seong-Hwan, nasmijan. Nije obrijao glavu i nije bio u sivom monaškom habitu.

„Nije se zamonašio!“, šapnuo sam Chong-Pilu radosno.

„Dobro došli u Hram Dharme!“, rekao je Seong-Hwan, lagano se naklonivši.

Pokazao je rukom da se popnemo na verandu. Sjeli smo tako da kroz vrata možemo vidjeti visoku, sviječama obasjanu figuru Bodhisattve, koju ovdje zovu Chi-jang. Stajala je u polumraku, u slabom lelujavom svjetlu, pa nisam dobro vidio njen lik. A svaki put kad bih pogledao prema njoj, izgledala mi je drukčija. Kao da se u međuvremenu stalno iznova preobražavala. Jedino su joj oči sve vrijeme bile zatvorene. Iz nekog razloga mi se činilo neučtivim da često gledam u nju, kao da nešto od nje očekujem, ili kao da u nešto sumnjam. Zato sam radije gledao van, u vedro modro nebo, u tamnozelena brda pod njim, u šareno oslikane zgrade samostanskog kompleksa oko nas.

Nakon što se raspitao o našem putovanju, Seong-Hwan je započeo priču o svom boravku u Haein-si.

Odlazio je svakog dana u planinu i obilazio brojna mala svetilišta, podignuta na teško dostupnim mjestima, pod samim planinskim vrhovima. Gotovo sve vrijeme bio je sam sa sobom. Ali je svako jutro, u ranu zoru, dugo razgovarao s jednim redovnikom, kojeg je poznavao iz djetinjstva. On ga je učio kako da ide putem koji ga odvodi do njegovog *ja*. I on je išao tim putem po njegovim savjetima, nastojeći da izgubi svoju sopstvenost. Penjao se uz strme planinske hridi dok ga dah ne bi izdao, pa i duže, sve dok mu mišići ne bi počeli drhtati, a stopala oticati. Jeo je samo jednom dnevno, u rano jutro, s prijateljem. Trpio je glad i žeđ, svakim danom sve lakše. Kad se predveče vraćao u samostan, sjedio bi dugo nepomičan na ovoj verandi, pokušavajući da u meditaciji isprazni svijest od svih misli koje ga vezuju za njega samog.

„Jesi li uspio?“, upitao sam ga nestrpljivo. „Je li to zaista moguće?“

„Ne bih rekao da sam uspio. Ali sam često uspijevao da se odmaknem od sebe i satima boravim u praznom prostoru, nigdje. Međutim, svaki put kad bi me savladao preveliki umor ili mučila jaka glad, ili kad bih osjetio oštar bol u mišićima, moje Ja se vraćalo i tražilo da mu posvetim malo pažnje. Pokušavao sam da budem nešto drugo: kamen, grm, zmija, voda – i uspijevao sam da osjetim da sam to. Ali nikad zadugo. Uvijek sam se vraćao k sebi, bilo da sam visoko gore, u šumi, bilo da sam ovdje, u hramu. Ipak, jedno sam spoznao: ne možemo pobjeći od patnje, jer je to stanje u kojem prebivamo kao ljudi,

ali možemo joj odoljeti tako što ćemo joj poreći bitnost, jer ona je stanje koje nema trajnost. Tu je naša šansa: da je uhvatimo u njenoj efemernosti umjesto da joj posvećujemo svu svoju pažnju, cijeloga sebe, sve svoje misli, sva sjećanja, sve snove. Naučimo ignorirati je. Samo tako ćemo pobijediti sebe. I ne očekujemo previše od svog života: jer što više očekujemo, veća su naša razočarenja i naše *ja* zbog toga više pati."

Tako je govorio Seong-Hwan. A meni se u tom trenutku učinilo da sam razumio šta on traži tu, u Haein-si. Svakako nije tražio istinu o svijetu, koju žele oni koji žude za znanjem, oni koji žele razumjeti svijet; on je htio da nađe istinu o sebi, da spozna sam sebe, da razumije sebe i svoje mogućnosti u izbavljenju od muka koje nam donosi život.

Već je pao mrak, s neba su se spustile bezbrojne zvijezde, kao jata svitaca, a mi smo još dugo sjedili, šuteći.

Odjednom mi se Seong-Hwan obratio šapatom:

„Ne osvrći se! Spali ona pisma! Nije vrijedno sjećati se!"

Onda je ustao i predložio nam da odemo na večeru u samostanski restoran, koji je vegetarijanski, ali se u njemu dobro jede. On je, pak, još na strogoj isposničkoj dijeti i neće nam se pridružiti.

Dao mi je malu mapu predjela oko samostana i predložio mi da poranim i uputim se sam u planinu.

„Idi i promatraj. Odbaci uspomene. Zaboravi na sebe", rekao je. „Sutra ćemo se vidjeti u ovo isto vrijeme, na ovom istom mjestu", dodao je i udaljio se uz laki naklon.

Poslije večere rastao sam se od Chong-Pila i ostao sjediti na verandi, promatrajući niske zvijezde i veliki mjesečev krug koji je plovio nebom. Sjedio sam napolju sve dok me noćna svježina nije natjerala da se sklonim u sobicu koja mi je dodijeljena.

Probudio sam se još za mraka i bez doručka krenuo putem koji je vodio u planinu. Imao sam dovoljno vremena da se prije rađanja sunca popnem na jednu uzvisinu iznad samostana. A onda se s istoka, iznad šumovitih planinskih visova, nebo oblilo srebrom, koje se blago i meko presijavalo, dok se iznad planine nije ukazala prva, gornja oblina sunca, iz koje je pokuljala blještava svjetlost. Kako se nebo rasvjetljavalo, tako je iz pomrčine polako isplovljavao samostan u dolini. Njegovi su osvijetljeni paviljoni, onako s visine, ličili na flotilu šarenih jedrenjaka, ukotvljenih u dubini nekog skrivenog zaljeva. Dok

sam posmatrao kako Haein-sa izranja iz mraka, sjetio sam se da je za nju vezana jedna zanimljiva epizoda iz korejskog rata.

U ovim planinama skrivali su se komunistički gerilci, koji su ostali poslije povlačenja sjevernokorejske vojske. Mnogi od njih sklonište su našli u samostanu. Zato je južnokorejska komanda izdala naredbu da se cijelo područje bombardira. Pilot koji je dobio naredbu da bombe ispusti na zgrade samostana odustao je od izvršenja zadatka, jer kad je nadletio nad ovu dolinu, ukazao mu se tako veličanstven prizor kakav nikad prije i nigdje drugdje nije vidio. Zbog odbijanja da izvrši naredbu izveden je pred prijeki sud i osuđen na dugotrajnu robiju. Međutim, nekoliko godina poslije rata amnestiran je. Za mlađe generacije postao je nacionalni heroj.

Sjetivši se te priče, upitao sam se da li je iko s artiljerijskih položaja iznad Sarajeva postupio kao taj pilot. Ako jeste, šta je s njim bilo? „To nikad neću saznati!“, posmislio sam. Onda sam se okrenuo prema šumi i nastavio put u planinu.

„Moram zaboraviti sve što me podsjeća na moj pređašnji život“, odlučio sam.

Sunce je prodiralo kroz granje borova. Na tlu je blistala jutarnja rosa, u čijim kapima su se prelijevale boje: srebrna, plava, zelena i crvena. (Otkud to crvenilo u kapima rose?, pitao sam se zbunjeno.) Začule su se ptice. Ubrzo su se pojavili i leptiri. A ja sam išao stazom koja je krivudala čas uz strmine, po izlomljenim stijenama, koje su često ličile na glatka isklesana stepeništa, čas po ravnici, kroz žutu, skoro usahlu travu. Išao sam stalno naprijed, a put je postajao sve strmiji. Sad sam se već sasvim polako penjao, od stabla do stabla, od žbuna do žbuna, od kamena do kamena. Kad bih izgubio dah, zastao bih na nekoj čistini i pustio da me umiva svježi planinski zrak. Ponekad bi se s neke grane u mene zagledala mala crna vjeverica. (Kako su ove ovdje drukčije od onih koje su mi jele iz ruke u griničkom parku, pomislio sam.) Sunce je već bilo visoko odskočilo kad sam stigao do malog hrama pod samim planinskim visom. Ispred njega rumenila se trešnja, koja na ovoj visini dugo cvjeta, sve dok joj behar ne speru obilne ljetne kiše.

Hram je bio otvoren, ali u njemu nije bilo nikoga. Sjeo sam na prag i promatrao svijet oko sebe: nebo, kojim su polako plovili bijeli oblaci; drveće, koje je ovdje raslo iz kamena, pa mu se korijenje vezivalo u čvor na samoj površini tla; cvijeće, koje je svojim jakim mirisom privlačilo pčele i leptire; vjeverice, koje su ispod drveta grickale sjeme iz šišarki, uvijek na oprezu, uvijek spremne da se uzveru uz najbliže stablo. Taj svijet je tu odvajkada. I ne samo tu. Viđao sam ga takvog često, u svim krajevima u koje me je životni

put vodio. Ali mi se u tom trenutku činilo da ga tek sada *stvarno* vidim. Kao da me dosad od njega odvajala neka koprena, koju je pred mojim očima, kao skramu, stvaralo moje *ja*, moja opsjednutost vlastitom mišlju, vlastitim brigama, vlastitom sudbinom. I sad, kad se ta koprena razišla, svijet u koji sam gledao odjednom mi je postao bliži, vidljiviji, rekao bih i ljepši – kad bih bio siguran je li on samo lijep ili je samo lijepo gledati ga. Odjednom sam osjetio da sam i sam dio tog svijeta, kao vjeverica, kao kamen, kao rosa, kao leptir.

Ustao sam i krenuo dalje grebenom ka sljedećem planinskom visu. Osjećao sam se osvježen, kao da sam se tek probudio i umio ledenom vodom iz planinskog potoka. Išao sam lako, ispod krošnji borova, ili po suncu, koje me je grijalo nekako drukčije nego ranije, kao da me grije iznutra, a ne izvana. Nisam se bojao da ću zalutati, nisam podozrijevao da mi se nešto može desiti, nisam se brinuo hoću li stići da se u Haein-su vratim prije noći. Išao sam i vidio: kako se u igri preko žbunova tjeraju dva leptira, jedan bijeli, jedan plavi; kako je iz strmog kamena izrasla mala jela i uspravila se prema nebu; kako se u viru potoka svjetlucaju ribe; kako je među granama mrežu razapeo pauk, strpljivo čekajući iz prikrajka prvu neopreznu muhu; kako se na planinski vrh spustio oblak i sakrio ga u sebi. Sve sam to vidio kao da vidim prvi put. Svijet je sada prodirao u moje oči i u moje srce, a da nisam tražio njegov smisao. Tako sam sada vidio i samog sebe kao nikad prije: u isto vrijeme i radoznalog i bezbrižnog: kao da sam ponovo dijete.

Spuštao se mrak, a ja sam išao sve dalje, kao da me nešto nosi. Već se smračilo kad sam opet naišao na jedan hram, sasvim mali, pod strmom stijenom. Ni u njemu nikoga nije bilo. Zapalio sam jednu od svijeća koje su ležale pod statuom Budhe. Kad se prostorija rasvijetlila, vidio sam da šarenom drvenom Gautami društvo prave dvije druge figure, dvije bodhisattve. Jednu od njih sam prepoznao, jer je stajala na listu lotosa, kao da je iz njega iznikla. Oči su joj bile sklopljene, a u kutu jednog oka svjetlucalo se zrnce bisera kao suza. „Tara!“, pomislio sam.

Odlučio sam da jutro dočekam tu, u tom hramu, zabačenom visoko u planinskom masivu Kayasana.

Dugo sam sjedio na pragu i promatrao Mjesec i zvijezde, zamišljajući da sam i sam nebesko tijelo, koje je palo na Zemlju i koje čezne da se vrati tamo odakle je došlo. U tom zamišljanju svladao me je san.

Spavao sam duboko i bez snova. Probudilo me je sunčevo svjetlo i pjev ptica. U prvom trenutku nisam znao gdje se nalazim i kako sam tu dospio. Nisam čak bio siguran ni ko sam zapravo ja. Onda sam se sjetio onoga što sam

jučer doživio. Jučerašnji dan se pojavio preda mnom kao da ga ponovno doživljavam. Ali sve što mu je prethodilo nestalo je iz sjećanja. Kao da je prošlost otplovila u Zemlju Zaborava, beskrajno daleko i tako davno da sam prema njoj postao sasvim ravnodušan, kao da i nije moja već tuđa prošlost. A kad čovjek izgubi osjećaj za prošlost, on kao da život započne iz početka.

U trenucima nakon buđenja činilo mi se da sam doživio reinkarnaciju, da sam bio umro i da sam se sad rodio kao neko drugi, koji se više ne sjeća pređašnjeg sebe. Ali ti trenuci nisu dugo trajali: osjetio sam glad i tako opet postao svjestan sebe.

Krenuo sam nizbrdo. Opet sam znao ko sam i šta tu tražim. Ali sam se osjećao lak i bezbrižan, kao preporođen.

U Haein-su sam stigao na vrijeme za ručak. U restoranu sam našao Chong-Pila, koji se obradovao što me vidi. Pridružio sam mu se za stolom, ali nisam bio spreman za razgovor. Jeo sam samo toliko da utolim glad, a onda sam ustao od stola.

„Ostat ću ovdje još tri dana“, rekao sam mu. „Prija mi da lutam planinom, sam , bez cilja. Možda ću u tom lutanju izgubiti sebe.“

Po njegovom pogledu shvatio sam da ne zna da li se šalim ili ne. Ustvari, to ni sam nisam znao.

U Seoul sam se vratio sam, poslije nekoliko dana. Chong-Pil je otputovao ranije, Seong-Hwan je ostao u samostanu. Kad smo se opraštali, rekao mi je:

„Zaboravi prošlost! Spali ona pisma!“

Poslušao sam ga. Čim sam došao kući, pokupio sam papire koje sam mu jednom bio pokazao, kao svjedočanstva o ljudskoj patnji. Izrezao sa ih makazama i zapalio. Tek poslije sam shvatio: pisma sam uništio, ali se u mom sjećanju sačuvao njihov sadržaj, koji me je s vremena na vrijeme, obično sasvim neočekivano, kao iznenadna bol u prsima, upozoravao da se još uvijek nalazim u istom krugu postojanja.

(Zdenko Lešić, *Knjiga o Tari*, Naklada ZORO, Sarajevo-Zagreb, 2004,
Stranice: 7, 84-99, 140-152, 202-216)

Nagrađene priče

Lana Bastašić **Prva nagrada**

Čovjek koji je prodavao majice

Mislio sam na barok. Na debele, neokupane muškarce u helankama, sa raskošnim, kreč-bijelim perikama na proćelavim glavama; mislio sam na prenemaganja prpošnih dama, nabreklih od razvratne ishrane i ispraznih izraza, na njihova lažna, rumena lica prekrivena puderom; na sluškinje crnih, pokvarenih zuba kako u trošnim cipelama trče preko trgova... I, najednom, u svemu tome, u tom cirkusu nakaza, nadmenih harlekina i nabujalih marioneta, u mojoj se glavi lagano podiže tamnocrvena zavjesa. A tamo! Tamo stoji jedno čudo, jedan osakaćeni, organski instrument, muškarac-infant, *il castrato*, i počinje da pjeva, glasom serafina...

Lascia ch'io pianga mia cruda sorte…

E che sospiri la libertà…

*

Hodao sam dugo. Nisam stao dok nisam došao do parka Petra Kočića, te hladne i jalove futurističke nakaze. Geometrijski udešene "klupe", staklo, metal, *photoshop* trava po kojoj se niko ne usuđuje da korača. Tek poneko zalutalo dijete otrgne se iz majčinih ruku da pokvari tu sterilnu "idilu". Djeca leže u parku. Djeca pjevaju u parku. Djeca ganjaju golubove u parku.

Manufakturni pejzaži.

Suvo grlo. Umor. Simptomi. Odjednom je sve postalo simptom. Sjeo sam na klupu i dugo posmatrao svoje ruke. Jesu li suve? Ili možda nisu? Je li i to jedan od simptoma? Bol u zglobovima. Ruke su me vratile u djetinjstvo. Pravljenje štrudle s višnjama u bakinoj glomaznoj, memljivoj kuhinji. Slaganje starih poštanskih markica u dedin album. Ruke koje navlače pidžamu preko kržljavih nogu. Ruke koje plješću po površini rijeke. Hvataju male, žgoljave žabe. Pecaju ribu. Ruke koje slažu veliku *puzzle* sa fotografijom Čarlija Čaplina. Ruke koje dodiruju druge. Ruke djeteta.

U ovom parku sam se prvi put poljubio. Imao sam petnaest godina. Nosio sam naočari. Bilo je dugo i balavo i nelogično. *Udaraš me naočarima!* Skinuo sam ih i stavio u džep, potpuno smeten. Uhvatila me treskavica. *Izvini.* Onda sam

ponovo poljubio djevojčicu koju nisam mogao da vidim. Bila je zamućena u mojoj dioptriji. Mirisala je na tamjan. Mislio sam na sve crkve u ovom gradu. Mislio sam na ikone. Da li ih je ljubila prije mene?

U ovom parku sam popio prvo pivo. Bilo je odvratno, ali sam ga ispio do kraja, iz konzerve koju mi je dao neki stariji, bezimeni dječak. Govorili su o alkoholu, o cigaretama, o sisama neke djevojčice iz njihovog razreda, o profesoru fizike, o Ribljoj čorbi. Ja sam uglavnom ćutao i pio svoje pivo. Poslije sam se plašio da će mama osjetiti smrad. Koračao sam kući i mislio na svoju umornu mamu, na alkohol u svom želucu, na tatine fotografije svuda po stanu. Imao sam osjećaj krivice. Nikada prije niti kasnije nisam osjetio ništa slično. Toliki sram i kajanje. Zbog konzerve piva.

HIV. To su te stvari koje su uvijek dogode nekome drugom. To su takve stvari. Ne znam kako. Ne znam od koga. Ne znam zbog čega. Nema tu mnogo metafizike. Jednostavno je. Poput robota sa trojancem u sistemu. Crvom. Ne razumijem se mnogo u kompjutere. Kao ni u ljudska tijela, uostalom. Ali jednostavno je. Doktorica je imala svečani izraz na licu. Izdeklamovala je ono što se, valjda, govori *takvim* ljudima. Ja više nisam samo čovjek. Sada sam *takav* čovjek. Nosilac. Prenosnik. To je moja nova suština.

Hodao sam, a sve što sam uradio, svi ljudi koje sam upoznao, hodali su za mnom. Skoro da sam mogao da čujem njihove korake. Njihove rečenice, njihove pozdrave, poljupce. Mogao sam da vidim sve djevojke raširenih nogu, sve djevojke milozvučnih imena, sve djevojke slatkih glasića, sve djevojke gipkih bedara. Sve su išle za mnom. Kao utvare za prokletim prolaznikom. Kao ona konzerva piva.

Na pješačkom prelazu prema Trgu sreo sam baku koja prodaje priglavke. Stala je pored mene čekajući zeleno. Nosila je trošne cipele sa starim pertlama. Tešku smeđu suknju. Pamučnu majicu, posuđenu možda nekad, od nekoga. Imala je po dva para priglavaka u svakoj ruci. Gledao sam, kradomice, njene suve ruke, pjegice, bore i prevoje, duboke kanjone od kože. Poželio sam da je zagrlim. Ne znam zbog čega. Ja nisam neka posebno topla niti srdačna osoba. Nisam osoba koja se grli. Uglavnom sam odsutan, zabravljen u svoje misli, daleko od prisutnih, od prolaznika, od ljudi. Ali nju sam zaista želio da zagrlim. Da joj kažem da sam bolestan. Da joj kažem da sam se zaledio od straha. Da joj kažem bilo šta. A onda je semafor pokazao zeleno i ona je otišla, tamo, dalje od mene, prema Trgu narodnih heroja, prema nekom modernom kafiću zvučnog naziva u kojem će možda neko htjeti priglavke, dok je konobari ne istjeraju odatle, kao napornu muvu koja zuji oko mušterija.

Svuda po robnoj kući Boska nizali su se nazivi nekih stranih marki obuće, odjeće, nakita, ko zna čega sve ne. Pomislio sam na onu staru Bosku, kakva je bila nekad, bez ijedne reklame na fasadi. Pomislio sam kako sam kao dijete volio da se popnem pokretnim stepenicama na posljednji sprat i hodam okolo po salonu namještaja. Bio je tamo jedan ogromni, drveni krevet sa debelim madracem. Koštao je basnoslovno mnogo. Odlazio sam tako tamo, gledao u taj veličanstveni komad namještaja i maštao kako ću ga jednog dana kupiti. Kako ću moći da ležim na njemu po cijeli dan, da skačem, da se prevrćem, da se odmorim. Poslije je nestalo namještaja sa posljednjeg sprata Boske. Potom konfekcije. Pa kozmetike. Gomile onih automobila i konja u koje staviš kovanicu i ljuljaš se dok te mama drži za rame, da se ne prevrneš. Jedno je vrijeme Boska bila potpuno prazna, kao kakav avetinjski prostor zaboravljenih priča, lica i imena. Još sam se samo jednom vozio pokretnim stepenicama gore. U praznim prostorijama i ćoškovima pokušavao sam da, iznova, zamislim prodavačice u blijedocrvenim sakoima, stare kasir-mašine, redove djece ispred velikog štanda sa slatkišima. Onda sam izašao odatle i više nikada nisam kročio tamo.

HIV. Rani stadijum. Postoje i stadijumi. To nisam znao. *Mnogi ljudi odžive sasvim normalan život.* To mi je rekla. Ta doktorica-robot. Kontrole. Infektološko odjeljenje. Preventivne mjere. Masa plastičnih riječi koje padaju negdje unutra, na krhku površinu u mojoj glavi, grebu moj gnjecavi, ljudski mozak. Šta je, uostalom, *sasvim normalan život?* Ko, uopšte, živi tako? Šta je normalno u gradu nepoznatih, u gradu tuđih i ozlojeđenih, u gradu sijedih adolescenata, u gradu sjenki? Šta je normalno u ovoj državi – pokvarenoj Rubikovoj kocki – koju više niko ne zna kako da složi, a njene se mnogobrojne boje guraju, smetaju jedna drugoj, teže ka homogenosti? Prećutno. Nasilno prećutno.

Ušao sam u Gospodsku ulicu. Ulicu tobož-gospode. Austrougarski dašak prosvećenosti iz vremena kad smo pripadali nekome drugom. Da je bar ostalo tako. Da sam bar nečiji, da je ova zemlja nečija, da se žalimo na Neprijatelja koji nas tuši i siluje, a usput nam gradi lijepe zgrade i puteve. Da se jadamo jedni drugima kako čeznemo za Slobodom. Da razgovaramo opet, pa makar u svom jadanju. Da smo nečije nešto. Ovako to veliko N dolazi iznutra, iz same srži. Kao virus koji luta tečnostima pokvarenog organizma. Nije li, kakve li slučajnosti, ta «moja» zemlja onda slična meni? Hoće li me jednako izbjegavati, jednako pljuvati na moje ime, na moju prljavost, na moju đavolju mrlju? Hoće li me taj misteriozni virus jesti iznutra a da ja to i ne znam, dok spavam, dok jedem, dok hodam ovim žalobnim gradom? Nismo li «moja» zemlja i ja onda isti? Jednako zaraženi neizlječivim tegobama, venemo polako, ćutimo o svojoj istini kako se ne bismo do kraja zgadili drugima?

Smrtan sam otkad sam se rodio, ali nisam to shvatao do tog trenutka. Pomislio sam: treba da nas uče od djetinjstva, da nam govore – nosiš u sebi smrtonosni virus. *Kako se on zove?* Zove se starost, propadanje i kraj. Možda bismo tako bili svjesni svoje sudbine, svog organskog porijekla i suštine, svoje atomičnosti i molekularnosti, svojih tečnosti, gasova, vlakana, kostiju. Treba da nam kažu da se rađamo s tumorom, sa bakterijom smrtnosti, s virusom prolaznosti. Možda bismo, tek na taj način, bili zaista svjesni tog sopstvenog *Memento mori* i činjenice da ćemo jednoga dana uvenuti i nestati, da će za nama neko bolno vrisnuti, onako kako smo to učinili i mi u trenutku kada smo prvi put vidjeli taj vrli novi Svijet. Volio bih da mi je neko to rekao. Možda bih živio drugačije. *Sasvim normalnim životom.* Možda bih umirao drugačije. U nekom drugom gradu.

Zašao sam među drvored koji vodi ka zgradi Arhiva i vidio, kroz neku čudnu puderastu maglu, prodavače kokica, nakita i majica. U cijelom tom nijemom cirkusu tužnih pajaca moje su bolesne oči razaznale jedan lik, u prevojima crvenog pamuka. Kako sam se približavao štandu, shvatio sam da se tu prodaju majice sa odštampanim likom Ratka Mladića. Osjetio sam neopisivu tugu, najednom, pomiješanu sa naletom gnjeva. Kada će prestati? Kada će proći? Ko može da prodaje ta sranja u centru grada?

Pomislio sam na tešku presu kako se spušta na slabašna, nedužna vlakna i pritišće u njih pigment. Pomislio sam kako se onda taj pigment formira u prepoznatljive crte lica. Kako je vreo. Kako neko stoji i čeka da se osuši. Kako neko slaže tu odjeću u kutije i šalje ovom čovjeku ovdje.

Pomislio sam na svog mrtvog oca. A onda sam pao u nesvijest.

*

„Dečko! Halo! Čuješ li me, rode?"
Osjetio sam masivne, znojave prste na svom čelu. Jak vonj ustajalog piva. Potom šamarčinu.

„Halo! Mali? Jes' dobar?"

„Šta se desilo?"

Otvorio sam oči i vidio gomilu crvenih, plavih i bijelih majica. Ležao sam na zemlji iza štanda prepunog printova Ratka Mladića. Iznad mene su se okupili neki ljudi, mutne prilike, i posmatrali me sa čuđenjem u očima.

„Hajde, hajde… Šta buljite u dečka? Šta ste se ukip'li sad, hajmo, voz! Ne m're dečko disat' od vas.!"

Bio je to čovjek koji je prodavao majice. Nosio mi je flašicu vode. Jedno po jedno, ljudi su se okretali i odlazili. Dok sam se uspravljao u sjedeći položaj, mogao sam da vidim kako se jedna od prisutnih gospođa prekrstila.

„Pao si u nesvijest, sinko… Vjerovatno od vrućine. Hajd' popij malko vode. Biće t' bolje. Hajd' malko."

Prinio mi je flašicu do usta, pridržavajući mi drugom rukom potiljak. Tako, iz blizine, mogao sam bolje da mu osmotrim lice. Imao je velike, nekako očinski tople smeđe oči i nabrekle crvene nosnice. Poneki zub nedostajao je u obje vilice. Zlatni lančić skriven pod bijelom potkošuljom rastegnutom preko pozamašnog stomaka.

„Evo ti čokoladna bananica. Sigurno ti pao šećer!" reče zabrinuto, pa izvadi iz džepa bermuda slatkiš i poče da cijepa celofan.

„Niste morali, zaista... Nema potrebe..."

„Ama, šta nema potrebe? Neću ostat' gladan zbog po' marke."

Uzeo sam griz čokoladice i pogledao oko sebe. Bilo je tu svega. Majice, kačketi, šalovi. *Ne daj se generale!* Potom krupna, čupava glava Radovana Karadžića na crnoj majici. *Predsjedniče uz tebe smo! Živjela Srpska!* Odmah uz "predsjednika", majice Crvene zvezde i Partizana i samo jedna, zgutljana u ćošku, na kojoj proviruju dječačke oči Novaka Đokovića. Pomislio sam: „Baš su te u zavidan razred strpali, Novače."

„Hvala vam na pomoći. Nije trebalo da trošite novac na mene… ", rekao sam pokušavajući da ustanem.

„Nemoj odmah ustajat', može t' se slošit iznova!"

Uzeo je jednu bijelu majicu sa gomile, nakvasio je vodom iz flašice i stao da mi briše čelo.

„Nemojte, nema potrebe, stvarno… Uništićete… tu… majicu."

Nisam nikada ranije obrisao znoj likom Ratka Mladića. Nisam se osjećao baš prijatno zbog tog postupka.

„Ma, jebeš majicu, kad je čo'eku loše, jebeš majicu… Jes' student? Čime se baviš?"

„Jesam.", odgovorio sam. Nisam ni pomislio na fakultet otkad sam saznao da sam bolestan. To je, odjednom, postalo potpuno nebitno.

„Šta studiraš?", pitao me, bacajući iskorištenu majicu u ćošak.

„Na likovnoj sam akademiji."

„Eto vidiš! Umjetnik! Pa, šta je meni uprljat' jednu majicu za budućeg velikog slikara Banjaluke! A? Pa, ja sam počastvovan da mogu pomoći!", uzviknuo je i namignuo mi, kao da dijelimo neku masnu tajnu.

„Je l' se prodaju ove stvari? Je l' kupuju ljudi?"

„Kupuju klinci najviše. Pred neku utakmicu, obično. Šta ćeš... Mora čo'ek od nečeg da živi. Nije lako s troje djece... Drž'o sam kok'ce, ovdje, na ovom mjestu… Pa, mi se nešto uzjebalo s mašinom… A ovije' što drže te kok'ce… ima i' ko gljiva poslije kiše... Svi bi, odjednom, da prodaju kok'ce. Ovo moje puno bolje ide, da ti pra'o ka'em. Uspijem štogod i zaradit', moj sinko. Nije lako… U ovoj našoj državi... Nije nimalo za šalu."

Ustao sam pridržavajući se za štand. Prihvatio me za lakat da mi pomogne stati na noge. U tom trenutku sam osjetio jako zatezanje i peckanje na desnom gležnju. Pogledao sam dolje i ugledao krv. Svoju krv.

„Jao, sinko... Izgleda si se ogreb'o na ovaj šaraf prokleti... Nikako da ga izbijem iz stol'ce, pa viri…", počeo je da se pravda, spuštajući se na koljena.

Stajao sam, zacementiran, i gledao tog dobroćudnog čovjeka kako mi ispire ranu vodom iz flašice, potom hvata onu istu majicu i čisti mi nogu. Nisam disao. Gledao sam je, svoju krv, na šarafu, dolje na betonu, ulijepljene dlake na svojoj nozi; gledao sam kako krv ostavlja mrlje na bijeloj majici s licem tog mitskog bića, gledao sam je na prstima prodavača. Gledao sam u svoju krv i nisam rekao ništa.

Naprasno sam istrčao na ulicu i pogubljeno promrmljao: „Moram da idem... sad... stvarno... moram... ja kasnim... krenuo sam... doviđenja... hvala vam... doviđenja!"

Automatski sam počeo da trčim. Prema izlazu iz te groteskne ulice, daleko od tog čovjeka, od tih majica, od moje krvi na njima. Trčao sam kao da bježim iz Banjaluke, kao da bježim od djevojčice koju žuljaju moje naočari, od dječaka u kožnoj jakni koji mi pruža pivo, od maminih umornih pogleda, od glomaznog kreveta iz Boske, od bake s priglavcima.

Iza mene se, kroz zujanje bezobличne mase, čuo jedan gromoglasan uzvik: „Ha joj, polako, umjetničeeee! Nemoj opet da se strovališ na zemlju, umjetniče! Uspori malo!"

Bio je to čovjek koji je prodavao majice. Čovjek koji mi je pomogao. Čovjek sa mojom krvi na rukama.

Dozivao me.

Vojislav Voki Erceg **Druga nagrada**

Motel „Luna"

Prvi put, tri godine nakon očeve smrti, našao sam se u Banjaluci; povod je bio scenarij za film koji je trebalo da pišem za apsolventa filmske režije, mog davnašnjeg prijatelja Pjotra Broćetu, a i prilika da posetim majku i oca mog oca. Bilo je leto, julska omora i noge kao da su se lepile za asfalt mek kao plastelin. Doputovao sam večernjim vozom iz Ploča; peron, obasjan oblom, nadutom mesečinom, zaudarao je, još usijan od varopeka minulog dana; dočekao me je usamljen. Prošla je ponoć i autobusi su prestali da kruže gradom. Nadao sam se da će sparina nekim čudom popustiti, da će me odnekud zapahnuti bar dašak povetarca, ali kapljice znoja nadirale su podmuklo, tromo; teglio sam se banjalučkim alejama i dugo mi je trebalo da stignem u kraj grada koji smo nekada, u detinjstvu, zvali *Mahala.*

Mistik Gurđijev pisao je o strahu da na takvim mestima, nad provalijama detinjstva, *ne iskrsnu ostaci našeg duševnog života.* Ali u *Mahali* nema više Arnaudije, srušena je tokom građanskog rata; na njenom mestu podignuta je skromnija džamija sa drvenom munarom nalik teškom plovnom drvetu, kao cinična opomena na sveopšte kruženje i promenu. Aleju, nekad popločanu nejednakim kamenim oblucima, s drvoredom muških i ženskih lipa na obe obale ulice, zamenio je asfaltirani put i go trotoar, lišen stabala; srušena je i utrina stare kurve Ferhaje, i tu zjapi razrovana zemlja, napušten temelj poslovne zgrade koja je tu trebalo da nikne, kao groteskna, uveličana pukotina Ferhajinog međunožja. Pa i na našoj dvospratnici, što se nalazi na oštroj uzvisini s druge strane tranzitnog puta, stoji nevelik neonski natpis: motel „Luna"; natpis zatreperi, ostane nekoliko časaka da lebdi u mraku, a onda, ostavljajući pred očima iluziju reske svetlosti, gasne. Našu dvospratnicu, na kojoj je pobledela zelenkasta fasada odavno oronula i ispucala, neretki nazivaju *muslimanskom*, premda znaju ko tu živi, ne stoga što se kuća nalazi u muslimanskoj čaršiji – jer bez sumnje odvajkada tu su živeli i Srbi – već je svršetak krova tup, plošan, a ne zašiljen kao u *pravoslavnih* kuća. Iznad lučnog *portika* stoji uklesana godina kada je kuća, verovatno, sazidana: 1909.

Kada je otac umro, majci je pošlo za rukom da prvi i drugi sprat stavi u najam, da potakne i nagovori oca mog oca da se izmesti u potkrovlje, tamo premesti stari porodični nameštaj, pa se i sama skrasila u jednu od bočnih, pomoćnih prostorija, u onu u kojoj se nekada nalazila letnja *kužina.* „Ništa

ne utječe *u* stvarnost kao nepostojana forma sjećanja i uspomena", rekao je otac mog oca jednom dok smo, obavijeni senkom vinove loze, sedeli u *đardinu*; tako je baštu nazivao taj smežurani, sparušeni starac, penzionisani profesor srpskohrvatskog jezika. Zahvalan sam mu jer me, za razliku od oca, nije trovao *pogrešnim* lektirama, što je bio uzdržan i pažljiv pri savetovanjima, a izdašan na podsticajima. Zahvalan sam, istodobno, ocu moga oca na prvim košmarima, *tavnim vilajetima* lektira koje mi je čitao. Tu, kao da počinje (moja) lična istorija.

Kada sam se, tri godine nakon očeve smrti, prvi put pojavio pred kućom detinjstva, majka me je dočekala u svom starom bade-mantilu, sa svežnjem ključeva u ruci kojima je nervozno zveckala; čuo sam ih tek kada sam došao pred kapiju i pozvonio na električno zvonce. „Uvijek dolaziš kasno!" rekla je i otključala kapiju. Delovala je umorno; sama je rekla da je iscrpljena. Popeli smo se drvenim uzanim *skalinama* na drugi sprat. Hodao sam iza majke po jeftinom iskrzanom itisonu, ispod kog je, na rasparanim mestima, bleskao linoleumski pod. Majka je otključala jednu od soba i rekla kako joj je drago što me napokon vidi. Pokazala mi je gde je izmešten toalet i rekla, odlazeći niz hodnik:

„Gledaj da ne ostaviš kupatilo u neredu! Skupo plaćam održavanje." Pritisnuo sam okidač za svetlo na zidu sobe, ali je električna sijalica bila mrtva.

*Tu noć rvao sam se sa nesanicom; osećao sam odbojnost pri pomisli na izlazak iz sobe. Nečije noge neprestano su se vukle po hodniku. Svako malo čulo se povlačenje vodokotlića u toaletu. U sobi pokraj moje rascvetavala se škripa, koju sam osećao kao mučan i teskoban snošaj. Tucanje mačaka činilo se kao udaljeno kričanje bolesnog naprščeta. Cele noći kuća kao da se ljuljala; soba se čas širila, čas skupljala. Automobili, autobusi, kamioneti brujali su na tranzitnom putu, a tek je jedan deo sobe bio osvetljen uličnom rasvetom spolja: paučasta skrama u gornjem levom uglu naspram kreveta. Tek pred zoru shvatio sam gde se nalazim. Bila je to (verovatno) *moja soba*, soba detinjstva, presečena napola gipsanim zidom i pretvorena u aseptičnu motelsku komoru sa hladnim nameštajem od jeftine iverice, novim laminatnim podom i belim zidom s kojeg je vrebao štrokav i prašnjav goblen. Ali vonj vlage bilo je nemogućno istisnuti iz soba i kuće; protezao se kao teskoba uspomena. U detinjstvu taj nas je zadah gušio i nosnice su se iznova privikavale na njega, pa i naša odeća kao da je bazdila po ustajalosti (a evo, u magnovenju sadašnjice, dok pišem i prisećam se, uranjam u nju kao u blagu nostalgiju neprospavane noći).

Ali nisam bio jedini koji je tu noć u kući probdeo kao tačka stavljena na pogrešno mesto. Stajao sam naslonjen na prozorsko staklo, nag, kada sam iz hodnika začuo zveket ključeva. Zaogrnuo sam se plahtom kada je majka

promolila glavu u sobu. Ušla je i zastala kod dovratka, a ja sam joj prišao ćuteći. Oči su joj bile zakrvavljene, bledoružičasti kapci natekli, nadraženi, a podočnjaci modri i upali. Netremice sam je promatrao: stajala je preda mnom u svom starom bade-mantilu u kojemu me je i dočekala i dalje držeći ključeve u ruci. Rekla je: „Izvini!" Ta reč proletela je sobom i raspršila se poput klobuka; nisam je razumeo, ali, ipak, zagrlio sam majku. Obujmio sam je jednom rukom, nekako sa bočne strane, pridržavajući plahtu, jer sam imao nestašnu, pomalo bezobraznu erekciju, koja je sporo popuštala. Majka se naslonila na dovratak i iskrivila lice u nemu, plačnu grimasu. Bez reči, povela me je u sobu u kojoj je nekada delila postelju sa ocem.

(Namerno koristim tu reč – *postelja* – i zastajem pred njom kao pred iznenadno pronađenim, davno izgubljenim sećanjem, jer bio sam svedok uzajamne nežnosti oca i majke. Bili su još uvek mladi kada sam ih jedne noći promatrao kroz odškrinuta vrata; nisam dugo ostao ukotvljen promatrajući prizor; sećanje na oca priljubljenog uz majku nikada me nije zgražalo, premda često taj prizor sebi prepričavam sa humorom.)

Zaprepastio sam se kada sam shvatio da se u sobi od očeve smrti ništa nije promenilo: dogorela sveća i dalje je stajala kod uzglavlja, zgužvana plahta kojom smo prekrili očevo ukočeno telo bila je prekrivena tankom skramom prašine, a očev veš zurio je iz napola raskriljenog ormana. Iako je jutro tek nedavno isisalo noć, soba se presijavala i osećala na ustajalost. Činilo se da bi metalni časovnik oprljio prste samo da ga dotaknem. Fotografija uokvirena skupocenim ramom, koja je stajala na komodi ispred psihe, kao da se rastočila: prikazivala je oca i majku; bila je u boji, ali činilo se kao da je neoprezni fotograf nešto više otvorio blendu, tako da se fotografija u prvi mah doimala kao da je snimljena u tehnici sepije.

Živeo sam još uvek sa roditeljima kada je majčin proloman krik izbio iz spavaće sobe valjajući krhotine očevog imena, da bi me, poput vala, naneo u sobu u kojoj se otac stropoštao na krevet pokraj nje, grčeći se i gubeći zrak kao probušena fudbalska lopta. Infarkt miokarda.

Nikada, poput oca, nisam voleo fudbal (pa ni crkve) i, ne znam zašto, dok pišem, pomišljam na fudbalsku loptu (i krst). Možda mi se učinilo da je, kada sam pozvao službu hitne pomoći, iza sumornog, promuklog glasa dežurnog lekara brujao snimak neke fudbalske utakmice. U svakom slučaju, nije moglo biti sumnje da je službenik hitne pomoći bio u pravu kada je na moje panično pitanje *šta da učinim* odgovorio: „Pomolite se bogu!" jer pomoći, istini za volju, nije bilo. Otac se netom nakon što sam spustio

telefonsku slušalicu ugasio, a i bog kao da je dobio formu tableta bensedina koje su se našli majci i meni pri ruci.

Neko je pozvao majku i ubrzo sam ostao sam u sobi kao u temperaturnoj groznici. Seo sam na rub kreveta na kojem je otac umro, a na metalnom časovniku otezala se, kao neočekivano zvučan stih bofl-pesnika, metafora: jedan pauk, mrtav, i jedna muha, još uvek živa, koprcala se u njegovoj mreži kao u teskobnom tkanju uspomena i sećanja; sunce je bleskalo sa poda odbijajući se o srebrnkastu, zgrčenu tablu istisnutih bensedina. „Pa čak i da je to jeftina metafora", rekao sam ocu, ili je to, možebiti, on kazao meni (ne sećam se), „ja sam je skupo platio." Te noći, kada se otac ugasio, dugo u noć bdeo sam nad njegovim telom. Nikada ocu nisam rekao da za mene pisanje otpočinje u čudu, pred *misterijem* osvita ili sumrakom rečnika, kada tišina razjapi svoja krila kao noćni leptir i kada se agonija haosa uskovitla u jedno tačno zvučno prskanje. Te noći, kada je otac zauvek počinuo, osećao sam se kao kosmički fluid; osećao sam svest kao beskrajno gipku partituru, ali, pred zoru, kada sam, umoran, još raspaljivao pluća teškim očevim duvanom, došla je mrtvozornica, mračnija od svakog eshatološkog nemira i očaja. Smrt, međutim, nije proizvoljna kao epifanija (Džojs), inspiracija (Borhes), *vrutak estetskog ushita* (Nabokov); smrt je imaginativna strogost. „Gde je pokojnik?" upitala je mrtvozornica, ali ništa joj nisam odgovorio.

Ne znam koliko sam dugo sedeo na rubu kreveta; majka se nije vraćala. Podigao sam tablu bensedina. Bila je prazna. Vratio sam se u svoju sobu i ubrzo zaspao.

2.

„Krv, plavet i sperma!" rekao je Pjotr Broćeta u *Gradskoj kafani*, očekujući da će priča koju je trebalo da pretočim u scenarij ostaviti utisak na mene. Priča mi se, međutim, uopšte nije dopala. Radije bih, rekao sam Pjotru, pisao scenarij za *dokumentarni* film o onom svešteniku iz Srbije što je tucao svoje učenike, pa i o tome bih razmislio; mislim da me (verujem da sam i to rekao Pjotru) priče o velikim političko-društvenim, policijsko-duhovnim istinama uopšte ne zanimaju – o tome je govorio Čehov, pa i Karver – pogotovu kada treba napisati scenarij prema *izmaštanoj* priči u kojoj glavni lik (monah, *idioritmik*) negde u osami jadranskog otoka (otečen od požude) tuca dete. Odbio sam scenarij.

3.

Sada, međutim, kada razmišljam o svemu, ni sam ne znam zašto sam gotovo mesec dana ostao u Banjaluci, u motelu „Luna", u detinjstvu, kao maloumnik zatočen u svoju infantilnost.

Sa majkom se nisam zbližio. Štaviše, moje prisustvo kao da nas je udaljilo, pa i otac mog oca, ubrzo nakon mog dolaska otišao je na Pag, kod svoje sestre po majci.

Majka je bila zauzeta obavezama oko motela; slušalica mobilnog telefona kao da je bila zalepljena za njeno uho. Subotom je nameštala našu prostranu dnevnu sobu za sastanke firme koja je promovisala takozvani *piramidalni, multilevel* način zarade; nedeljom bi otkuhavala veš i posteljinu u glomaznim aluminijumskim loncima iza kuće; svaki dan odlazila je u obližnju crkvu na liturgiju, a sredom je na železničkoj stanici dočekivala goste iz provincije, tu *kužnu povest* (kako ih je nazvao otac mog oca), jer je u motel dolazio vračar, ili bioenergetičar, iz Šipova, Slobodan Glumac.

„Prevodilac poezije?" upitao sam majku zbunjen, a ona mi je odgovorila: „Prevodilac energije, Vojislave", ponovno dometnuvši: „Prevodilac energije!"

Bila je prva sreda mog boravka u motelu „Luna" kada me je *shakti* (*energija*) Slobodana Glumca izbila iz kreveta. Svest se, nakon kratkog sna, stegnula. Sišao sam na prvi sprat i zanemeo. Hodnik je bio nabijen ljudima. Ruke su mahale improvizovanim lepezama, lica su bleskala pri okretima glave mokra od znoja. Svi su stajali u neurednoj koloni, koja je imala svojevrstan, nedokučiv red, kod velikih dvokrilnih vrata što su nekada vodila u dnevnu sobu; razgovarali su tiho i sve se stapalo u šum otegnut kao kakva zvučna sluz: težaci, hrapave ruke, ulaštena kosa, napukle desni, požutele beonjače i razroke oči, povojčad u krilima majki koje ih cupkaju, vonj kašaste smese od dečje rige, mleka u prahu i smrad prepečenice; nabrekle, podbule žene rascvetane u estetski sarkom, kljasta deca u kolicima... Bazao sam kroz splet ljudskih udova, preko vonja njihovih mišica i toplih iglica pljuvačke, kojom su prskali zevajući ili tokom razgovora. Osvrtao sam se kao u bunilu Edgara Alana Poa (ili Jana Mekjuena).

„Dođe mi", rekao je otac mog oca jednog jutra pre nego što će otići na Pag, „da pod stare dane oskrnavim kakvu bogomolju; da se popišam posred ikonostasa ili poserem na nekom vjerskom groblju. Ali nema čovjek u sebi toliko izmetine da bi se izasrao po čitavoj, šašavoj, kužnoj povijesti."

„Jebeš li štogod?" pitao bi me svako jutro otac mog oca, i ja bih mu na to pitanje dao uvek isti odgovor.

4.

Samo smo jednom za tih mesec dana majka, otac mog oca i ja posetili očev grob – *to ništa ispod nadgrobne ploče* (Bernhard). Pojavio se i moj stric. Bio je pijan i baljezgao je. (On je već proslavljeni pijanac, autor zbirke pesama *Od*

kafane do kafane.) „Moj brat, taj beskrajni niz metafora tišine“, rekao je stric. Klonio sam ga se.

Na groblju je razgovor bio živ – razmetali smo se uspomenama na oca – a kada smo se vratili u motel, kada je majka pristavila ibrik s vodom i miris kafe počeo da osvaja nosnice, *tišina je bila ćutanje*.

5.

Sumnjičavi smo prema vračevima i bioenergetičarima, prema *energiji* kojom navodno zrače, a evo, majka, njeno prisustvo, i dalje utiče *u* mene – nemam nikakav duhovni oklop koji bi me zaštitio od nje.

Molio sam boga da *ucveljena narikača*, moja majka, ne rastvori porodični album, jer će ponovo početi sa jadanjem, sve dok, listajući ga, ne dođe do tabaka na kojem je otac fotografisan kao direktor (nekadašnje) *Banjalučke banke*, sa (lažnim) naočarima bez dioptrije i gustim brkovima, kao čudna smesa Zvonka Lepetića iz filma *Balkanski špijun* i maskote televizijskog kviza *Kvisko*. Naravno, majka će tu zastati i sklopiće album; neće, međutim, nastaviti dalje, do onih fotografija gde je otac, nakon građanskog rata u Bosni, već sed i propao, sa licem koje sugeriše četiri slova: P, T, S, P. Da sam samo nazreo ma i želju da majka pred nama rastvori taj album, dronjke prošlosti u kojoj smo se gušili, ustao bih, siguran sam (zamišljam) i pljunuo joj u lice sve reči koje bi mi pale na pamet; osećao sam ih kao neuobličeno gnušanje, grč gađenja. Rekao bih joj da je uništila sve uspomene na oca i stavila ih u svoj tonalitet skrnavog sluhiste, da joj po kući plazi *kužna povest*, stvarne kurve i lažni sveštenici, da pravi budalu od sebe dok sredom dočekuje goste na železničkoj stanici, sa kartonom na kojem je ispisan naziv motela, koji ona, pritom, mora da izvikuje, jer (to je bar svima nama jasno) naši preosetljivi gosti iz provincije ne znaju da čitaju; da je od praznine neće spasiti ni bioenergetičar (ili vrač) Slobodan Glumac, niti njeno patetično hrišćanstvo, ajurveda, autogeni trening, autosugestija, ireke, isceljivanje na daljinu, joga, kvantumtač, kiropraktika, makrobiotika, masaža (duhovna masaža), naturopatija, nocebo, placebo, post, pranajama, preporađanje, radionika, sonopunktura, tai či, fungologija, hipnoza, homeopatija, šijacu; rekao bih joj isto ono što je meni kazao otac mog oca: da je sve himba, laž, podvala, infamija, da je stara droca istorija postala zavisnik od morfina, da se metafizika prokurvala kao Ferhaja i njena kćer kojoj je u osmogodišnjoj školi narastao stomačić; da se duhovnost prodaje na rafovima supermarketa (bez konzervansa), *dijetalna* ili *kalorična*; da joj je glava bunjište i da joj mozak bubri od astrologije iz novina, džepnih izdanja knjiga starca Tadeja, Porfirija Kavsokalivita, oca Pajsija, španskih sapunica i meke pornografije – lažnih uzdaha koji dopiru iz soba motela, *Prologa* i

epiloga Nikolaja Velimirovića, nacionalšovinizma, nacionalfetišizma, fašizma, Gedže... ali kada sam pod pritiskom (čega?) jednog dana upitao majku, gde je album sa porodičnim fotografijama, ona mi je odgovorila: „Spalila sam ga!“

6.

Tih nepunih mesec dana u kući detinjstva noći sam uglavnom provodio raskalašno (majka je plaćala moja pijanstva), a danju, pošto bi mamurluk popustio, pokušavao sam da pišem. Kod lonaca iza kuće tucao sam studentkinju L., koja je tvrdila da se ne izdržava kurvanjem (ona je odnekud od Doboja, i stalni je gost motela). Zavodio sam jednu devojčicu od četrnaest-petnaest godina koja je posećivala Slobodana Glumca. Masturbirao sam tri-četiri, katkad i šest puta dnevno, između čitanja i pisanja. Kada majka nije bila u kući, šetkao sam nag po hodnicima, sablažnjavajući goste. S jednog od prozora što gleda na dvorište palacao sam jezikom, a ruku držao spuštenu kod muda, kao manijak, neovisno da li je u motel stupala kakva starica otromboljenih sisa ili ona četrnaestogodišnja devojčica. Kada sam jedared pošao da zamolim majku za pozajmicu, zatekao sam je kako se ljubi sa gostom motela. Iznad njegove kragne izvirivala je guta malja. Izrigao sam se. Jedne noći ukrao sam majci bensedine, bez kojih ona nije mogla da spava, pomešao ih s alkoholom i prepustio svest zaboravu.

Iako su se gosti žalili na mene, majka, hvala joj, nije mogla protiv sina. Jedne je večeri motel bio krcat. Neki su zaludni turisti sa Jadrana preplavili kuću. „Možeš ovih nekoliko noći da prespavaš u ostavi, ako želiš“, rekla je majka.

7.

Bio sam spreman za polazak na put kada sam osetio iznenadnu potrebu da pišam. Otišao sam u toalet na drugom spratu. U skučenoj prostoriji nalazio se *čučavac*, nije bilo školjke. Otkopčao sam šlic ne skidajući pogled sa prekrasne lipe u koju je gledao *finestrin* (reč oca mog oca), koji je bio otvoren. Tek kada sam, pridržavajući penis u rukama, spustio pogled, ugledao sam glavicu belog goluba koja je izvirivala iz rupe umrljane izmetom i mokraćom. Golub (ubeđen sam da je u pitanju bio beli golub) je verovatno ulepršao kroz mali prozor i zaglibio u čučavcu batrgajući se. Nije nosio nikakvu poruku i ja sam pustio vodu. Kada sam stigao na železničku stanicu, kompozicija putničkog voza za Ploče kao da je čekala samo mene, a peron je bio obasjan mesečinom.

Adisa Bašić **Treća nagrada**

Driving home for Christmas[2]

Kad ju je nakon tri sedmice dopisivanja u poruci oslovio sa *ljubavi*, Sadžida je znala šta treba da uradi. Odmah je rezervisala avionsku kartu za Sarajevo, koja je ispala preskupa ali sad nije bio trenutak za cicijašenje. Nazvala je šefa i obavijestila ga da bi rado iskoristila nekoliko slobodnih dana od onih milion koje je sakupila prekovremenim radom i rijetkim odmorima. Do polaska je imala dva dana. Sasvim dovoljno da posjeti kozmetičara, frizera i da ode u raspojasan šoping u *Herrodsu*.

Najprije je obnovila veš, iz sportskih grudnjaka i gaćica uskočila je u čipkane. Ipak, birala je bež, roze i bijelu boju. Crna i crvena izgledale bi kao da se previše trudi. Imala je četrdeset i tri godine i tijelo na kojem se to ni po čemu nije vidjelo. Čvrste i bujne grudi, uzak struk i stomak učvršćen posvećenim preznojavanjem četiri puta sedmično. Na kosi su joj žene oduvijek zavidjele, sad je trebalo još samo malo osvježiti boju. Za put je spakovala svoje omiljene haljine od mekanih tkanina koje oslikavaju svaku nesavršenost na tijelima žena koje se trude manje nego Sadžida. Kupila je još dva nova džempera, majicu u kojoj je izgledala ležerno a opet privlačno i, za kraj, preskupe duboke smeđe čizme od najfinije kože. Onda su došli na red pokloni za njega. Počela je skromno, nije željela ništa što bi ga obavezivalo, ali nije mogla da odoli. Toliki božići, nove godine, bajrami, valentinova, a ona nije imala muškarca za kojeg bi kupovala. Baš ni jednog. Ponekad papuče za kućepazitelja, šolja sa šašavim natpisom za kolegu iz kancelarije (ništa previše lično da mu ne bi davala lažnu nadu), tu i tamo pokoja knjiga ili džemper za muževe i momke svojih prijateljica na čije rođendane bi bila prinuđena da dođe. Sad je kupovala za svog muškarca, ili barem za nekog koji bi po svemu sudeći mogao da postane njen.

Za Harisa je izabrala bezvremeni sivi šal od kašmira i svilene bokserice, koje je ipak zamijenila za pamučne sjetivši se kamo putuje i šta tamo muškarci misle o prefinjenim materijalima na sebi. Kupila mu je i parfem koji je reklamirao njen omiljeni glumac, zatim kecelju i nekoliko dizajnerskih sitnica za kuhinju, oduševljena time što joj je spomenuo da voli kuhanje. Kupila je i nekoliko kutija najfinijih začina u nadi da se službenicima na aerodromu to neće učiniti

2 *Dok se vozim kući za Božić*, pjesma koju pjeva Chris Rea

sumnjivim. Dodala je i tri kesice skupocjenih čajeva bez kojih joj je postalo teško zamisliti život čak i na samo nekoliko dana. U njenoj prevelikoj torbi na kraju su se našle i dvije muške košulje *Paul Smith*, par kožnih rukavica i luksuzni kalendar za iduću godinu, ilustrovan fotografijama Londona. Prije nego što je zapakovala kalendar malenim crvenim srcima, označila je njegov i svoj rođendan, a zatim i kasni novembarski dan na koji će se napuniti godina od njihovog prvog kontakta.

Pred izlazak iz stana još se jednom ogledala. Bila je prilično zadovoljna. U ovoj uglađenoj brineti teško bi se mogao prepoznati nesigurni bratunački djevojčurak koji je osamdesetih godina krenuo u Sarajevo na fakultet, noseći preko ramena plavu torbu od skaja na kojoj je pisalo *Sport*. Danas je putovala u Sarajevo sasvim drugim povodom i mnogo sigurnija u sebe.

Na aerodromu je slušala radio preko mobilnog telefona, slušalice su joj trebale da se zaštiti od onih strašnih obavještenja i sterilnih glasova koji su dopirali iz zvučnika. Mrzila je rastanke, putovanja, odlaske u neizvjesno. A opet, ovaj put je jedva čekala polazak. Javila je Harisu da dolazi; on je na početku zvučao malo zbunjeno, ali se zatim ozario, rekao je da o hotelu nema ni govora i da će biti njegova gošća. Obećao je da će je sačekati na aerodromu, i dok je gledala veliki digitalni sat na Heathrowu, mislila je na to kako je od susreta s njim dijeli još svega nekoliko sati. Odjednom je začula prve taktove pjesme koja bi uvijek u njoj izazvala neku neobičnu sjetu. Chris Rea pjevao je *Driving Home For Christmas;* sama je sebi bila smiješna kad su joj se od ganuća navlažile oči. Bliži se Božić, sezona je kad ovu pjesmu vrte beskonačno, i Sadžida iz nekog nepoznatog razloga postane nostalgična kad je čuje. U njenom životu nema ništa što bi bilo slično ovoj pjesmi. Nikakva vožnja kući za vrijeme velikog praznika, na koji se svih ovih godina nikada nije do kraja navikla. Ona čak i ne vozi auto, podzemnom se u Londonu svuda najbrže stigne. Njen dom je u selu pored Bratunca, gdje danas živi samo njena majka. Iz nekog razloga starica je nakon rata navaljivala da se tamo vrati, iako je Sadžida nije mogla razumjeti. Od njihove bivše kuće i bivšeg života tamo nije ostalo ništa. Nije bilo čak ni očevog i bratovog groba koji bi mogla obilaziti. Starica je vehnula sama u toj sablasnoj kući, a Sadžida ju je posjećivala jednom godišnje, ponekad jednom u dvije godine. Ovaj put joj nije ni javila da dolazi; neće uspjeti da ode do nje, a i nije joj se dalo previše objašnjavati. Ako stvari sa Harisom dobro krenu, tih će dolazaka u Bosnu sad svakako biti više i onda će otići i kod majke. Sadžida je zamišljala kako bi ipak bilo lijepo otići tamo sa Harisom, upoznati ga s majkom... Možda bi ljeta nekad mogli provoditi kod nje. Majci bi sigurno bilo drago da opet imaju muško u kući. Prestala bi onda i sa onim tihim dugim nabrajanjima koja su Sadžidi bila posebno naporna i u

kojima je uvijek iznova objašnjavala kako bi njena *šćer* trebala naći nekog *našeg*, skrasiti se, živjeti svoj život.

***

Carinik je nije ni pogledao, upravo je izvodio neki skeč za kolege koje su gledale u njega i smijale se, a Sadžida je sa svojom džinovskom torbom samo prošla. Pred njom su se otvorila pomična vrata i ukazala se gomila ljudi koji su dočekivali nekog svog. Harisa nije odmah ugledala, ali je nekako osjećala da je tu. Po njihovim razgovorima, po njegovom tonu, po svemu što joj je govorio činio se kao pouzdan momak. To je bio jedan od razloga zašto je uopšte i krenula na ovaj put. Nadala se da je takav i kad je prije nekog vremena odlučila da potraži njegov kontakt. Bio je četiri godine stariji od nje i još uvijek ga se sjećala iz Bratunca. Vitak i mišićav, sportaš, kasnije student mašinstva, Haris je bio momak kojeg su svi poznavali i kojeg su majke, pa čak i očevi bratunačkih ljepotica pozdravljali uvijek s posebnom naklonošću. Ona ga se dobro sjećala, ali prije rata su se poznavali samo površno. Prije mjesec dana, razmišljajući o rodnom gradu, pomislila je i na Harisa, od majke je nekad čula da je preživio rat i odlučila je da ga potraži preko *Facebooka*. Pretvarao se da je se sjeća, ali nisu uspijevali da otkriju ni jednu zajedničku uspomenu. Ona je bila uvjerena da ju je s nekim zamijenio, ali to nakon nekog vremena nije bilo ni važno. Pisali su jedno drugom o svojoj sadašnjosti i tu je bilo bezbroj tema koje su ih zanimale. Usamljenost. Izbjeglištvo. Život u stranom jeziku. Njegova odluka da se ipak na kraju iz Njemačke vrati u Bosnu, i njena da u Londonu ostane zauvijek.

Uskoro mu je poslala svoju sliku na kojoj je posebno lijepo ispala i sa osmijehom je primijetila kako joj je brzo i s mnogo entuzijazma odgovorio na tu poruku. Uslijedili su sve duži razgovori, prve razmjene nježnosti. On je još uvijek izgledao neobično mladoliko za nekog ko se bližio pedesetima. Imao je lijep glas, govorio je malo ali pametno o sasvim sofisticiranim temama. Sagovornik kakvog nije bilo jednostavno naći u okeanu ljudi u kojem se svakodnevno kretala. Sadžida je sretala mnoge muškarce, započinjala romanse, povremeno se upuštala i u kakvu nepromišljenost, ali sve veze završavale su u nekom ležernom, neobaveznom poznanstvu. Sadžida je željela vezivanje, željela je razgovor u kojem bi se neke stvari iz prošlosti podrazumijevale i u kojem ne bi svaki put trebalo iznova objašnjavati rat, izbjeglištvo, tragičnu sudbinu rodnog grada. Haris je zvučao vrlo zainteresovano za nju i neobično pomno ju je slušao. On je slušao, a Sadžida je izlijevala dušu u mali kompjuterski mikrofon dok je pričala s njim, govorila je opširno i bez ikakvog susprezanja. Vodili su razgovore za kakvima je ona čeznula već godinama. Sad je na

sarajevskom aerodromu samo čekala da se gomila ispred nje raziđe, da ga ugleda i da uživo nastave tamo gdje su stali.

Bio je pomalo blijed, ali se osmjehivao dok joj je mahao stojeći iza svih. Našla se pred njim i situacija je bila prilično čudna. Sve vrijeme je mislila kako će ga poljubiti; nije, naravno, mislila da će mu se baš objesiti oko vrata, ali sad je tu odjednom bila strašna gužva, bezbroj ljudi koji se guraju i ljube, i ona mu je nespretno pružila ruku. Zagrlio ju je smijući se njenom velikom koferu i rekao kako ga raduje što će to očito biti jedan vrlo dugi boravak. Krenuli su prema njegovom autu idući jedno pored drugoga i odjednom nije znala o čemu bi razgovarala s čovjekom kojem je proteklih dana pričala o najvećim intimnostima iz svog života. Pričala je o hrani u avionu, i uto su stigli do malenog i prilično prljavog automobila. Upitno ga je pogledala kad je shvatila da je pozadi dječija sjedalica. Odjednom se sjetila da ga ni u jednom trenutku nije pitala ima li nekoga. Po njegovom tonu je podrazumijevala da je slobodan, a on je sad samo kratko objasnio da je to auto njegove sestre. Smjestio je nazad njen prtljag i uz male poteškoće pri otvaranju suvozačkih vrata ušli su u auto. U tišini su se dovezli do njegove zgrade.

***

Četiri dana su uglavnom proveli u stanu. Izgledalo je kao da ga život u gradu pretjerano ne zanima. Njoj je tako i odgovaralo; nije željela sresti nekoga od rodbine ili poznanika iz Sarajeva pa objašnjavati otkud ona iznenada u domovini. Stan je bio mali, sa čudnim starinskim namještajem, sve je bilo raspar i odisalo sjetnim mirisima. Sadžidi je izgledao kao jedan od iznajmljenih stanova u kojima se niko ne zadržava dovoljno dugo da bi u njemu ostavio ikakav trag svoje osobnosti. Bilo je to sasvim drugačije od njenog stančića u Croydonu, u kojem je svaka sitnica odisala njome.

Davala je Harisu je poklone i on ih je primao prilično hladno, tek toliko se interesujući za njih koliko je trebalo da ne bude nepristojan. Nije nosio kožu pa je najbolje da ona rukavice uzme nazad. Jedna košulja je malo preširoka u ramenima. Ostalo je lijepo. Spremio joj je večeru.

Osvrnula se po stanu i ugledala samo jedan krevet, i to prilično mali. To joj se dopalo, kao i osjećaj da se ipak potrudio zbog njenog dolaska. Prije nego što im je nasuo vino, vidjela je kako raspakuje i vadi sasvim nove čaše. Malo je pokvarila trenutak time što je rekla da nikad ne pije alkohol, ali o tome ranije nisu stigli razgovarati.

Željela je da vodi ljubav s njim i žurila je s večerom. Razgovor je zapinjao i mislila je da će im tjelesno zbližavanje oboma olakšati stvari. Sjedila je pored praznog tanjira čekajući neobično dugo da on učini prvi korak. Kad joj se učinilo da se neće desiti ništa, poljubio ju je. Usne su mu bile tanke i pomalo hladne, ali je Sadžida tako dugo bila usamljena da je njegov poljubac dočekala sa glađu koja ga je pomalo iznenadila. Ustala je i povela ga prema krevetu.

Topla i željna dodira, razodjenula se u trenutku. Svaki njegov stisak izazivao je u njoj talase zadovoljstva; bilo joj je tek jednim djelićem svijesti pomalo neprijatno zbog toga što se bez zazora podatno izvijala i glasno ječala na svaki njegov dodir, dok je njemu očito išlo malo teže. Djelovao je odsutno čak i dok je jezikom draškao njene bradavice. Zadovoljio ju je rukom, a ona je toliko u tom trenutku priželjkivala orgazam da se odlučila na malo sebičnosti. Njemu će se posvetiti sutra, mislila je dok se gnijezdila pod njegovim pazuhom i tonula u san.

Sutradan ju je probudio miris hrane iz kuhinje. Obukla se i ustala, a on je za štednjakom stajao go i spremao joj doručak. *Šta misliš da mi ga popušiš?* rekao je kad ju je ugledao još uvijek toplu i nerasanjenu. Izgledao joj je čudno, mršav, blijed, sa kičastom vjerskom tetovažom koja je odskakala i od njega i od njegove bijele kože. Kad je vidio izraz njenog lica, shvatio je da rečenica nije zvučala ni zavodnički ni duhovito. *Šalim se*, *šalim se*, *šalim se*, ponavljao je pokušavajući da umanji nelagodu koja je ispunila mali stan.

Kasnije su vodili ljubav, ona je opet uz glasan orgazam bila gotova za nekoliko minuta. Trudila se i dalje radi njega, ali to joj je na trenutke ličilo na mučenje. Kada je konačno svršio po njenim grudima, odahnula je. Do njenog odlaska više nisu pokušavali. Ona je sutradan dobila menstruaciju, pa je to za oboje bio lažni izgovor da se više ne bi morali truditi.

I razgovori su bili mnogo življi dok je ona bila u Londonu. Sad je uglavnom šutio, ili je slušao nju. Ona je, izbjegavajući nelagodu, pričala više nego što joj je u prirodi. Pričala je o svim onim jednoličnim praznim stvarima iz svog londonskog života i sad joj je odjednom taj život zvučao zanimljiviji nego ranije.

U ormariću u kupatilu je vidjela njegove tablete. Nije se iznenadila. Nije mu ništa spomenula.

Četvrtog dana su izašli. Grad je bio okićen i sjajan, prava kulisa za kakvu holivudsku romantičnu komediju. Sadžida je nosila foto-aparat i slikala ih zagrljene iz svoje ruke. Kada je, mnogo dana kasnije, ponovo pogledala te slike, iznenadilo ju je sa koliko žara se na njima osmjehivala. Prizori su ostali na slikama zabilježeni sasvim drugačije nego u njenom sjećanju.

Uzela ga je za ruku. Prihvatio ju je pomalo nevoljko. Snijeg je u jednom trenutku počeo da pada. Gradskim ulicama je vladala gužva, išlo se u prazničnu kupovinu.

***

Sutradan, pred polazak, Sadžida se sjetila da mu nije dala kalendar obilježen srcima. Odlučila je da ga ipak zadrži za sebe. Dok je Haris bio u kupatilu, ona je po davnoj navici odbrojavala kad joj počinju plodni dani. Shvatila je da padaju taman nekad u prvoj sedmici nove godine. Tad su praznici, dakle ovaj mjesec ništa. Mogla bi pokušati u februaru. Da, zapravo je bila prilično sigurna da bi vrijedilo pokušati. Sitnom zvjezdicom je sebi napravila podsjetnik. Nazvati banku, raspitati se za proceduru, proći kroz registar donatora.

Kad je Haris izašao iz kupatila, poljubila je njegove tanke hladne usne s novim žarom i olakšanjem. Pogledala je na sat u njegovog kuhinji. Za svega nekoliko sati Sadžida će biti u svom londonskom domu. Skoro da je u sebi počela da pjevuši. *Driving Home For Christmas.*

OBRAZLOŽENJE ŽIRIJA ZA DODJELU NAGRADA NA NATJEČAJU ZA KRATKU PRIČU SUSRETA ZIJA DIZDAREVIĆ U FOJNICI ZA 2011. GODINU

U žiriju za izbor najboljih tekstova na ovogodišnjem natječaju fojničkih *Susreta Zija Dizdarević* za kratku priču radili su Tanja Stupar-Trifunović, Hadžem Hajdarević i Ivan Lovrenović, predsjednik.

Na natječaj je pristiglo 179 priča, od kojih su članovi žirija, nakon višekratnoga iščitavanja i diskusije, izdvojili četrnaest proza: *Broj*, *Dan*, *Djevojčica rođena u maju*, *Driving home for Christmas*, *Čovjek koji je prodavao majice*, *Čovjek koji je volio sprovode*, *Grabež*, *Konferencija*, *Motel „Luna"*, *Puna šaka srebrenjaka*, *Sedmični dodatak iz kulture*, *Stranstvovanje*, *Sudar*, *Zapisi iz mrtve kasabe*.

U odnosu na opću kvalitetu proza s prošlogodišnjega natječaja ove godine su tekstovi, po zajedničkom uvidu svih članova žirija, nešto slabiji, ali veliki odziv autora i dalje svjedoči o atraktivnosti fojničkoga natječaja za kratku priču.

Ipak, pokazalo se na kraju da je i ove godine moguće izdvojiti tri priče koje po književnoj ostvarenosti i autorskoj osebujnosti zavređuju da budu nagrađene potpuno neovisno o slabijem „prosjeku" većine ostalih radova.

To su priče: *Čovjek koji je prodavao majice* Lane Bastašić (prva nagrada), *Motel „Luna"* Vojislava Vokija Ercega (druga nagrada) i *Driving home for Christmas* Adise Bašić (treća nagrada).

Zanimljivost ovakvoga izbora je ponovni trijumf Lane Bastašić, mlade spisateljice iz Banje Luke, koja se i kroz fojnički natječaj potvrđuje kao izrazito darovita i zrela književnica, afirmirana već i izvan Bosne i Hercegovine.

Vrijedno je istaknuti da se sve tri priče – među sobom potpuno različite po autorskom senzibilitetu i književnom postupku, ali sve tri vrlo zaokružene i dovršene u vrlo zahtjevnoj formi kratke priče – tematski bave suvremenom svakodnevnicom i njezinim traumatskim sadržajima na izrazito osviješten način, svjedočeći o izoštrenoj i emancipiranoj svijesti autorica/autora o svijetu u kojemu žive.

Fojnica, 26. 11. 2011. godine

Hadžem Hajdarević
Ivan Lovrenović, predsjednik
Tanja Stupar-Trifunović

Najbolji radovi učenika

Senad Milanović **Prva nagrada**

IVa, Gimnazija Bugojno

Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju

Kada grčki bog vjetra, Eol, pošalje nošene njegovom snagom, ove prve, prohladne, jesenje vjetrove; srce ti se, nekako stegne, ušunja u sebe, imaš osjećaj kao da ga neko iglom bocka.

Nemoj se brinuti!

To jesen tetovira tvoje srce.

I kad izađeš, prošetaš gradom, da malo dušu provjetriš, zagledaš se u duboku, jesenjim bojama okićenu, ulicu ispred sebe.

Tvoja duša ide do nostalgičnog uzvišenja, izdvaja se iz ritmičnosti života i evoluira u beskonačnost, veliko prostranstvo – u sjećanje.

Zbog toga ne volim tetovirane dječije jeseni, jer se svaki put iznova moram zaljubiti u nastavnicu engleskog, ili u one, svakodnevne trenutke, od kojih mi je ostalo ovo što vam pišem i još svega par, od vremena izblijedjelih sjećanja... slika:

Kad sjedneš na svoje mjesto, nemirnim duhom posmatrajući sve u razredu, gledajući podsmijehe, podgurkivanja, zadirkivanja, zavirivanja pod suknjice, đačka dobacivanja, ali ne da napakoste, nego da izazovu smijeh, ispod stola napipaš pismo od neke djevojčice.

Pa čitaš, stidiš se, pomalo se smješkaš, ona te posmatra, traži znak...

A, ti je, poslije, na velikom odmoru zatrpaš u jesen.

Zatrpaš je u lišće koje u trenutku boji srce tvoje najljepšim bojama.

Bojama jeseni.

Ona se smiješi, vrišti, gađa te lišće, potom te grli...

I baš tad, u tom zagrljaju zaboravljaš na sve; na jedinice u školi zbog kojih ti mama galami, na svađu sa nekim krupnim riđokosim dječakom, koji jedva čeka da te istuče tu – pred djevojčicama, na to što si bio u kazni...

Na sve.

Apsolutno sve.

Najljepše oči što čovjek može da vidi, jesu oči malene djevojčice – u jesen...

A djevojčice su bile lijepe, slatke.

Imale su divne kose vezane u kikice, ili repove, šiškice, svejedno... bile su lijepe.

Uvučem se tako u neku davnu jesen, uđem u neku bebu, koja spava u malenoj bešici, na kojoj je uklesano srce, a vani sija mjesec devedeset i treće.

Mjesec, ponavljam.

I tako, spavam u toj bebi, dok vani padaju novembarske kiše, padaju granate,

padaju ranjeni, padaju djeca, padaju žene, pada lišće...

I sada idem,, šetam gradom, provjetravam dušu, zagledan u ulicu ispred sebe uspijevam da zakoračim u malo mlađu jesen,

i vidim ovu, istu ovu ulicu koja je imala grmlje sa jedne strane.

I baš sad, kao da vidim Vigora, Harija, Kurtu, Haseta, sebe kako se gurkamo u to grmlje pretrpano lišćem.

Samo da nas vidiš, čovječe, svi nešto smiješni, sa nakrivljenim kapama, znaš ono, balavi do poda, pa sve to rukavom brišemo.

Blesav.

Šašav.

Balav.

Eto tako je izgledao kostim, nas dječaka.

Onda bismo prolazili tom ulicom, koja se, slučajno ili ne, nalazila na putu od naše mahale do škole.

Uvijek si morao nekoga da gurneš, a u isto vrijeme paziti da ti ne budeš žrtva.

„Ili ćeš – ili će tebe...“

Staro pravilo koje smo uvijek dvosmisleno shvatali i uvijek se kao ludi smijali tome.

I čak, kad gurneš nekoga u grmlje, smiješ mu se, zadirkuješ ga, on napravi jednu od onih bolnih faca, traži ruku, ti mu priđeš, pružiš mu prijateljski ruku, on je uhvati čvrsto, prijateljski...

zatim povuče i tebe u grmlje i onda svi skoče i pođu da se hrvaju, valjaju, u tom lišću, u svim tim bojama, gađaju jedni druge lišćem, podapinju:

jedan čučne nekome iza leđa, drugi ga gurne.

I svi se veselo smiju.

Smijeh.

Smijeh.

Radost.

Smijeh.

Sto puta smijeh.

Danas, ovi koji padnu, puni su slutnje, puni sumnje, žele osvetu, ne igraju za raju.

Previše su sivi, tako da su i jeseni sve tužnije i hladnije.

Ponovo bih da budem blesav, šašav, balav, bez osvete, slutnje, sumnje, bez stida što sam i sam čovjek...

Ilda Ajkunić **Druga nagrada**

IVc, Gimnazija Bugojno

Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju

Postala sam tetka!“, bila je prva rečenica koju sam čula kada sam jutros stigla u školu. Još jedna beba na ovom svijetu. Još jedno dijete, još jedno djetinjstvo koje će, ko zna kako, obilježiti cijeli njen život.

Kao kroz gustu maglu, vidim dvorište u kojem sam odrasla. Sama sam, nikad nisam imala prijatelje. Ili ih se, možda, ne mogu sjetiti, dosta vremena je prošlo. Vidim samo jednu malu, izgubljenu djevojčicu koja pokušava da vozi svoj prvi bicikl. Ništa više nema.

„Hej, Ilda, čuješ li me?“

„Izvini, odlutala sam.“

Nastavljam slušati priču o porođaju. Ne zanima me, iskreno.

Bilo je kišno popodne. Molila sam mamu da zove nekoga da dođe. Samo da nije dosadno. Naravno, nije to uradila. Rekla je da prestanem da toliko pričam, ima previše posla. Jedno tiho 'da, mama' i uništen je cijeli dan. Tada sam crtala po ormaru u maminoj spavaćoj sobi. Kada je vidjela, samo me zagrlila i rekla da imam dara.

„Kako se zove beba?“, pitam tek da nešto kažem.

„Ajla. Prelijepo ime, zar ne?“

Nikad nisam shvatala čemu toliko uzbuđenje kada djeca dolaze na svijet. Jednog dana, mama je samo otišla. Rekli su da ide u bolnicu. Molila sam se, trogodišnje dijete se molilo da mama ne umre. Sjećam se samo osjećaja kada sam je vidjela da odlazi. Poslije sam shvatila da sam dobila brata. Nikad ga nisam voljela.

Prišla nam je neka djevojka. Bila sam prisiljena slušati priču ispočetka. Ali nisam slušala.

„Znaš šta ima novo?“, i moje misli su odlutale.

Čujem svog malog brata kako plače. Prišla sam mu i pokušala otkriti šta mu je, ali mi, nekako, nije uspjelo. Osjećam da se neko približava, ali ne želim da se okrenem. Mama. Došla je do svog sina i on je odmah prestao plakati. Pitam je da li sam ja bila ista kada sam bila beba. Kaže mi da ja nisam nikad plakala. Da li ima sretnijeg djeteta od mene?

„Ne mogu dočekati da je vidim kako raste, kako postaje prava mlada dama. Tako sam sretna."

„Vjerujem da jesi."

Danas imam sedam godina. Cijeli dan čekam tetku da dođe. Nju najviše volim i znam da će mi donijeti najljepši poklon. Lutka. Najveća koju sam ikada vidjela. Uništila sam je isti dan.

„Hoćemo li na čas?" Već mi je dosta ove teme. Prekinula sam prijateljicu u pola rečenice, ali nije me briga.

„Mama, nije škola tako strašna, zar ne?" Prvi septembarski dan je bio prvi dan jeseni koji nisam dočekala sretna. Nikad me djeca nisu pretjerano voljela. Bojala sam ih se, a vjerovatno i oni mene. Ipak, nije bilo loše. To mi je bila najljepša jesen života, sada to vidim. Čak sam našla i drugaricu, prvu u životu. Bila sam, napokon, nromalno dijete. Više ništa ne prikriva magla, sjećam se svega. Prve tajne koju sam povjerila toj drugarici, a ona je odmah rekla nekome drugome, prvog dječaka koji mi je bio simpatičan, prve loše ocjene, prvog opalog lista kojeg sam uzimala sa ulice svake godine, svakog novog septembra i nove školske godine, svake jeseni koja mi se tada činila prelijepom, ali koja me vodila ka odrastanju. Svake jeseni koju bih poželjela ponovo proživjeti, samo da vidim kako je to biti dijete.

U učionicu je ušao profesor. Odjednom su svi razgovori prestali, čulo se samo kako neko lista knjigu. Mojim mislima je prolazilo ono dijete koje se rodilo jutros. Ne znam njegovu budućnost, ali djetinjstvo je djetinjstvo, mora biti sretno.

Alma Karajko **Treća nagrada**

II4, MSŠ „Travnik“ Travnik

Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju

Držim poznatu toplu ruku i gazim suho zlato u staroj aleji. Vjetar neumorno puše i krade siromašnom drveću ono malo zlata što mu je ostalo. Osjećam opojni miris mokrog lišća dok mi vjetar baca plave kovrčave pramenove u lice. Mama mi lagano stišće ruku, podižem glavu i gledam njene plave oči. Taj duboki okean. Široko mi se osmjehne, a meni od toga postaje toplo. Uzvraćam joj svojim ne baš lijepim osmijehom. Jučer sam izvadila četvrti zub ove godine. Jedva čekam da ponovo izrastu, pa da i ja njoj poklonim jedan veliki osmijeh od kojeg će joj biti toplo.

Pitam se o čemu razmišlja. Izgleda zabrinuto. Godine su ostavile trag na njenom lijepom licu, ali pored toga i oči joj izgledaju umorno. Plavi okean je nemiran. Sprema se oluja. Nisam je htjela pitati, jer bi odgovor bio isti kao inače. Uvijek je govorila da sam previše mala da bih razumjela. Bila sam dijete i nisam imala većih briga od onih šta obući najdražoj lutki i kojom bojom obojiti crtež. Željela sam saznati kako je to osjećati veću bol od ogrebanog koljena.

Moj svijet je bio šaren, topao i veseo. Sigurna sam da mamin nije bio takav. Kad bih je mogla barem na trenutak uvući u svoj svijet, sigurna sam da bi se osjećala bolje. Jutros mi je rekla da idemo nani. Voljela sam svoju nanu i njene kolačiće, koje smo inače skupa jele ispred njenog toplog kamina, dok je nebo plakalo nad gradom. Ugledala sam crvenu ogradu i dvorište zatrpano zlatom. Žutu jednospratnu kuću koja se svojim bojama uklapala u jesenji pejzaž. Nanina kuća. Pustila sam maminu ruku i potrčala preko ceste u nanino dvorište. Otvorila je vrata, čučnula i zagrlila me. Silno sam željela da me podigne i zavrti, ali to više nije bilo moguće. Snaga ju je polahko izdavala. Starila je. Ali i zagrljaj je bio dovoljan. Pomilovala sam njenu sijedu kosu i rekla joj da je volim. Ponovo me zagrlila i stegnula još jače, što je valjda bio odgovor na moju izjavu. Podigla se i ovlaš poljubila moju mamu u hladni rumeni obraz. Skinula sam kapu i jaknicu i krenula prema zvuku pucketanja drveta, prema najdražem mjestu u naninoj kući. Tamo su me čekali kolači. Za mnom su došle mama i nana i sjele na stari crni kauč. Sjela sam na pod, uzela jedan kolač i slušala o čemu njih dvije pričaju. Loše stvari. Nisam ih razumjela,

mama je spominjala neke financijske probleme. Nikada nisam čula za to. U tom trenutku mi je bilo drago što nisam razumjela. Gledajući mamino tužno i brigama prekriveno lice shvatila sam da ne želim odrasti. Ne želim veće brige i bol. Zatvorila sam oči i natjerala sebe da izbrišem sliku maminog tužnog lica iz glave. Otišla sam u svoj šareni topli svijet. Svijet u kome sam sve razumjela. I sve je bilo savršeno. Bila sam sretna.

Obrazloženje žirija

Žiri se sastao 20. novembra/studenog 2011. godine kako bi pregledao radove koji su prispjeli u terminu predviđenom za Četvrti javni konkurs/natječaj za najbolje literarne radove učenika srednjih škola SBK/KSB, na temu *Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju*, kako počinje priča *Prosanjane jeseni* po kojoj je istoimena zbirka književnika Zije Dizdarevića dobila ime.

Žiri je utvrdio da je na konkurs/natječaj prispjelo 13 radova i to: Gimnazija Bugojno 5 radova, MSŠ „Travnik" 5 radova i SMŠ „Zijah Dizdarević" Fojnica 3 rada.

Nakon iščitavanja radova žiri se usaglasio da je rad Milanović Senada, učenika IVa Gimnazije Bugojno osvojio prvo mjesto, rad Ajkunić Ilde, učenice IVc razreda Gimnazije Bugojno osvojio drugo mjesto; i rad Karajko Alme, učenice II4 razreda MSŠ „Travnik" osvojio treće mjesto.

Prvu nagradu smo dodijelili učeniku Milanović Senadu zbog njegovog vještog preplitanja poezije i proze poigravajući se objema lakoćom nesvojstvenom tako mladom čovjeku. Samom nemogućnošću točnog razgraničenja kojoj književnoj vrsti pripada ovaj ostvaraj mladoga pisca približava ga atipičnom, što je odlika djela velikih pisaca. Iznenađuje nas promjenom lica i vremena, poigrava se s čitateljem mijenjajući svoj odnos od subjektivnog, lirskog do onog objektivnog, proznog. Dok nas lirsko pogađa samo ako smo istog raspoloženja kao i pjesnik u tome trenu, ono prozno, opisno nas zove k sebi i to je isprepleteno tako vješto da nas drži prikovanim za njegov rad. Istovremeno osjetimo mudrost starca što je svojstveno za epiku, kao i mladog obješenjaka punog emocija koji s lakoćom utkiva svoje osjećaje. Učenik suvereno vlada stilskim figurama i pravilima metrike što mu omogućava skladno pretapanje zadane teme s izricanjem vlastitih osjećaja i stavova kroz nju.

Drugu nagradu smo dodijelili učenici Ajkunić Ildi jer nas u svome radu iznenađuje elementima drame kojim nam približava junaka priče, tj. samu sebe, kako kroz dijaloge s ostalim akterima tako i kroz unutrašnji monolog kojim se učenica memoarski vraća u svoje djetinjstvo. Oba ova dramska elementa su isprepletena, bolje rečeno uvezana pripovijedanjem u prvom licu tj. iznošenjem trenutne situacije u kojoj se pripovjedač nalazi i njegovog stava prema njoj. Ovdje također osjetimo isprepletenost više književnih podvrsta jer imamo jasnoću u prikazu sadašnjih zbivanja i plastičnost likova, zatim

otkriće glavnog aktera tehnikom struje svijesti i unutarnjim monologom te svojevrsnu sveobuhvatnost po temi.

Treću nagradu smo dodijelili učenici Karajko Almi, koja se naprosto poigrava jezikom stvarajući sintagme koje se tako lako pretapaju u rečenice da niti ne osjetimo kada smo došli do pola teksta. Priča nam naoko jednostavnu priču koju začinjava s toliko simbola i metafora, a ti isti nam svojom ljepotom i prikladnošću približavaju stav pripovjedača i otkrivaju nam njegove osjećaje i težnje bez imalo nametljivosti. Zadana tema prelazi same napisane riječi te zajedno s kontekstom u koji je uklopljena čini jednu cjelinu koja odjekuje daleko složenije nego što bi se moglo prosuditi po samim riječima teksta.

Azra Memija, prof.,
Leonora Lovrić-Drmač, prof.
Derviša Šaheta, nast.

Album

23.6.2011.

MANIFESTACIJE Završeni "Susreti Zija Dizdarević" u Fojnici

Lana Bastašić ponovo osvojila prvu nagradu za najbolju priču

Drugo mjesto pripalo je Vokiju Ercegu iz Banje Luke, a treće Adisi Bašić iz Sarajeva

Erceg i Bašić su lično preuzeli nagrade

Dodijeljene nagr

Na svečanoj Akademiji završnice književno-kulturne manifestacije "Susreti Zija Dizdarević" u Fojnici su dodijeljene nagrade autorima najboljih kratkih priča/pripovijetki.

Bastašić: Izostala zbog bolesti

Najbolju kratku priču-/pripovijetku je i ove godine napisala autorica Lana Bastašić iz Banje Luke pod nazivom "Čovjek koji je pravio majice". Drugonagrađena priča je "Motel Luna" čiji je autor Voki Erceg iz Banje Luke, dok je treću nagradu osvojila Adisa Bašić iz Sarajeva sa pričom "Driving home for Christmas"(Putujući kući za Božić).

Žiri u sastavu Ivan Lovrenović, predsjednik, i članovi Tanja Scupar-Trifunović i Hadžem Hajdarević, a prvoplasirani su nagrađeni sa novčanim nagradama u iznosu od 2.000, 1.500 i 1.000 maraka.

Erceg i Bašić su lično preuzeli nagrade, dok se Bastašić nije pojavila zbog bolesti.

"Susreti Zija Dizdarević" u Fojnici

Na konkurs za najbolju priču stiglo 179 radova

Književno-kulturna manifestacija XXVII "Susreti Zija Dizdarević" Fojnica ulazi u završnicu uzbudljivog književnog sata hotela "Reumal" bit će održana književna promocija knjige autorice Lane Bastašić iz Banje Luke, pobjednice prošlogodišnjeg natječaja Susreta za kratku pripovijetku.

Od sekretara Nevresa Jemendžića saznali smo da je na ovogodišnji konkurs za kratku pripovijetku do sada pristiglo rekordnih 179 radova autora iz svih dijelova BiH, kao i iz Hrvatske, Srbije, Austrije, Njemačke, Švedske, Češke, Norveške, pa do SAD-a, odakle su pristigla tri rada.

Za tri najbolje prihvaćene/pripovijetke obezbijeđene su novčane nagrade od 2.000, 1.500 i 1.000 KM. Nagrade će najboljima biti uručene na završnoj manifestaciji Susreta u nedelju, 27. novembra.

Također, raspisan je konkurs za najbolje literarne radove učenika srednjih škola iz SBK. Pristiglo je 15 radova.

H.Ć.

Književno-kulturna manifestacija Susreti Zija Dizdarević

Fojnica

Natječaj za kratku priču/pripovijetku

Otvoren je do 15. rujna i mogu se poslati samo radovi koji nisu ranije objavljivani

Upravni odbor književno-kulturne manifestacije Susreti Zija Dizdarević raspisao je natječaj za [illegible] priču/pripovijetku po čijim [illegible] konkursnati svi zainteresirani (priče/pripovijetke) [illegible] objavljivanja [illegible] kontakt -telefonski [illegible] vijenje radova [illegible] mbar ove godine vraćaju, a Odbor [illegible] objavljivanja odabranih [illegible] vijetki u svojoj publikaciji [illegible] knade.

Za imenuje UO manifestacije [illegible] dabrat će tri pripovijetke. [illegible] grada iznosi 2.000, druga [illegible] treća 1.000 KM. Radove treba [illegible] ati na adresu: Književno-kulturna manifestacija "Susreti Zija Dizdarević", 71270 Fojnica, Bosanska 94.

Književna manifestacija Susreti Zija Dizdarević ustanovljena je 1978. godine i u kontinuitetu se održavala do 1991. kada je zbog ratnih zbivanja prekinuta, da bi ponovno bi-

Zija Dizdarević (1916 - 1942)

la uspostavljena 1999. godine.

Kao što je poznato, manifestacija se održava u znak sjećanja na književnika Ziju Dizdarevića (ubijen u logoru Jasenovac), iza kojeg je ostalo neveliko, ali literarno bogato književno djelo u kojem je opisao Fojnicu i ljude u njoj u vremenu između dva svjetska rata.

Zaštitni znak manifestacije je natječaj za kratku priču/pripovijetku, a za vrijeme njena trajanja organiziraju se susreti pisaca s učenicima osnovnih i srednjih škola, književne večeri i promocije knjiga, pozorišne i filmske predstave, izložbe slika i fotografija, te mnogi drugi sadržaji.

Susreti "Zija Dizdarević" 2011.

Fojnički razgovori o Ivi Andriću

Po riječima Hadžema Hajdarevića, ova manifestacija spada me[illegible]tvorenije, ako ne i u najotvorenije književne susrete u BiH i regiji

Tematski, tradicionalni Susreti "Zija Dizdarević" bit će održani 17. prosinca programom "Fojnički razgovori, tema: Ivo Andrić", u hotelu Bezmal u Fojnici, s početkom u 17 sati, koje će moderirati književnik Ivan Lovrenović, saopćio je ljučni prisutnima u Multimedijalnom centru BJ Biblioteka Sarajeva Nesir Selimović, predsjednik Upravnog odbora Susreta.

Sa ljubaračnjog predstavljanja Godišnjaka i knjige "

Nova čitanja

Prisutni su bili i Hadžem Hajdarević, predsjednik Programskog savjeta Susreta, rektor Hatidža Dizdarević, gl. i odg. urednica Godišnjaka (br.36), koja ga je i predstavila, te Željko Ivanković i Enver Kazaz, odnosno urednik i autor pogovora knjige "Dvadeset pet prvonagrađenih priča" Susreta "Zija Dizdarević", koji su je i promovirali.

Hatidža Dizdarević, govoreći o onome što je objavljeno u Godišnjaku, akcent će staviti na uvodni tekst koji je napisao Čedo Kisić o povodu obilježavanja 100 Zije Dizdarevića, rektor Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, koji je ujedno i glavni urednik Godišnjaka.

Ivan Lovrenović će govoriti o Andrićevoj knjizi "Na Drini ćuprija", koja je ove godine proslavila 65 godina postojanja, a Enver Kazaz o Andrićevoj knjizi "Travnička hronika", koja je ove godine proslavila 70 godina postojanja.

Hajdarević je najavio da će ovogodišnji Susreti biti posvećeni Ivi Andriću, te da će se u Fojnici održati i Međunarodni simpozij o Andriću.

Program završnice

Do završetka Susreta 25. studenog u 19 sati, u hotelu Bezmal u Fojnici, bit će održana i književna večer na kojoj će biti promovisan roman Lane Bastašić "Tražiti pigmente" i zbirka priča "Vatromet" (moderator je Ivan Lovrenović, promotor Enver Kazaz), a narednog dana, s početkom u 9 sati, bit će upriličeno Novo žiranje klasika bh. književnosti: Žuko Dihurhur (moderator Ivan Lovrenović), nakon čega, u 20 sati, u gostoni Susreta prof. dr. Zdenkom Lešićem razgovarat će književnik Nenad Veličković.

U nedjelju, 27. studenog, u hotelu Bezmal, s početkom u 13 sati, počet će svečana akademija na kojoj će biti upriličena dodjela nagrada za najbolju pripovijetku i za literarne radove učenika srednjih škola SBK/KSB-a, a svečana akademija bit će završena muzičkim programom, odnosno nastupom ukinta Rezonanca iz Konjica.

OSLOBOĐENJE ponedjeljak, 28. novembar/studeni 2011. godine

Književno-kulturna manifestacija Susreti Zija Dizdarević

Lana Bastašić [illegible]apisala najbolju priču

[illegible]ojo je Banjalučanin Vojislav Voki Erceg za pripovijetku [illegible]Adisa Bašić iz Sarajeva za priču "Driving Home for

SUSRETI ZIJA DIZDAREVIĆ

U Fojnici je protekloj vikenda završena Književno-kulturna manifestacija XXVII Susreti Zija Dizdarević. Gost susreta bio je Zdenko Lešić (vidi intervju o ovom broju) a program Nova čitanja bio je posvećen Zuki Džumhuru povodom godišnjice njegove smrti. O Žukiću [illegible] govorio je Ivan Lovrenović. Bila je planirana i književna večer prošlogodišnje i ovogodišnje dobitnice prve nagrade na literarnom natječaju Lane Bastašić, ali je odgođeno zbog bolesti autorice. Drugu nagradu osvojio je Vojislav Erceg a treću Adisa Bašić. Završnu manifestaciju susreta uljepšao je oktet Rezonanca iz Konjica.

Lana Bastašić

Lana Bastašić: Potjednica konkursa

Adisa Bašić: Osvojila treću nagradu

Ajkunić iz Gimnazije Bugojno, te Alma Karajko, učenica MSŠ-a Travnik.

Inače, na ovogodišnji konkurs pristiglo je rekordnih 179 priča/pripovijetki od autora iz svih dijelova BiH, kao i iz zemalja Evrope, kao što su Hrvatska, Srbija, Austrija, Njemačka, Švedska, Češka, Norveška, a iz SAD-a su pristigla tri rada.

U muzičkom programu svečane akademije učestvovao je vokalni oktet Rezonanca iz Konjica, pod dirigentskom palicom Biljane Handžo.

Zvanična zavelinica ovogodišnjih Susreta održat će se 17. decembra, s početkom u 17 sati, programom Fojnički razgovori, a pričat će se o Ivi Andriću.

Ja. D.

ZUKO DŽUMHUR

NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI

DANI
BIBLIOTEKA

Zuko Džumhur

putovanje bijelom lađom

XXVII susreti Zija Dizdarević

Danas proglašenje dobitnika nagrada

Žiri u sastavu Ivan Lovrenović (predsjednik), Hadžem Hajdarević i Tanja Stupar - Trifunović donijeli su odluku po kojoj su prve tri najbolje kratke priče ovogodišnjeg anonimnog natječaja XXVII književno-kulturne manifestacije susreti Zija Dizdarević, koji se održavaju tijekom cijele godine u Fojnici: „Motel Luna" (šifra: Breza), „Driving home for Christmas" (šifra: London) i „Čovjek koji je prodavao majice" (šifra: Derviš 27).

Ko su dobitnici prve, druge i treće nagrade, bit će poznato danas, kada će biti održana svečana akademija i dodjela nagrada za najbolju pripovijetku. Akademija, koja će se održati u hotelu Beumal u Fojnici, proteći će i u dodjeli nagrada za najbolje literarne radove učenika srednjih škola SBK/KSB-a a bit će upotpunjena i muzičkim programom - nastupom okteta Bezonanca iz Konjica.

Zvanična završnica ovogodišnjih Susreja će se održati 17. prosinca, s početkom u 17 sati, programom Fojnički razgovori, tema: Ivo Andrić.

Program Novo čitanje klasika bh. književnosti posvećen je Zuki Džumhuru

Također, jučer su održani program Novo čitanje klasika bh. književnosti: Zuko Džumhur, čiji je moderator bio književnik Ivan Lovrenović, te Gost Susreta: Zdenko Lešić. Sa akademikom prof. dr. Zdenkom Lešićem o svim mogućim temama razgovarao je prof. dr. Nenad Veličković.

An. Š.

Zdenko **LEŠIĆ**

KNJIGA O TARI

Naklada **ZORO**

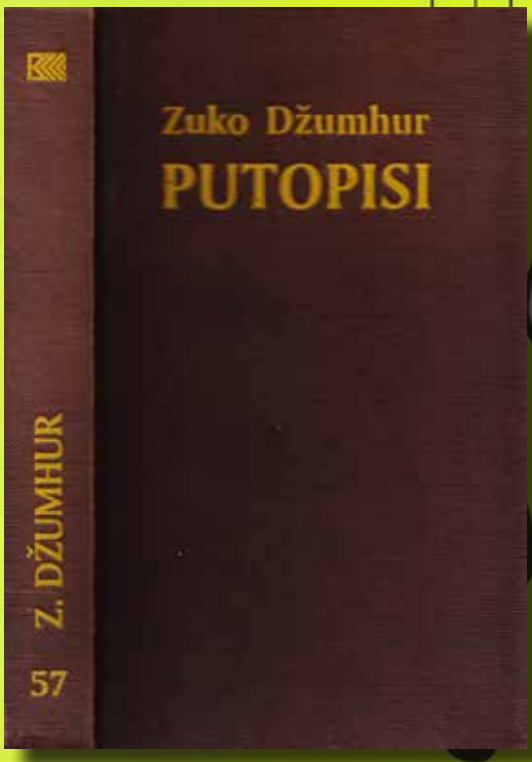

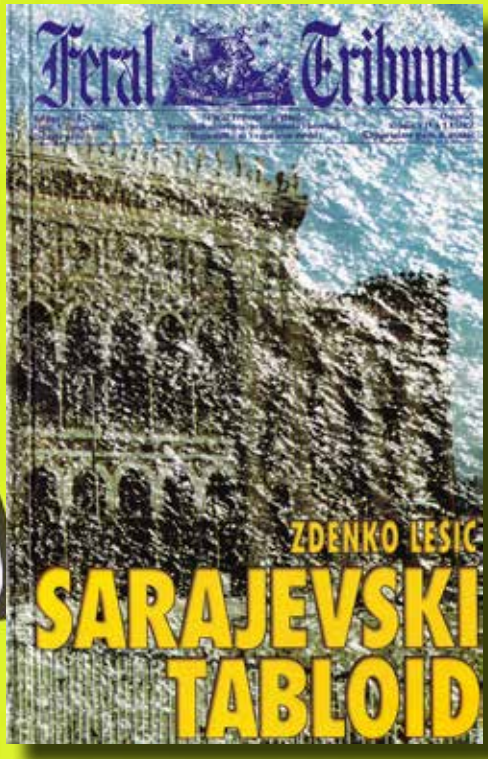

8. Fojnički vikend knjige

Dobro posjećena manifestacija

Ivan Lovrenović o Zuki Džimhuru

O Zuki je govorio i Hadžem Hajdarević...

: ... i Mile Stojić...

... i Enver Kazaz...

... i Amer Tikveša

Gost Zdenko Lešić i domaćin Nenad Veličković

Interesantan razgovor sa gostom

Nasir Selimović otvara Svečanu akademiju

Pozdrav predsjednika Programskog savjeta

Akademija izazvala velik interes građana

One su uljepšale akademiju: Rezonanca iz Konjica

One su uljepšale akademiju: Rezonanca iz Konjica

Azra Memija, predsjednica žirija, proglašava najbolje literarne radove učenika

Nagrađeni učenici

Ivan Lovrenović, predsjednik žirija, proglašava autore najboljih priča

Autori najboljih priča

U ime nagrađenih zahvalila se Adisa Bašić

Pred Zijinom bistom

Delegacija Susreta položila je cvijeće

Do narednih Susreta...